Vort modersmål er . . .
Forlaget i Haarby
Tryk: Styrbæks Bogtrykkeri, Faaborg
ISBN: 87-87750-42-2

VORT MODERSMÅL ER . . .

Modersmål-Selskabets
årbog 1980

Redaktion:
POUL A. JØRGENSEN

FORLAGET I HAARBY

Forord.

Hermed glider Modersmål-Selskabets første årbog af stabelen. Den var ikke blevet til virkelighed uden stor velvilje fra bidragydernes side. De har alle arbejdet gratis, og det betyder »for tak«. Tak!

Det har været bestyrelsens hensigt i denne første årbog at samle nogle bidrag omkring emnet »Sproget i dag«.

Vi vidste, at vi dermed ville lukke op for letantændeligt konfliktstof, men vi tror også, at læserne vil se, at netop konfliktemnet, sproget, samtidig er en fælles forståelsesramme, og vi håber med årbogen at have givet et bidrag til glæden ved vort sprogs mangfoldighed.

Modersmål-Selskabets bestyrelse har ikke afsendt og agter ikke at afsende nogen patentansøgninger vedrørende det danske sprog, og ligesom bidragyderne har haft den fulde frihed til at udtrykke deres opfattelser, således er det ethvert medlems og enhver læsers ret at vurdere og bedømme den enkelte artikel. På modersmålets område er det vanskeligt at være ekspert.

Som »illustrationsmateriale« til bogen er valgt brudstykker af ældre dansk litteratur. For dette udvalg er undertegnede ansvarlig. Det er tekster, som de fleste kender. De har i mine øjne nogle farver og i mine øren nogle klange, som jeg sætter stor pris på.

Poul A. Jørgensen.

Modersmåls-Selskabets 1. årsmøde. Nationalmuseets foredragssal.

v. form. Poul Hansen

Beretning ved den stiftende generalforsamling d. 3. maj 1980

I sit essay »Politics and The English Language« sagde George Orwell noget, der vist gælder til enhver tid: »Hvis tænkningen fordærver sproget, kan sproget fordærve tænkningen. – Man burde erkende, at det nuværende politiske kaos er forbundet med sprogets forfald, og at man sandsynligvis kan opnå en vis forbedring ved at begynde på det sproglige plan.«

Orwells dystre, men også optimistiske tankegang har mere eller mindre bevidst spillet en væsentlig rolle, da idéen til Modersmål-Selskabet blev undfanget.

Initiativtagerne og den foreløbige bestyrelse er ikke grebet af en panikagtig undergangsstemning, men på den anden side mener vi, at vekselvirkningen mellem vort sprog og vor kultur i disse år giver stof til alvorlig eftertanke. Så vidt vi kan se, har fællessproget, modersmålet, i de sidste 10–20 år undergået en forvandling, der alt efter temperament gør det berettiget at tale om en sproglig forfladigelse, om at sproget er i forfald, eller i en kriseagtig tilstand.

Og hvis det er rigtigt, at sproget er det levende budskab om folkets ånd og kulturelle stade – som Grundtvig mente det – så har vort åndsliv og kultur det heller ikke særlig godt.

Vi har hver især vore meninger om, hvilke tendenser, der mest skæmmer den sproglige ager. Det være sig f.eks. de lige så berygtede som berømte flade a'er, boblesproget, de mange fremmedord eller vulgærudtrykkene. Modersmål-Selskabet har nok så meget hæftet sig ved det ubehjælpsomme, upræcise og sjuskede sprog. Værst er det, når det

ufærdige under dække af en favnende folkelighed gøres til en dyd i sig selv. Så sker det, at folket selv blues.

Den største fare ser vi i den omsiggribende fattigdom på ord og begreber, godtgjort i adskillige undersøgelser, og velkendt af mange skolefolk, og i den sproglige polarisering. Vi forskanser os i båse, hver med sin sproglige indavl, men fælles er den uigennemsigtige, undertiden helt uforståelige stil. Ikke så sært, at der er opstået begreber som akademikersprog, politikersprog, pædagogsprog, journalistsprog, for ikke at tale om det røgslør, der ligger over sproget i talrige offentlige skrivelser, bekendtgørelser o.l.

Det nuancerede, alment forståelige sprog synes således på vej til at blive fortrængt af et ordfattigt, kærneløst parlørdansk, hvor klicheer og nedslidte ord vælter hulter til bulter over hinanden – en frodig jordbund for manipuleren og politisk forføreri.

Teknologi og specialisering og den fuldbyrdede industrialisering er nogle af de ydre omstændigheder, der har grebet dybt ind i den sproglige udvikling. I takt med, at familiemønstret gennem denne udvikling er blevet ændret, er det blevet meget vanskeligt for mange forældre at afse tid og kræfter til at tale med deres børn, læse højt og synge for dem. Men når alt kommer til alt, er det dog nok tankeløsheden og ligegyldigheden, der er sprogets værste fjender.

»Dit sprogs grænser er din verdens grænser« har Wittgenstein engang sagt. Vi fornemmer, at han har ret i denne påstand. Og derfor er det vigtigt, at fællessproget ikke misrøgtes og forenkles. I samme grad dette sker, i samme grad afskæres den enkelte fra de andre. Og hjemmets, arbejdets og samfundslivets situationer og forhold kan så kun beskrives med hidsige kontraster, der hindrer den indbyrdes forståelse og tankeudveksling i en frugtbar samtale.

Hvis den sproglige uformåenhed når sin yderste grænse, er knivens sprog måske den sidste udvej. Set under disse synsvinkler er der altså også en sammenhæng mellem sprog og etik. Uden et righoldigt sprog bliver det svært for den enkelte at finde sin identitet, og i så fald vakler også grunden under en fælles identitet, som er betinget af, at det enkelte menneske har forståelse af sig selv og sin tilværelse.

Modersmålet er som vor fælles identitet en væsentlig forudsætning for samhørighed i det, der med et måske nedslidt udtryk kaldes det folkelige fællesskab. Uden dette kan folkestyret ikke fungere, for jo mindre, der forener os, jo mere vil befolkningsgrupperne stå stejlt overfor hinanden i kampen for særinteresser. Den nuværende skepsis overfor vort folkestyre og mistilliden mellem vælgere og politikere er vidnesbyrd om, at den Orwellske »ring« er sluttet. Politikerne har ikke i tilstrækkelig grad evnet at tale et sprog, som folket forstår. Orwells tankegang rækker dog langt videre end til de politiske tilstande. Det er få danskere, der ikke i deres dagligdag generes af, at sproget kommer på afveje eller ikke udvikler sig til at blive et brugbart fællesredskab.

På denne baggrund har den foreløbige ledelse af selskabet, der siden stiftelsen har haft 4 bestyrelsesmøder, brugt mange kræfter på den formålsformulering, der nu er nedfældet i vor folder og i vedtægterne. Som punkt 1 søger vi at vække forståelse for betydningen af en »klar, udtryksfuld og varieret anvendelse af sproget i tale og skrift, med respekt for dialekterne«. Det er vort indtryk, at folderen har været til megen gavn under opbygningen af Modersmål-Selskabets organisatoriske forhold, der indtil nu har været vor hovedopgave. Især har vi samlet os om medlemshvervning og i nær tilknytning hertil om selskabets økonomi. Hertil kommer planlægning af vort første årsmøde, ligesom de

første forberedelser er gjort til årbogen, der udsendes af selskabet på Forlaget i Haarby på stiftelsesdagen den 27. november.

Sideløbende med det organisatoriske arbejde har vi påbegyndt en oplysningsvirksomhed med sigte på de videst mulige kredse i befolkningen. Medlemmer af bestyrelsen har allerede holdt adskillige foredrag, skrevet ikke så få artikler og kronikker til fag- og dagpressen og er blevet interviewet i Danmarks Radio og mange dagblade. I de seneste uger er det lykkedes selskabet at få skribenter og foredragsholdere til at bistå os med denne udadrettede virksomhed, hvis hovedformål er et forsøg på at skabe forståelse for, at sprogets situation og fremtid er en sag, der angår os alle. Det har glædet os, at pressen selv i stor udstrækning har trukket på samme hammel.

Den foreløbige bestyrelse har også overvejet muligheden for et mere målrettet virke. Selskabet er ingen dansklærerforening, heller ikke et kontrolorgan med kasketbærende opsynsmænd. Men det må være en naturlig og selvfølgelig ting, at vi med interesse følger udviklingen indenfor danskundervisningen på alle trin og sprogbehandlingen i massemedierne. Nedsættelse af et par udvalg har været drøftet i denne forbindelse. Endvidere har vi under forudsætning af den fornødne interesse haft oprettelse af lokalafdelinger i tankerne.

Modersmål-Selskabets arbejde er langsigtet, og vi har ingen patentløsning på sprogets problemer. Vi farer derfor med lempe. Men vi tror på eksemplets magt og vil bestræbe os på i tale og skrift at udtrykke os almentforståeligt og almentlæseligt, således at vi hverken specielt henvender os til lærd eller lægmand, men til alle. Det er vores opfattelse af folkelighed. Og vi vil søge at opmuntre forældrene til virkelig at bruge modersmålet i omgangen med børnene. Det er her grunden lægges til den så væsentlige samtale.

Gang på gang har vi understreget, at vi ikke er et mindesamfund for sproglig selvtilstrækkelighed. Vi ved, at sproget som alt andet levende er undergivet forandringens lov. Naturligvis vil vi gerne have en finger med i denne udvikling. Ligeså har vi kraftigt tilkendegivet, at selskabet er partipolitisk neutralt, ligesom det ikke indlader sig på en forud fastlagt vurdering af europæiske eller globale sammenslutninger. Selskabet er for alle, der er interesseret i det danske sprogs bevarelse og udvikling som en væsentlig forudsætning for dansk kultur.

Mæth logh skal land bygiæs. æn wildæ hwær man oruæs at sit eghæt. oc latæ mæn nytæ iagnæth tha thurftæ man ækki logh with. æn ængi logh ær æmgoth at fylghæ sum sannænd. Hwaræ sum man æuær um sannænd. thær skal logh letæ hwilkt tæt ær. waræ æi logh a landæ tha hafuæ hin mest thær mest mattæ gripæ. thy skal logh æftær allæ mæn gøræs, at rætæ men oc spakæ. oc sakløsæ nytæ theræ ræt oc spæcthæ. oc folæ oc vrætæ mæn ræthæs thet thær i loghæn ær scriuæn, oc thuræ æi for thy fulcummæ theræ unskop thær thæ hauæ i hughæ. wæl ær thæt oc ræt at thæn thær gusz ræszlæ. oc rætæns ælskugh ma æi lokkæ til goz. at høfthings ræslæ oc landæns withærlogh forfangæ them at gøræ illæ. oc pinæ them of the gøræ illæ.

loghæn skal wæræ ærlik. ræt. thollic. æftær landæns wanæ. quæmlik, oc thyrftlik ok opænbar swa at allæ mæn mughæ witæ oc vndærstandæ hwat logh seghær oc wæræ æi gørth æth skriuæn for ænnæn manz særlik wild num æftær allæ mænsz thyrft thær i land bo. ængi man skal oc dømæ gen the logh thær kunung giuær. oc landæt takær withær. then ma han æi oc af takæ. ællær skiftæ utæn landæns wiliæ. vtæn of han war barlic gen guth.

Af fortalen til Valdemar Sejrs Jyske Lov

Der skal ikke tales fint

K. B. Andersen

For nogle år siden havde vi noget i retning af en sprogstrid i folketinget. Den ny folketingsformand skulle åbenbart sættes på prøve. Hvordan ville jeg mon fortolke forretningsordenens ord om »utilbørlige ytringer«?

Denne strid er nu et overstået stadium med et resultat, jeg kun kan være tilfreds med. Men jeg går ud fra, at det i nogen grad er med den som baggrund, at jeg er blevet anmodet om at bidrage til Modersmål-Selskabets årbog.

Derfor vil jeg fremføre nogle synspunkter vedrørende sproget i folketingssalen. Jeg vil imidlertid også gerne gå ud over denne begrænsning og fremkomme med synspunkter, der blandt andet har deres baggrund i en fortid som radiomedarbejder og højskolemand.

Det er i sig selv et godt tegn, at en debat om, hvad der er det rette sprog i bestemte situationer, kan vække opmærksomhed. Det betyder, at der er interesse om problemet.

Hvad særligt folketinget angår, vil jeg straks give udtryk for, at der ikke er tale om, at der skal tales »fint« i folketinget. Man skal, som det er sagt, »ikke krybe ud af sit gode skind, for man finder ikke et, der passer en bedre«.

Der er heller ikke tale om – som nogen har hævdet – at der skal tales akademisk sprog, hvad det så ellers er i vore dage. Vi oplever gang på gang i dagens debat i aviser, i radio og TV, akademikere, der ikke ligefrem bidrager til højnelse af sproget. Jeg tænker i denne forbindelse ikke på højnelse op til et »fint« niveau, men til ganske almindelig ordentlig og sober sprogbrug.

Der er slet ikke tale om, at der skal tales »kancellisprog«.

Alt for ofte tales der »Christiansborgsk« i den forstand, at ganske almindelige problemer iklædes et sprog, der gør det, der siges – eller skrives – vanskeligt forståeligt for dem, problemerne angår.

Der er ikke tale om, at man skal pynte sproget med fremmedord – tværtimod. Selv søger jeg at undgå fremmedord i videst muligt omfang. Det sidder i kroppen på mig dels fra min radiotid dels fra min højskoletid. Jeg har mange gange måttet gøre en radioforedragsholder opmærksom på fremmedord, som ville have den beklagelige virkning, at mange lyttere, der var interesseret i emnet, og som iøvrigt udmærket kunne følge foredraget, ville give op, når de anden eller tredie gang blev præsenteret for et fremmedord, de ikke forstod. Jeg har også ofte på Roskilde Højskole ved kaffen efter foredrag præsenteret en taler for en liste over de fremmedord, der bevirkede, at der måske, efterhånden som foredraget skred frem, blev mindre opmærksomhed om, hvad hun eller han havde at sige.

Jeg husker også, at jeg, medens jeg var forstander på Roskilde Højskole, advarede faglige tillidsmænd mod at efterligne de af deres ledere, der var slemme til at bruge fremmedord, idet jeg sagde til dem, at grunden til, at deres ledere brugte fremmedord, måske kunne være, at de indirekte ville advare andre imod at konkurrere om lederposterne, så længe de ikke var fortrolige med de fine betegnelser i de højere cirkler.

Det, vi trænger til at få mere af både i folketinget og på organisationsmøder, er enkel og ligetil tale. Det er oprindelig tale, der viser, at man har en holdning til det, der tales om. Det er folkelig tale i ordets bedste forstand.

I forbindelse med omtalen af akademikersproget kan jeg ikke undlade at pege på det mærkelige i den kendsgerning, at mange akademikere, der udtrykker stærke ønsker om at komme i kontakt med folket – som de vel burde føle sig som

en del af – iklæder deres budskab en så vanskeligt tilgængelig sprogdragt, at de måske kan imponere, men næppe gøre sig forståelige.

Jeg er af og til blevet mødt med en bemærkning om, at jeg ikke måtte være så sart overfor, hvad jeg vil betegne som grov sprogbrug. Hvis jeg er lidt sart, skyldes det først og fremmest, at jeg har den opfattelse, at grove ord i virkeligheden ofte dækker over mangel på argumenter, mangel på holdning til den foreliggende sag, måske over et ønske om at skjule sin mangel på stillingtagen. De grove ord er et forsøg på at vække opmærksomhed ved sprogbrug i stedet for ved synspunkter.

Det sprog, der anvendes i den politiske debat, vil ofte være bestemt af den grad af tankeklarhed, der ligger til grund for talen. Det var Esaias Tegnér, der sagde, at det dunkelt sagte, er det dunkelt tænkte.

Disse ord har stadig gyldighed.

Den samme tankegang er udtrykt af en fransk digter for mere end 300 år siden: det, som man forstår, udtrykkes klart, og ordene til at sige det indfinder sig nemt.

Dagbladet Aktuelt har en husfilosof, Lodvi, der i sin tankeboks har givet udtryk for, at hvis politikere talte, så folk virkelig kunne forstå dem, var der sikkert flere af dem, der aldrig var blevet valgt.

Det er vittigt sagt, men jeg både tror og håber, han har uret.

Lovsprog må nødvendigvis ofte blive stift og kancellipræget, fordi det skal udformes så præcist, at der ikke kan herske tvivl om lovens ord. Alligevel er der ingen tvivl om, at mange lovtekster, bekendtgørelser og cirkulærer kunne formes i et mere tilgængeligt sprog. Lovsproget kan iøvrigt rejse et helt specielt problem i forbindelse med den bestemmelse om folkeafstemninger, vi fik ind i grundloven i 1953. Som eksempel på, hvad jeg tænker på, kan jeg nævne

folkeafstemningen om jordlovene i 1963. Da det blev besluttet, at det, der skulle sendes ud til hver enkelt husstand som grundlag for afstemningen, var de fire love i deres helhed, var jeg klar over, at afstemningens resultat ville blive et nej. Noget så vanskeligt tilgængeligt og uoverskueligt som sådan en række lovtekster måtte hos mange føre til en usikkerhed, der igen måtte føre til en nej-stemme. Det burde efter min mening have været muligt på helt objektiv vis at fremsende en alment forståelig gennemgang af de spørgsmål, disse love beskæftigede sig med.

De samme synspunkter, som gælder lovsprog, gælder også breve fra myndighederne til borgerne. Jeg har ikke sjældent i mine ministerperioder skrevet iøvrigt udmærkede breve om til forståeligt dansk og sendt en kopi tilbage til den, der på dygtig og saglig rigtig vis havde skrevet udkastet.

Der er desværre ikke mangel på følelse af afstand mellem vælgere og valgte, mellem myndigheder og de borgere, myndighederne skal være tjenere for. Vi må ikke lade sproget gøre kontakten vanskeligere.

Udover de sproglige overvejelser, der har kontakt med min daglige arbejdsplads, vil jeg gerne gå ind på to andre emner.

Det ene er dialekterne. Modersmål-Selskabet taler i sit formål om respekt for dialekterne.

Jeg er enig i, at vi bør vise en sådan respekt. Ikke en respekt som over for en museumsgenstand, men en respekt for dialekterne som en naturlig udtryksform.

Men gør vi det?

Det er da hævet over enhver tvivl, at radio og TV i høj grad er med til at jævne sprogforskelle ud. Det kan vi godt bebrejde disse institutioner. Men: er vi selv parate til i almindelighed at respektere dialekter i den daglige programtjeneste? Eller må dér kun tales det, der kaldes rigsdansk?

Da jeg underviste højskoleelever i dansk, rettede jeg aldrig, når de som gode jyder sagde hans i stedet for sin – selv om jeg godt kender vitsen: han tog hans kone og gik hans vej!

Hvor går rettegrænsen?

Da en lille dreng, der havde været på gaden i kraftigt blæsevejr, engang sagde til mig: sin hat løb fra en dame – ja, så var meningen jo klar og logisk nok. Men havde en voksen højskoleelev sagt det samme, ville jeg nok have foreslået en anden udtryksform.

Men som sagt, hvor er grænsen? Vi skal ikke være pindehuggere og gøre mennesker usikre.

Det danske sprog er smidigt:

Repræsentanten siger til købmanden: har De noget, De mangler?

Svaret er: nej, jeg kan ikke se noget, jeg ikke har.

Godt, så kommer jeg ind en dag, når jeg går forbi.

Vort modersmål er dejligt.

Det andet emne, jeg vil nævne, er vigtigheden af, at vi respekterer andres sprog. Det danske sprog er en helt afgørende del af vor nationale egenart. Jamen, så må vi også have forståelse for det, hvis finner vil have lov at tale finsk og islændinge islandsk i nordiske forsamlinger – og så løse problemerne ved hjælp af tolkning. Det kender vi allerede fra den større internationale organisation, hvor danske deltagere kan bruge deres eget sprog, nemlig i de europæiske fællesskaber.

Poul Henningsen siger i sit digt om sproget: det er brugsværdien i din og min mund sproget står og falder på: det talte ord.

Derfor skal vi værne om det.

Hoo som vlaaw festher han vlaaw drijffwer.
Man scal seedh følghe eller landh fly.
Hoo aarligh rijss han wordher mangt wijss.
Then pwngh ær thoom anner mandz pænninge ligge vdhi.
Kaaldh sommer gør warmth ladegwlff.
Kelldhe gaanghen kanne kommer offthe brødhen hiem.
Monghe becke oc smaa gøre een stoor aa.
Thet træ ær bædre ther bøyes æn thet ther brysther.
Hiemme ær hwndh diærffwesth.
Skow haffwer øren oc mark øwen.
Han ær godh fore gwdh ær godh.
Hoo aarle wil wære herre han bliwer lenghe swen.
Godh wiliæ draffwer gerne stoort læss tijl by.
Thu trijller ey æbleth saa langt at thet smagher ey aff rooden.
Bædre ær tynt øll en tomt kar.
Kemper fallæ alle seyer løsæ.
Han komer och fræm meth øxne wogn agher.
Man maa themme wilt diwr oc ey ondh qwinne.
Han wordher tøsswer hwilt paa stheen siddher.
Man kan eij baade blæsæ oc haffwe meel i mwnne.
Eet haar oc annet gør bondhen skalleth.
Naar kyndegh kommer tijl klogh tha hawer klogh tabeth.
Then gamlæ scal man ære then vnghe scal man lære.
Blijndher ær barne mawæ.
Thet ær ey skam at then mijnne wijghe then større.
Han scal lwde ther lawæ haffwær dørre.
Øøll gører sthoræ ordh.

Modersmålet og faderguden

Ulla Bagger:

Med de følelser og erkendelser jeg har i forbindelse med modersmålet opfatter jeg ikke skriftsproget som formidling, snarere som flaskehals og oftest som rent og skært forræderi.

Selvom det allerede nu er lykkedes mig at gøre fortsættelse til halsløs gerning, vil jeg ikke være bleg for ved hjælp af bogstaver at prøve på at udtrykke, hvad der ligger bag denne indstilling.

Jeg føler mig hørende til dette lands oprindelige befolkning, kvindfolket, fra den tid hvor mål havde noget med mæle at gøre, – og ikke som i dag, hvor mål er et punkt på en ret linie, der fortoner sig udover afgrunden. På grund af kvindfolket forsøgte et skræmt mandligt præsteskab ved hjælp af ord-magi at holde den kvindelige mystik stangen. – Men nu er trylleriet brudt. – Jeg tier ikke længere i forsamlinger. – Jeg lader mig ikke føre væk fra mig selv på grund af attrå til manden. – Ligesom jeg heller ikke lader ham være mit hoved. – Mine børn har jeg tilladt mig at føde uden smerte, hjemme og ved fuld bevidsthed, – så jeg oplevede dét samleje med kosmos som fødslen i virkeligheden er.

Jeg føler mig som et kultisk menneske, og ansér det derfor som yderst væsentligt at skelne mellem kultur og civilisation.

Kult er noget på det horisontale plan, – med Gud i mennesket – i alle mennesker – i planter og dyr – i de fire elementer – og hvad vi ellers er omgivet af.

Denne indstilling får udtryk i en kultur, hvis bærende idé

er at vi ikke kan skade noget udenfor os selv – uden at skade os selv.

Religion er noget på det vertikale plan, hvor Gud er jaget ud af mennesket og op i himlen, hvor hun bliver til Vorherre, – og folk der tror på ham bliver til herrefolket. Ved hjælp af en nedskreven pagt formidler præsteskabet, hvad der behager eller mishager Herreguden, som ikke er af denne verden, men som alligevel har haft et eksemplarisk samarbejde med magthaverne på denne jord.

Hvor kult fører til kultur, som er cyklisk – fører religion til civilisation, som er lineær. – Og for mig er der ingen tvivl om, at den dødskrampende civilisation der omgiver os i dag, kom hertil sammen med religionen – kristendommen – kristendogmet. Jesu videreførelse af den kanaanæiske frugtbarhedskult, hvor der blev bagt kager til Himlens Dronning, var ikke til at kende igen. Religio mulierum, kvindernes religion blev den kaldt, på grund af de store skarer af kvinder der fulgte Jesus.

Frugten som kulttræet kendes på er gerningen. Frugten som religionstræet kendes på er ordet. Her tænkes ikke på sproget, men på de ord, der ikke er dækning for i gerning. Ordet symboliserer her ikke det levende ord – modersmålet – men det »skabende« ord. »Bliv lys« sagde Herren. – Og det sørgede herrefolket for at der blev i Hiroshima og Nagasaki.

Gerning symboliserer her ikke handling – action – hovedløs produktion – men levemåden – livsstilen – livsgerningen, der afspejler de egentlige hensigter.

Når folk her i landet blev spurgt hvilken religion de havde haft før svarede de »fornsiðr«, det betyder det man gjorde før, tidligere sæd og skik.

»I begyndelsen var ordet,« står der skrevet, og i herrefolkets religion var ordet herskende fremfor gerningen, – og oven i købet på et fremmed sprog. Hvilken forsmædelse for

et folk med talent for frihed. Det blev de erobrende- og udbyttendes jagt på modersmålet, byfolkets jagt på dialekten og ved skriftsprogets indførelse skolemesterens jagt på almindelige menneskers udtryksmåde. Ved hjælp af løgn og latin blev Vorherre gjort til sindbillede for en kvindefødt menneskehed, – og det kom til at gå derefter. Kirker blev bygget på de gamle kultsteder og overtog samtidig al indflydelse på ritualerne i forbindelse med de store øjeblikke i almindelige menneskers tilværelse.

Hvor folk førhen kom med deres små børn for at de kunne blive »øst med vand« som symbol på optagelse i fællesskabet, – blev børnene nu døbt som symbol på afvaskning af moderens synd, og samtidig fik de faderens navn. En pige fik dog efter faderens fornavn stadigvæk endelsen -datter, helt op til 1800-tallet, hvorefter også denne identifikationsmulighed med kvindekønnet forsvandt, – og derefter fik både piger og drenge endelsen -søn.

Moderen regnedes af kirken – indtil for små hundrede år siden – for så befængt, at hun ved første kirkegang efter en fødsel måtte vente udenfor kirkedøren, indtil præsten hentede hende ind. Dermed var menneskets største inspirations- og drivkraft, erotikken, også placeret, og oprøret lænket.

Meget bedre stod det ikke til i forbindelse med livets afslutning. Selvom kirken havde annekteret det smukke hedenske begravelsesritual: »Af jord er du kommet – Til jord skal du blive – Af jord skal du genopstå«, – så drejede det sig tydeligvis mere om »at være Vorherre en død skyldig«, – end som tidligere skik var når ens tid var omme »at gå i sin mor igen«, – symboliseret ved at de jordiske rester blev gravlagt i jættestuens livmoderform. På den måde blev folket moderløst.

Da religionen havde sat Gud udenfor mennesket, var det ikke underligt at samme menneske for det meste følte sig

gudsforladt, – og fik forventninger i retning af at livets tildragelser også ville komme til det udefra. Naturen blev ikke længere opfattet som noget mennesket var en del af, men som noget mennesket skulle bekæmpe – både i sig selv og udenfor sig selv. Ulykke/lykke – sygdom/helbredelse – had/kærlighed – undertrykkelse/opstand – fordummelse/viden – kom som sendt fra himlen for henholdsvis at straffe og belønne. Dermed var vejen banet for dualisme og autoriteter af enhver slags. På hver sit afgrænsede område – og uden helhedsfornemmelse og overblik – blev der placeret en lille Vorherre der sagde: »Kom så skal jeg frelse dig« – »Kom så skal jeg kurere dig« – »Kom så skal jeg lære dig«.

Der findes da i dag blandt autoriteterne mænd, der har mod og kvindehjerte til at sige fra. – Der findes da præster, der ikke vil påtage sig at frelse andre, – læger der rent ud siger, at det ikke er lykkedes at kurere nogen, – de der er blevet raske ville være blevet det under alle omstændigheder, – og lærere, der har indset at de i virkeligheden ikke kan lære nogen noget, men må koncentrere sig om at støtte, inspirere og overbevise eleverne om at de kan lære sig selv noget. – Men det hjælper desværre ikke så meget, så længe folket – på trods af at »folkekirkerne« står tomme – stadigvæk tror på Vorherre. – Så længe vi påtager os rollen som »den arme synder«, – og så længe den evige skyldfølelse fastholder os i en masokisme, der støt vil øge elendigheden inden i os og udenom os.

Dét der kan øge min optimisme og tro på egen styrke og fælles vilje er det folkelige mod. – Her tænker jeg ikke på den form for mod, der beskrives i vores patetiske fædrelandssange, hvor helten i en blodrus kommanderer soldaterne lige ind i kugleregnen. – Tværtimod er det civilcouragen det drejer sig om. – Modet til at sige fra – modet til at give sig til kende – sige: »Det mener jeg også«, eller »Det vil jeg ikke være med til«, og fremfor alt handle derefter,

selvom alle autoriteterne – alle de der har riget, magten og æren – står klar med henholdsvis belønning eller straf.

Tænk at vi har været så vidunderligt bondetunge så vi blandt andet ikke har fået atomkraftværker. – Tænk at vi ikke faldt for Hitler, da han kom stoltserende, selvom vi på det tidspunkt endnu ikke var præsenteret for alle uhyrlighederne. Det er da også opmuntrende for mig at kunne registrere, hvordan kulten og den fællesmenneskelige varme slog igennem den tids kulde og angst, som det var tilfældet i forbindelse med »algang« og »alsang«. Sådan bare på et eller andet aftalt tidspunkt at gå ud af sit hus og dér på gaden tage andre mennesker under armen og gå derudad. – Eller at mødes med mange andre for på fælles modersmål at afsynge uskyldige sange om den danske sang, der er en ung blond pige, – om modersmålet, der er dejligt – og om moders navn, der er en himmelsk lyd. Herrefolket var ikke i tvivl om styrken. Tyskerne var rædselsslagne, og alt om »algang« og »alsang« blev bortcensureret fra aviser og radio.

Hitler stod jo ellers for alt dét vi var flasket op til at beundre – Riget – Magten – Æren. Gudskelov for at der ikke er den samme styrke i dét vi er flasket op med, sammenlignet med dét vi har fået ind med modermælken.

Mælk er fra gammel tid blevet betragtet som modgift. Modgiften mod denne altødelæggende masokisme er også mælk. – Ikke en hvilken som helst mælk – pint ud af køer med støt faldende levealder – og derefter sjasket igennem maskineri, for til sidst at ende i parafinbelagte papkartoner. Nej! – Modermælk og kærlighed er det eneste der vil have tilstrækkelig kraft i sig til dét oprør, der vil vende det store billede i den uhåndterlige ramme. – Og samtidig vil vi også få øjnene åbnet for, at det med hensyn til alverdens former for menneskelig udfoldelse forholder sig på samme måde

som med modersmålet, som ikke er noget der skal læres, – men noget der kan fremelskes.

Når vi langt om længe er kommet på det rene med, at den storslåede fællesmenneskelige viden ikke er et resultat af elite og indlæring, men derimod et resultat af sanseoplevelse, – kan det vel ikke undgås, at vi begynder at tage lidt bedre vare på de stadier i tilværelsen, hvor sanseapparatet er mest følsomt og modtageligt. – Og det er fostertilstanden, fødslen, amningen og udviklingen indtil det 7. år. I alle disse første leveår producerer barnet – uanset køn – de samme hormoner som moderen og tager adfærd efter hende indtil mønsteret fastlåses omkring skolealderen.

Måske vi snart kunne indse at børn er et dybt fællesanliggende, og lade vore handlinger følge denne indsigt op. Tænk om fællesskabet var så indstillet på fremtiden, at dét at sætte et barn i verden ikke gjorde moderen afhængig af enkeltpersoner, hverken økonomisk eller på anden måde. Tænk om det fik en ende med dobbeltmoralen i vores samfund, så der ikke blev sagt eet og gjort noget andet. Netop i forbindelse med det højt besungne moderskab har kvinderne oplevet at komme ned med nakken, op med benene og samtidig sat udenfor alt der havde indflydelse på nutid og fremtid.

I den nuværende situation er det svært for kvinder at opfange andre meldinger fra hjernebarken, – end noget i retning af at der ingen grund er til at ulejlige sig med afkom, så længe der reelt kun sigtes efter afkast. Ingen grund til som kvinde at stille sig selv så ringe i en verden, hvor faderskabet – pengeskabet og ægteskabet er mere forherliget end godt er, – men hvor morskab til gengæld er svær at støve op.

Selvom fremtiden tilsyneladende er pakket sammen i træg vilje, er det sandsynligt at et nutidigt oprør kunne virke inspirerende og befordrende. Jeg har en idé om, at et sådant oprør kunne gå hen og blive ret så omfattende på grund af

en endnu underkendt mulighed for fællesskab. Da hovedparten af os er over 7 år og samtidig elendighedsdyrkere på grund af det moderløse samfunds utilstrækkelige forsyninger af brystmælk, kærlighed og tryghed, tror jeg ikke et kommende oprør bliver et kvinde-, ungdoms- eller studenteroprør (studere gør vi allesammen, – men kun få kaldes studenter), – derimod er barnets oprør. Et oprør for frihed og udfoldelsesmulighed for barnet i enhver, og dermed geniet i enhver.

Det er bare en stor vanskelighed at prøve på at samle tilstrækkeligt mange oprørskræfter udfra en underskudssituation, hvor vi med rette beklager os over kærlighedens fravær, – men samtidig masokistisk fastholder os selv i situationen. Vi behandler simpelthen os selv som om vi ikke rigtig holder af os selv, – men samtidig har vi forventninger om at andre skal holde af os. Udvejen i den situation kunne blive en slags masokistens omvendelse, efter en af de opskrifter på hvordan vi kan lære os at elske os selv:

»Hvis du ikke elsker dig selv helt så meget som du egentlig har brug for, så prøv at finde et billede frem af dig selv som barn og kig længe og indgående på det. Prøv at huske dine tidlige drømme og forhåbninger og prøv om du kan solidarisere dig med dem. Beslut dig så for – fra nu af – ikke for alverdens trusler og lokkemad at svigte dette vidunderlige væsen, som du har ansvaret for, – og som er så helt afhængig af dig«.

Det er ikke ualmindeligt her i landet, at de begyndende tømmermænd efter et større æde- og drikkeorgie munder ud i at give bondeangeren afløb i indsamling til u-landene. Jeg tænker ofte på, hvordan mange mennesker rundt om på kloden er helt afhængige af, hvordan vi finder ud af det her i denne fede ende af verden. Derfor vil jeg godt slutte dette ord-orgie med lidt u-landshjælp fra nogle afrikanske mennesker, der havde besøgt vores land og ved afskeden blev bedt

om at give udtryk for deres oplevelse. Det var mennesker der endnu ikke var så præget af civilisationen, at de havde mistet værdighed, varme, et godt forhold til deres krop, ærlighed, humor og et godt forhold til deres modersmål. De sagde blandt andet: »Hos Jer er alting så ordentligt – Selv træerne skal stå på række – Men markerne er uden sang.«

Det er mærkeligt – men vores fædreland hedder Mor Danmark.

– Måske er det fordi det ikke er et fædreland, men et føde- og fosterland?

– Måske tror vi stadigvæk på at børnene bliver født af moderen, selvom de fleste hedder sen-navne?

– Det må være underligt for en pige, der hver gang hun siger sit navn samtidig siger, at hun er søn af een eller anden mand.

– Det må være underligt for en dreng, der altid har levet alene med sin mor, at nævne sit navn, hvis det samtidig angiver, at han skulle være søn af een eller anden mand, som hverken moderen eller han selv omgås. Det er mærkeligt – men den første danske konge i rækken var en dronning, der hed Thyra Dannebod, og hun lod bygge en vold – Dannevirke – som værn mod de indtrængende fremmede.

– Var det for at forsvare modersmålet mod faderskabet?

Ulla Bagger – Flyvende kone – Realeksamen 1954 – Skriftlig dansk:g.

Sprogets krise _ et varsel?

Morten Bredsdorff

I sin gribende skildring af en opløst storby (London?) efter en stor krig (den næste?) fortæller *Doris Lessing* om de nogenlunde organiserede ungdomsbander, der forsøger at overleve ved hjælp af plyndring, rov og bål i de ruinfyldte gader. Til sidst dukker nogle helt forvildede børnebander op fra undergrundsbaner og kloakker, hvor de er kommet til verden og har overlevet. »De modsatte sig ethvert forsøg på at indpasse dem; de ældste var ni,ti. Det lod til, at de aldrig havde haft forældre, aldrig havde fået slebet kanterne af i en familie. Hvordan havde de overlevet? Ingen vidste det. Men det var, hvad disse børn forstod sig på. De stjal det, de havde brug for at leve af, og det var virkelig meget lidt. De var ... nej, de var ikke som dyr, der er blevet slikket og sørget for og som mennesker har fundet deres vej til god opførsel ved at følge andres eksempel. De var heller ikke noget kobbel, men en hoben individer, der kun holdt sammen af hensyn til den beskyttelse, der lå i at være flere. De jager i flok, plyndrer og myrder i flok. Og de har intet sprog, næsten kun uhyggeligt forsjoflede børneviser. De er den opløste civilisations kirkegårdsgravere. Sådan kan det ende.« (Doris Lessing: En overlevendes Erindringer, 1974).

Man har kaldt vor tid »Massecivilisationens tidsalder.« En spansk tænker, Ortega y Gasset skrev for snart et halvt århundrede siden en mærkelig bog om de nye massers jordskælvagtige opbrud gennem kulturens hidtidige lag. Og han varslede de kommende folkeforførere, som med hujende brøl og rasende ord ville forstå at ægge gadernes rodløse masser til vilde og forfærdelige handlinger. Disse masser,

som storindustri og storbyer havde avlet uden evne til at føje dem ind i den menneskelige kulturs ældgamle, men skrøbelige moralske og religiøse rammer. Han forudså tillige sprogets nedværdigelse som følge af folketribunernes tomme talemåder og reklamens forpustede sprogbrug. Tilsammen ville de med tiden kunne undergrave sprogets oprigtighed og ordets sandhed.

Meget af dette har vi allerede oplevet i nazismens larmende og forløjede propaganda, i det nedslidte politiske klichésprog, i mange akademikeres sterile og saftløse sprog; men også i den anstrengte kunstfærdighed, den rent tekniske leg med ord og vendinger, som synes at præge en ikke ringe del af modernistisk digtning. Som en ung populær musiker for nylig udtrykte det: Jeg synes, at meget bliver så fladt herhjemme; ikke mindst sproget. Det er fuldt af floskler, som folk går rundt og fyrer videre. Jeg føler en sprogfattigdom og en emnefattigdom i Danmark. Mon det hænger sammen med demokratiets hang til at forherlige middelmådigheden?

Sproget vil af naturlige grunde ændre og udvikle sig, enten vi bryder os om det eller ej. Det kan fornyes og styrkes af friske udtryk fra folkelige dialekter (som vel snart forsvinder), fra gode og kraftfulde sociolekter, hvormed menes nye folkelige lags særlige sprogbrug (hvis den ellers har livskraft). Men når et voksende antal af sprogets brugere ikke gider artikulere klart, taler afstumpet og forceret eller sjusket og løst – måske af misforstået ønske om endelig ikke at virke fin og fornem, men folkelig i den slette betydning af »populær« – og når dette breder sig fra aviser og de store offentlige talemaskiner, så kan sproget hurtigt gå i forfald. Mange vil genkende træk fra en nordamerikansk selvkritik: »Samfundsvaner i De forenede Stater har siden anden verdenskrig gjort et skarpt sving i retning af det hæslige. Vi opgiver i voksende omfang enhver tanke om de sociale

følger af vore handlinger. Mens motorveje, charterrejser, fjernsyn har bragt os fysisk nærmere sammen end nogensinde, er vi i færd med at miste enhver fornemmelse af fællesskab. Tilsvining af vore naturlige omgivelser ledsages af tilgrisning af vort menneskelige samkvem. Beskidte og grimme ord forurener den daglige atmosfære, ofte fremsat med en uhyggelig lyst til at fornærme og krænke folks følelser. – Der må være dybere årsager til denne adfærd: den angrebslystne selvhævdelse, tabet af enhver åndelig myndighed, den udbredte følelse af at være udenfor og ligeglad med »samfundet«. En af vor forfatnings store fædre Thomas Jefferson nærede det håb, at demokratiet ville udvikle noble og ædle egenskaber. Sådan gik det nu ikke.« Og kritikeren slutter: »Jeg er en urokkelig tilhænger af folkestyret. Men jeg kan ikke fordrage snavs!«

En drøftelse af sproget er i gang, derom vidner talrige indlæg og læserbreve. Og ikke mindst den levende interesse, som det nystiftede »Modersmål-Selskab« har vakt over hele landet. For sproget er og bliver den dragt, hvori vi færdes, det stof der former vore tanker – eller binder og hæmmer dem, så vi gentager os selv og hinanden. Men det er næppe urimeligt at betragte hele denne debat som et tegn på krise i sproget. En krise, der igen afspejler den almindelige opløsning af de faste normer og bærende vedtægter, som har præget den vestlige civilisation. Sortseere, og blandt dem ikke blot de ældre årgange, vil være tilbøjelige til at opfatte denne opløsning som et varsel om et kommende sammenbrud af den kultur, der hidtil har båret vor opdragelse og vor åndelige tilværelse. De ser massecivilisationens rystelser af nedarvede værdier og holdninger som tegn i sol og måne for hele den vestlige verden og kan i mismodige stunder nynne med gamle Henrik Pontoppidan: Jeg ved det, undergangens angst er gået mig i blodet.

Andre, både de revolutionære urostiftere og de ungdom-

melige lysseere aner morgenluft, en ny verden og en ny jord efter de store kriges syndflod. »Nu skal der rives ned for at skaffe plads til helt nye værdier og et nyt samfund«, som nihilisten Bazarov hævder i Turgenjevs berømte fortælling Fædre og Sønner. »Vi skal bare rive ned. Det må blive andres sag at bygge op!« –

Uanset holdning vil de fleste nok indrømme, at sproget, det fine og ædle middel til samkvem mellem mennesker, mellem slægtled, mellem voksne og børn, i disse år sløves og svækkes. Fortsætter dette, bliver sproget efterhånden trøsket og slapt, og middelmådigheden er også her gået af med sejren.

Der er derfor god grund til, at en sammenslutning af folk, der gerne vil værne og bevare et klart, rigt og kønt dansk sprog, søger at vække vor egen og vore medborgeres sans for, hvad et modersmål rummer og hvilken afgørende betydning det har for den opvoksende slægts tanker og følelser. Uden et godt og levende sprog og en kritisk sans for misbrug og uorden på dette område kunne vi igen begynde at nærme os de umælende eller frygte en ny slægt, som den den kloge og fremsynede Doris Lessing skildrer. Det ønsker vist ingen af os.

Om Modersmål og Fordomme

Jytte Engberg

»Vi har en sproglig aftale, som kaldes modersmålet« skriver Hans Jørgen Schiødt i forordet til sin bog om »Sproget i Funktion«. Denne aftale bygger på tilliden til, at den talende eller skrivende vil noget med sine ord, og at hun overholder et sæt sproglige regler, der er skabt i og af det sociale samspil.

Sprogreglerne gælder for det første sætningsbygningen, for det andet ordenes betydning og for det tredie ordenes udtale. Medens man i såvel skrift som tale kan opnå nogenlunde saglig enighed om, hvad der er rigtigt eller forkert inden for ordføjnings- og betydningsområdet, forholder det sig på særlig måde med sprogets lydside. Her bliver nemlig opfattelsen af, hvad der er godt og dårligt, rigtigt og forkert overordentlig følelsesladet; man mener i virkeligheden smukt eller grimt, begreber, som jo vanskeligt kan begrundes sagligt. Da de færreste mennesker forholder sig bevidst til disse æstetiske holdninger, hvorfra og hvorfor man har dem, griber de dybt og ubevidst ind i synet på og vurderingen af den talende.

For ikke så længe siden stod det fast, hvilke udtaleregler, der var gode og efterlignelsesværdige. Man kaldte dem »rigsdansk«, og de blev indlært i den højere skole og ved de højere læreanstalter. Man brugte dem i det højere københavnske borgerskab, i kirken og på Det Kongelige Teater. Og de lod sig let og ubevidst adskille fra andre dels geografisk, dels socialt betingede regelsæt, der placerede deres brugere som fx jyder eller bornholmere eller som de »lavere« klasser.

Det er mærkeligt at iagttage de dobbeltholdninger, man den dag i dag indtager over for dialekterne. For de københavnske gælder, som vi skal se, særlige forhold. På den ene side talte man i forrige århundrede om »folkemål« og regnede dialekterne for oprindelige, marvfulde, sandt folkelige sprog, på den anden side sammenfattedes de under betegnelsen »bondsk«. Endnu i dag kan man møde folk, der er lidt flove over deres dialekt og føler sig drillet med den. »Bondsk« kunne endnu i 1960'erne høres brugt nedsættende om dialekttalende.

Retfærdigvis må det dog siges, at dialekterne har opnået agtværdighed, omend i forskellig grad. Højst står de jyske. Man fortæller, at en københavnsk buxegrosserer under pres tilstod over for en kollega, at desværre var hans expedienter ikke alle jyder, men de der ikke var det, »fik en kårsos.«

En TV-medarbejder, der i en radioudsendelse om dansk talesprog dybt beklagede, at ansøgere til speakerjobs talte et forfærdeligt dansk (»og mange af dem er endog studenter«), blev spurgt, om han havde indvendinger imod, at folk talte dialekt. Det havde han ikke, når det vel at mærke drejede sig om de »marvfulde«, og »dem finder man jo ikke i Københavns-området«.

Her ser man i et glimt problemerne omkring dialektprestigen og de sociale sproglige fordomme belyst. Dialektens prestige hører klart sammen med forestillinger om dens udøveres gruppeegenskaber: de gla'e fynboer, de sendrægtige sjællændere og så dem fra Århus. Det er et farligt gebet at komme ind på, hvis man begynder at tænke over det. Men det er netop det, folk i almindelighed *ikke* gør. Når den dialekttalende træder offentligt frem, farves tilhørerens forståelse og vurdering af udsagnet utvivlsomt af følelsesladninger, der så at sige udløses ved lydsignaler.

På særlig måde forholder det sig som nævnt med de københavnske dialekter. Her blandes det geografiske og

sociale sammen. Det er stadig brugt at kalde de gamle dialekter fra det indre København for vulgærsprog, og de kaldes tit grimme. Dette går vel at mærke ikke på ordbrugen, men på udtalen. De dialekter derimod, der tales i omegnskommuner, hvor de mere velstående københavnere igennem flere generationer er trukket ud, kritiseres egentlig kun, når der skal gøres grin med overklassens damer. En ældre akademisk dannet herre kan harcellere over Danmarks Radios børneudsendelsers vulgære sprog med dets flade a'er, men vil næppe blive stillet til regnskab for sine egne o'er i »højt appe« eller »meget gat«. Man kan i Uha-Uha gøre sig lystig over, at en politiker siger »Falketinget«, men man ved i hvert fald, hvor man har hende på den sociale rangstige. Naturligvis også en form for sproglig diskriminering, der dog ikke nødvendigvis anfægter hendes kompetence.

Det er imidlertid ikke enhver sproglig bevidstgørelse, der forbedrer forståelsen mellem mennesker. Man kan tage et ganske tilfældigt exempel ud af den strøm af kritiske tilkendegivelser, som vi finder i næsten alle dagblade, og som vist nok hører til det mest yndede læsestof:

»Kan de mennesker, der i deres daglige dont har lejlighed til at påvirke massemedierne og virke fremmende på kulturen, hvortil jeg også regner det talte sprog, ikke forsøge at tale et smukt og rigtigt dansk? For mig – som for mange andre – betyder sproget, specielt naturligvis vort eget sprog, uendelig meget, og derfor virker det altid lidt deprimerende at høre det mishandlet. For et par dage siden hørte jeg i Pressens Radioavis om en eller anden »selvstændighedsbevægelse« – med trykket lagt på »selv-«. ... Og i et interview ... med en studenterrådsformand, der dog burde have lært dansk, fik vi serveret ordet »forudsætninger« med tryk på tredie stavelse »sæt«. Det lød *gyseligt*. Der skal tryk på første stavelse – *selvfølgelig* ... Det lød lige så *forfærdeligt*

som det af nogle mennesker brugte ord »individuelt« med tryk på første stavelse. Her skal trykket *naturligvis* ligge på »elt« og ikke på »in«. Vi siger ikke interesseret med tryk på »in«. Trykket på førstestavelsen bruges kun, når ordet betegner en modsætning: kompetent – inkompetent, solvent – insolvent osv. ... Jeg fik iøvrigt efterretning om, at man i et eller andet politisk angreb i TV havde brugt ordet »efterretningstjenesten« med tryk på »ret«. Hu-ha!!« (Mine understregninger)

Spørgsmålet om det *korrekte* skal ikke tages op her. Almindelig moderne dansk sprogbrug viser skiftende former, og at ville fastslå den ene eller den anden trykfordeling som den »rigtige« er en strid om kejserens skæg. Dog kan det nævnes, at militærpersoner, der i det foreliggende dog er en slags sagkyndige, bruger den angrebne form. Hvad der er grund til at hæfte sig ved er de understregede ord. At noget er eller lyder *gyseligt* er en rent følelsesmæssig påstand, og dens forudsætninger er ligesom påstanden om, at noget er selvfølgeligt eller naturligt, at finde i nogle indlæringsmekanismer, hvis gyldighed aldrig er blevet draget i tvivl. Den skrivende forholder sig dogmatisk til sproget såvel som til samfundet. – Når han skriver om »en studenterrådsformand, der dog burde have lært dansk«, tør man vel underforstå: »Hvad lærer de unge mennesker egentlig i skolen i vore dage?«

Brugen af den anstødelige trykfordeling kan vel næppe have forrykket udsagnets indhold, men den har farvet og påvirket, måske forstyrret den lyttendes opfattelse af det sagte. Det er farligt. Den sproglige fordom stiller sig i vejen for et ægte forsøg på at sætte sig ind i den talendes tankegang. Men – noget sådant ønsker den lyttende måske slet ikke, fordi de fatale udløsende signaler allerede har bekræftet en forudfattet mening om taleren og hans hold-

ning, som tilhøreren slet ikke ønsker at rokkes i eller anfægtes af.

Sproget vrimler med sådanne signaler. Erik Hansen skriver om dem i sin bog »Magister Stygotti Betænkninger over det Danske Sprog«. Han taler om »shibbolets«. Begrebet er ikke ukendt, men gået i glemmebogen. Salmonsens Konversationslexikon definerer det som »Kendemærke, hvorved ens Væsen, Herkomst, Parti el. lgn. kan afgøres«. Det er vistnok mere almindeligt brugt i engelsk, og Oxford Dictionary bruger i sin definition ordet »test word«. Hansen oversætter det med Rødgrød med Fløde, den kære danske lydforbindelse, hvormed vi til enhver tid kan skaffe os en sund latter over de fremmede, hvis taleorganer ikke kan tvinges til den her på bjerget nødvendige akrobatik.

Shibbolet betyder »strøm« eller »aks«, og det står i Bibelen, Dommerbogens kap. 12, hvor der fortælles om, hvorledes Jefta og Gileads mænd slog efraimitterne og afskar dem fra Jordans vadesteder. Når da en af de efraimittiske flygtninge prøvede at forcere vadestedet ved at udgive sig for gileadit, sagde de til ham: »Sig shibbolet!« Og når han da sagde »sibbolet«, fordi han ikke kunne sige »sj«, greb de ham og huggede hovedet af ham. »Ved den lejlighed faldt 42.000 efraimitter.«

Vel går vi ikke så drastisk til værks, men vi ved godt nok, hvordan sådanne ydre sproglige fænomener kan bruges i det daglige til at placere folk. Som fremmede, tilflyttere, uønskede, inkompetente, ikke til at regne med. Den danske provins har masser af fælder for den tilflyttede. Ved han ikke, om det hedder ind, ud, hen eller over til nærmeste større by, er han lige så meget udenfor som den, der siger *Krus*å, *Grå*sten eller *Rosen*vold. Sligt hører måske for en vis betragtning til i småtingsafdelingen, bare ikke for det nye barn i 2. klasse.

Den borgerlige sprogopdragelse arbejdede navnlig tidligere i høj grad med shibbolets. I 30'rne lærte mange danske gymnasiaster, at det var socialt deklasserende at sige »jeg aner« og »perserne« med stød, og at tale om »ungarnsk« musik. Det var jo virkelig fine exempler, navnlig det sidste, al den stund landet jo hedder Ungarn, så den utilladelige form tillige var den logiske. Her var noget, man måtte *lære*, og denne lærdom var et sikkert instrument til placering af anderledes talendes dannelsesniveau.

Tidligere var også udtalen af fremmedord gode shibbolets. Men på dette område har de senere års sprogdebat været så stormfuld og åben, at man – navnlig i de yngre årgange – virkelig ikke mere kan tage det så tungt –. Dermed være ikke sagt, at problemerne er løst, men reaktionen på dem er af en sådan art, at de ikke virker i det skjulte i samme grad som tidligere, og dermed falder de uden for denne lille artikels rammer.

Hvad jeg nemlig har villet prøve at vise med disse få exempler, er den bevidstløshed, hvormed vi reagerer over for anderledes talende. Jeg mener, at det er farligt.

Uden at vi gør os det klart, er vores sproglige modtageapparat udstyret med en række gruppebetingede signalsystemer, der uden om vores bevidste forståelse farver, ja forvrider, hvad vi hører. Det er vigtigt, at disse systemer bliver os bevidste, på samme måde som vi må gøre os andre, ikke sproglige faktorer klare. Vi er nok i højere grad på det rene med, hvordan andre menneskers nationalitet, klædedragt, frisure, køn og alder påvirker vores opfattelse af deres ord. Men også over for disse ting reagerer vi ofte ubevidst og fordomsfuldt.

Viden om denne side af sproget må i stadig højere grad indgå i modersmålsundervisningen på alle klasse- og alderstrin. Sandt nok indtager opøvelsen af sprogopmærksomhed og formuleringsevne en større plads i danskundervisningen.

Men tilsyneladende stiller den sproglige kritik, både i undervisningen og på det oven for påviste primitive plan først og fremmest krav til *afsenderen*. Det er da også godt og nyttigt at lære folk at tale et klart, præcist og kraftigt dansk. Blot må man gøre sig klart, at dette ikke umiddelbart har noget med blåstemplede udtalevaner at gøre.

Men tiden er måske inde til at angribe kommunikationsproblemet fra en anden side, nemlig fra *modtagerens*. I stedet for at læne os tilbage foran skærmen og afskrive et andet menneskes meninger eller mistænkeliggøre hans motiver og kompetence, fordi han taler et sprog, som vi er blevet oplært til at finde grimt, forkert eller komisk, kunne vi måske prøve at finde ud af, hvorfor vi finder det grimt, forkert eller komisk. I stedet for at fortørnes over, *hvordan* han taler, kunne vi prøve at forstå, *hvorfor* han taler, som han gør, og endelig – måske efter en vis øvelsesperiode – nå frem til at koncentrere os om, *hvad* der bliver sagt.

I stedet for bestandig at kræve omjustering af afsenderen, kunne vi – som en sproglig fornyelse – gå i gang med en justering af vores eget modtageapparat.

Der sadde tilhobe 2 naboer nu i aar paa herris himmelfards dag vdj deris egen bye, som heder Hæm, och ligger straxt vden for Ringsted, oc drach en skaal øll met huer andre, da kom der en skarns qvinde ind til dem, oc de begynder at sidde och trettes om hende, saa lenge at den ene slog den anden all død paa samme sted, och motte hand oc selff miste sit liff der offuer, om ieg er ellers ret foresagt, det er jo vist at thoe miste deris liff, for den ene qvindes skyld.

Ia huor mange miste deris liff i Kiøbenhaffn for den Rosengaard vaar ved magt, iche viisker bødelen sit sværd saa tiidt ud vdj denne thid, som hand giorde i den thid.

Nu hun haffuer ont øll i hendes kande, dricher du det aff met hende, du faar bode scham och schade, och bermen bliffuer til pocher och andet ont som ieg iche neffne for skam schyld. Saa at de vngekarle som løbe thill hende som en hob hunde (med aarloff at sige) løber till en teffue; de skulle paa det sidste nedsmøres oc bliffue forderffuede: huor mange bliffue saa forderffuede aff onde quinder.

Och eders egen døtter som vaar nu her oc læst for mig, goede erlige piger gaa ouffer deris thid bliffuer XX eller XXIIII aar ja XXX aar oc iche kunde komme til et skamløss brød, men maa saa gaa hæn vdj liffs och siels fare for en skarns skiøges skyld, som ligger och dibber vdj en sogen, och forhindrer ecteskab statt.

Thi all den stund at vngekarle maa bole met en skatnsqvinde, da giffte de dem iche med nogen dannemandz døtter, och der som fult sadant skarns folch er

Begge dine modersmål

Iris Garnov

Sproget
kan flyde som lava
– alle flygter

Sproget
kan klumpe som øllebrød
– ingen bryder sig om det

Sproget
kan fortænkes
forståelsen bevidst rettes
mod de verbalforvænte
– det fint

Sproget
kan fortættes
barberes
selvstændige aktive tanker
trænger sig på
– det ikke fint

Sproget
kan bruges
til at holde afstand med
til at holde nede med
til at holde sig oppe med
til at holde ude med
– det mest det det bruges til

Sproget
kan osse være videnskab
De der har magten sir:
Arbejderklassen
taler ét sprog
vi et andet
Og de middelklassestempler
med gloser
de selv bedst forstår
– og fremmer
uforståeligheden
ufordrageligheden

Sproget
kan bruges
til at skrive digte med
– kærlighedsdigte

Et kærlighedsdigt

Når vi er tættest sammen
er vi tavse
og alt er tilstede

og et andet

I den mest sublime
sammensmeltning

er dialogen nonverbal
Eros er her
Eros er her
alle er de her
Vi fikseres
i nuets
larmende tavshed
i nærheden
i andetheden
Vi fornemmer
de usagte ord
og de sagte
Vi er himlens torsoer

Sproget
er værktøjet
våbenet
Lær begge dine modersmål
– vælg så
lyt så
tal så

Smukt, pænt og grimt sprog

Erik Hansen

Det er et ædelt og naturligt formål for et akademi eller et modersmålsselskab at arbejde for et smukt sprog. Der er andre egenskaber ved sproget der er lige så vigtige som skønheden, men det er ikke svært at blive enige om at et smukt sprog er at foretrække for et grimt sprog.

Jeg vil prøve at gøre rede for hvad det er for vurderinger der ligger i det når man taler om smukt, pænt og grimt sprog.

Sprog

Nu kan allerede ordet *sprog* betyde forskelligt i denne sammenhæng. Et sprog kan være en national institution, et meddelelsessystem af en bestemt beskaffenhed: dansk, italiensk, norsk, hollandsk og kinesisk er sprog. Vi kan have vore private meninger om hvilke af dem der er smukke. Man kan mene at italiensk og norsk er smukke hver på sin måde, at hollandsk helt mangler disse sprogs musikalitet og virker lidt skurrende, at kinesisk faktisk lyder meget sært. Og hvad så med dansk? Ja, det er skam et meget smukt sprog når det bare bliver behandlet ordentligt, og der er vist aldrig nogen der har planer om at forskønne sproget dansk yderligere, fx ved at afskaffe stødet, de stærke udsagnsord, intetkøn eller en specialitet som sætningsknuden.

Derimod taler man tit om at den enkeltes sprog ikke er så smukt som det kunne være. Ordet *sprog* kan altså også betegne det enkelte menneskes eller en gruppes udøvelse af et sprog. – Når man fx taler om Oehlenschlægers eller Brandes' sprog, så betyder det jo ikke at de talte og skrev

andet end dansk; med deres sprog mener man deres sprogbrug.

Sprog i den forstand kan man gribe ind over for hvis man har magt og beføjelser til det. Man kan fx vejlede den enkelte sprogbruger i hvordan hans sprog bliver smukkere.

Grimt

Når man taler om sproget dansk tænker de fleste nok på det dansk som beskrives i grammatikker og ordbøger og som retskrivningen bygger på, det som bruges i de fleste bøger, blade og andre tryksager og som man som regel hører i radio og fjernsyn, i kirken og i Folketinget – altså det der lidt mere præcist kaldes rigssproget eller rigsdansk.

Men nationalsproget dansk har som næsten alle andre nationalsprog nogle varianter der allesammen trods deres forskelligheder også er dansk. Jeg tænker på dialekterne.

De fleste rigssprogstalende har vistnok en forestilling om at nogle dialekter er smukkere end andre. Vi tager et Danmarkskort og tegner en lille cirkel med København som centrum; cirkelen dækker kun lige selve København. Her har vi en variant af dansk som af mange regnes for uskøn eller ligefrem grim: den kaldes vulgær, flad, lav, plat osv. Jeg skelner her ikke mellem middelklassekøbenhavnsk og lavkøbenhavnsk, men slår dem sammen til egnssproget, dialekten københavnsk. Nu tegner vi en lidt større cirkel, med samme centrum. Den tager nogenlunde Sjælland med, altså det område hvor dialekten regnes for bondsk, drævende og ret komisk. Når vi udvider cirkelen en gang til, får vi Fyn og Sydøerne med. Dialekterne her regnes for at være syngende, lidt tuttenuttede måske, men absolut charmerende. Næste cirkelslag tager Østjylland med, dialekter som mange finder smukke og ingen hverken grimme eller komiske, og dette gælder i endnu højere grad de vestjyske dialekter, Danmarks mest ansete.

Det ser ud til at jo nærmere en dialekt er ved København, desto mere frastødende anses den for at være, med det københavnske talesprog som det værste der findes, genstanden for talrige sprogelskeres forbitrelse eller bekymring.

Forklaringen på dette er ikke vanskelig. Jo tættere en dialekt rent geografisk er på København, desto tættere er den mht. udtale, grammatik og ordforråd på rigssproget, den officielle prestigevariant af dansk. Og er den tilstrækkelig tæt på, kan den opleves som en forvrængning af rigssproget. Fransk, engelsk og jysk er selvstændige sprog, sjællandsk og københavnsk er galt rigsdansk! Altså grimme sprog. Stationsbyjysk har også lav anseelse, naturligvis fordi det opleves som forvanskning, dels af ægte jysk, dels af rigsdansk. Bornholmsk er egentlig lige så fjernt og fremmedartet som jysk, men når det slet ikke nyder samme agtelse i det almindelige omdømme som jysk, hænger det uden tvivl sammen med at bornholmsk – også groft urimeligt – af mange opleves som forvansket svensk.

Dette er afgørende for vor oplevelse af smukt og grimt i sproget: hvad der opfattes som en forvrængning af en norm, er grimt. Dialekterne, især uden for Sjælland, er deres egen norm, regnes derfor for sprog, de har krav på agtelse, og man bør dyrke og beskytte dem. Københavnsk har rigssproget som norm og betragtes derfor ikke som et sprog, men som en uvane der skal bekæmpes eller behandles.

Pænt

Lige som ordet *sprog* altså kan have mere end én betydning, således kan ordet *smukt* betyde i hvert fald to forskellige ting.

Lad os tage sætningen »Vil du lige række mig saltet?« Er det smukt sprog? De fleste vil sige at det er ganske almindeligt sprog, hverken smukt eller grimt. Men lad os nu se på en kort samtale som følgende. A: »Stang mig saltet,

for helvede!« B: »Hør, kan du ikke tale pænt?« A: »Nå undskyld! Vil du lige række mig saltet?« Sætningen »Vil du lige række mig saltet?« er altså alligevel smukt eller i hvert fald pænt sprog. *Smukt* eller *pænt* kan i denne betydning kun defineres negativt, altså ved at man nævner det som det ikke er: det er ikke vulgært, stift, sjusket, uklart, ukorrekt, poppet, med for mange fremmedord osv. Denne sprogkvalitet, som kun er negativt bestemt, kalder man normalt *pænt*, sjældnere *smukt*. Jeg vil i det følgende kun bruge *pænt* i den betydning.

H v a d vi så kalder *pænt* og *grimt* er igen her afhængigt af hvor tæt sprogbrugen er på visse normer. Nogle af disse normer er så at sige naturgivne og gælder for alle sprog og enhver sprogudøvelse: sproget, dvs. sprogudøvelsen, skal være tilstrækkeligt tydelig, og regulære talefejl som stammen, snøvl eller kraftig læspen nedsætter tydeligheden; ordene skal bruges i betydninger som er i overensstemmelse med sprogsamfundets vedtægter og vaner; sætningerne og afsnittene skal være konstrueret rigtigt og overskueligt osv.

Andre normer er fra et sprogligt synspunkt fuldstændig tilfældige. Det sprog som den dannelsesmæssige elite i samfundet taler og skriver, er blevet til den norm, nemlig rigssproget, som er sammenligningsgrundlag og gør krav på at være ideal for andre former for sprogbrug. Men denne overnorms beskaffenhed er helt tilfældig, og dermed bliver det også tilfældigt hvad der bliver kaldt grimt, forkert, vulgært osv. For eksempel er det flade *a* ikke grimt i sig selv; hvis ordet *gæde* lyder grimt, så burde *glæde* lyde lige så grimt, men *gæde* er tilfældigvis i uoverensstemmelse med normen (som jo kræver *gade*), og denne udtale er altså en forvrængning. Ordene *røv* og *æde* er ikke i sig selv mere frastødende end *bagdel* og *spise* – det kunne lige så godt have været de to sidste ord der var de platte. *Mig og Ole var gået* og *i sommers* er hverken mere ulogisk eller uklart end

Ole og jeg var gået og *i sommer*, men udtrykkene er unægtelig ikke i overensstemmelse med normen og dermed altså ikke pænt sprog. *Nå, jeg er skredet* er en præcis besked, men det er *Farvel, og tak for i dag* der viser pæne sprogmanerer.

Smukt

Det vi kalder smukt sprog, og ikke bare pænt, kan vi i reglen beskrive positivt. Mens det pæne beskrives »det er ikke ...« så kan det smukke yderligere beskrives »det er ...«. Det smukke ved en sprogudøvelse kan være en kraftig og melodiøs stemme, nogle særlige vokalnuancer (fx *a*'erne) det kan være en udtryksfuld tonegang eller rytme; og det kan være klanglige effekter, et særlig poetisk eller marvfuldt ordforråd, eller det kunstfærdige arrangement af meddelelsens enkelte dele (retoriske figurer). Det smukke sprog er altså noget der ikke bare er i orden, men som har visse tillægskvaliteter, uden at virke overlæsset med ciselering.

Spørgsmålet er nu hvad det er der gør at nogle træk ved en sprogudøvelse regnes for og kaldes for smukke. Svaret er for tredje gang det samme. Hvis en sprogudøvelse er i overensstemmelse med en norm der kaldes smuk, så er den smuk. Man har – eller i al fald havde man – en norm for sproget på Det Kongelige Teater, og det regnes for smukt; Poul Reumerts sprog var i overensstemmelse med denne norm; altså var Poul Reumerts sprog smukt.

Det er ikke rent tilfældigt at Det Kongelige Teaters sprog er blevet som det er. Først og fremmest hænger det sammen med at det er et meget stærkt konservativt sprog – altså egentlig bare et gammeldags dagligsprog for kraftig stemme – ligesom kjole og hvidt blot er en almindelig mandsdragt fra det 19. århundrede. Men der er intet i tonegang og udtale der i sig selv er forudbestemt til at kaldes smukt, og hvis sproget havde udviklet sig på en anden måde, kunne det

udmærket være blevet det sprog Thomas Nielsen taler der var blevet det smukke, mens Poul Reumerts sprog måtte karakteriseres som en respektløs forvrængning af ordentligt dansk.

En udlænding der forstår dansk, kan også høre forskel på forskellige slags dansk; men som regel kan han umuligt opleve den ene sprogudøvelse som smuk og den anden som grim – ikke før han har levet sig så godt ind i sprogsamfundet at han har tilegnet sig danskernes sammenligningsnormer. At finde nogles modersmål, fx københavnsk, grimt, det er ikke noget man bare gør, det skal læres.

Naturligvis er det ikke rent selvbedrag når mange oplever det traditionelle teater- og litteratursprog, selv i nyere varianter, som smukkere end dagligdagens ramponerede sprogbrug, for det forbindes umiddelbart med mange gode erfaringer: det meste af nationallitteraturen er skrevet for smukt sprog, oplæsere og foredragsholdere har brugt det, og det er det sprog man forbinder med store teateroplevelser. Det smukke sprog bliver en del af de værdier man finder i litteraturens poesi og spænding, i foredragsholderens visdom og i teatrets bevægende drama.

Men det er alligevel helt vilkårligt at netop de og de træk i sproget kaldes smukke. Lad os tage et parallelt eksempel: det er unægtelig en ganske præcis stemning der er forbundet med nytårstorsken; for mange kan det ikke blive ordentligt nytår hvis der ikke er torsk på bordet den sidste dag i året. Men det er ikke torsken der gør det, det er traditionen, og de følelser der strømmer nytårstorsken i møde, kunne lige så godt udløses af en nytårshornfisk hvis det bare var det vi havde vænnet os til.

Det er ikke meningsløst at tale om smukt sprog, man skal blot gøre sig klart at oplevelsen af den og den sprogudøvelse som smuk, forudsætter ganske bestemte kulturerfaringer, og

da vi jo ikke alle er fælles om vore erfaringer, kan vi ikke opleve det samme som smukt.

Det er almindelig anerkendt at smag og behag er forskellig, og at det er meningsløst at forsøge at diskutere sig frem til enighed i smagsspørgsmål. Enighed her kan kun opnås ved vold eller hykleri. Det gælder også sproget.

Ordbog

Sprog kan dels betyde 'nationalsprog' eller 'dialekt', dels kan det betyde 'enkeltpersoners sprogudøvelse'. Det er kun sprog i denne sidste forstand der kan ændres fra grimt til pænt og smukt.

Grimt betegner en sprogudøvelse som er i uoverensstemmelse med en sprogligt set tilfældig social norm.

Pænt betegner at en sprogudøvelse ikke er i uoverensstemmelse med en sådan social sprognorm.

Smukt betegner at en sprogudøvelse ikke kun er pæn, men også har visse positive skønhedskvaliteter, hvilket vil sige at den er i overensstemmelse med sprognormer der vedtægtsmæssigt opfattes som smukke.

Betegnelserne *grimt, pænt* og *smukt sprog* tilslører sandheden, også for den der selv bruger dem. Smukt giver kun rent subjektiv mening, og pænt og grimt definerer og behandler visse dialekter (fx københavnsk) som dårlige vaner eller systemer af talefejl.

For en sikkerheds skyld burde man aldrig tale om smukt, pænt og grimt sprog.

Mit Kors var mig saa meget des tyngere i det første, eftersom saa højligen var forbøden ikke at tilstede mig hverken Kniv, Saks, Traa eller noget, jeg kunde fordrive Tiden med. Omsider, der Sindet kom lidt i Rolighed, tænkte jeg paa noget at tage mig til, og som jeg havde en Synaal, som meldet er, saa løste jeg mine Baand op i min Nattrøje, som vare brede Taftes livfarve Baand. Det Silke syde jeg med paa det Stykke Klud, jeg havde, adskillige Blomster med smaa Sting. Der det havde Ende, drog jeg Traaer ud af mit (*mine*) Lagen, tvandt dem og syde dermed. Imod det havde Ende, sagde Kvinden en Dag: »Hvad vil I nu faa at gøre, naar dette slipper?« Jeg svarte: »O, jeg faar nok noget at gøre; skulde end Ravnene føre mig det til, saa faar jeg det«. Derpaa spurte hun mig, om jeg kunde gøre noget med en brødt Træske? Jeg svarte: »Maaske, ved I en?« Der hun havde ledt et Tag, tog hun en frem, som Bladdet var halv af. »Den« (sagde jeg) »kunde jeg vel gøre noget af, havde jeg Redskab at gøre med. Kunde I overtale Slosfogden eller Pær Kusk at laane mig en Kniv?« »Jeg vil vel bede dem derom« (sagde hun), »men jeg ved nok, det sker ikke«. At hun sagde noget derom til Slosfogden, kunde jeg fornemme paa hans Svar, thi han svarte højt: »Sie hat kein Messer nötig; ich will das Essen für ich schneiden. Sie könnte leichte sich Schaden damit thun«. (*Der jeg engang lod begere af Slosfogden en Saks for at skære mine Negle af med, svarte han, og det højt: »Was, was? Die Nägels sollen ihr wachsen als Adlers-Klauen, und die Haar als Adlers-Federn«. Hvad jeg tænkte, ved jeg vel, om jeg

---

Fra Leonora Christina Ulfeldts »Jammers Minde«

Uden sproget kan vi ikke tale sammen

Poul Hartling

Måske forstår man bedst, hvad sproget betyder, når man er uden for Danmarks grænser.

Det er så let at sige, hvad man mener, når man taler sit modersmål, at man somme tider føler, at man kan tale helt uden at tænke. Det er måske også det, man gør.

Derimod, når man skal udtrykke sig på et sprog, som man ikke har lært af sin mor, men siden har tilegnet sig, må man hele tiden tænke, hvad man vil sige på dansk og så i en fart oversætte det i hovedet og undervejs helst ikke glemme de grammatiske regler eller undtagelserne fra dem, for man vil jo gerne udtrykke sig korrekt.

Når man bliver lidt dygtigere til det fremmede sprog, kan man sige almindelige ting uden at bruge oversættelsesmaskineriet i hovedet, og man kan endda komme så vidt, at man kan drømme på et fremmed sprog. Men rigtigt udtrykke, hvad man tænker og især hvad man føler, formår de fleste kun på modersmålet.

Det er nok, fordi det passer til os. Det er så at sige vokset op sammen med os. Det rummer vore minder, det kender vores liv, det kender vore børnerim, det ved, hvordan vi holder jul, hvad man siger, når man er glad, og når man er bedrøvet, det er stemt så rent, at man kan undgå at spille falsk på det. Det er dannet af vores historie og af vore digtere. Det hører sammen med vores natur og vort klima.

»Tyst som å i engen rinder, spejler himmel, sky og jord, bærer sproget vore minder«. Det er Helge Rode. »Den milde vind, de lyse sunde sang sproget ind i vore munde«. Det er Alex Garff. Man kan finde de strofer og mange flere i

Højskolesangbogen, hvor der er et helt afsnit, der hedder Modersmålet.

Og når man nu åbner årsmøde i Modersmål-Selskabet, burde man selvfølgelig synge et par af de sange, måske endda i stedet for, at vi holder taler til hinanden.

I begyndelsen var ordet . . .

Når man bor i det fremmede og færdes i en sproglig verden, hvor man dag ud og dag ind læser og skriver og lytter til og forhandler på fremmede sprog, gror der en dyb taknemmelighed frem, fordi man har et modersmål. Fordi man har noget, som i den grad er ét med en selv, at man kan bruge det så ubevidst og ubesværet som at trække vejret, når man er rask.

Den gave, som sproget er, binder os til det land og det hjem, som er vores baggrund, og det kan slet ikke opregnes, hvor meget af vort liv og vor bevidsthed og tankeverden og følelsesliv, der er forbundet med dette fælles sprog.

I begyndelsen var ordet. Hvad den sætning betyder hos evangelisten Johannes, skal jeg ikke komme ind på her, men der er en dyb sandhed i dette, at alt begynder med ordet. Simpelt hen, fordi ordet er forbindelsen mellem mig og de andre og mellem de andre og mig. Forældre ved nok, hvor meget det betyder, når barnet begynder at kunne tale. Uden talen, uden et eller andet sprog, kan vi ikke fortælle andre, hvad vi tænker og føler, og ikke vide, hvad de tænker og føler og gerne vil fortælle os. Hvis jeg nu ikke stod i et Modersmål-Selskab, ville jeg måske sige, at uden sproget kan man ikke *kommunikere.* Men jeg siger det ikke, fordi det er et af de flade moderne patentord, som ikke bør bruges i tide og utide, men kun en sjælden gang. Jeg foretrækker at sige: Uden sproget kan man ikke tale sammen, ikke meddele sig til hinanden, ikke være i forbindelse med hinanden. Hvilket er vigtigt, livsvigtigt for mennesker.

Derfor banker fanger i eneceller på rørene for dog på den vis at have en slags forbindelse med andre, derfor er det en lidelse at være i et land, hvor man ikke kan forstå eller blive forstået.

For et par og tredive år siden levede jeg første gang i en længere periode i udlandet. Det var i Cambridge i England. Det var såmænd ikke så slemt, for jeg var allerede og blev undervejs helt flink til det engelske. Alligevel følte jeg det lidt trangt ikke at kunne tale med landsmænd uge efter uge. Jeg besøgte efter tre måneders forløb dansk KFUK i London, og jeg husker, at da jeg havde fundet frem, mødte jeg en ung pige, der var ved at vaske trappen. Hun sagde, da hun så mig: Pas nu på, De ikke glider. Jeg kunne have kysset hende, så dejligt var det at høre dansk igen!

Værn om sproget

En gave skal man værne om, især da, når det er en dyrebar og værdifuld gave. *Lembcke* kalder modersmålet for en ædel kongebrud. Det må da være ret at værne og beskytte denne ædle kongebrud.

Derfor siger jeg med glæde *ja* til den idé, der ligger bag oprettelsen af et Modersmål-Selskab. Det betyder ja til at værne vort sprog. Det betyder nej til et forfladiget og sjusket sprog. Det betyder – i mine tanker – *ikke* nej til dialekterne, der er som en grobund, hvoraf sprogbrug og ordforråd vokser op. Jeg er ingen tilhænger af, at man altid skal benytte sig af de mest almindelige og undertiden forslidte vendinger. Det kan også tit være en forfriskende oplevelse at høre noget sagt på dialekt. Et og andet vandrer så fra dialekten ind i det sprog, der er fælles for alle danske og er med til at gøre det og os rigere. Når en jyde kan sige: *Det var godt nok en skam*, så er der en nuance i beklagelsen, som vi alle forstår. Det var altså netop ikke godt nok. Men prøv

engang at oversætte de ord til et fremmedsprog. Ordret lader det sig ikke gøre.

Ja til Modersmål-Selskabet betyder heller ikke for mig et nej til gode, nyttige låneord fra andre sprog. Englænderne har et større ordforråd end de fleste; de har rask væk lånt fra nordisk og romansk, og det har gjort deres sprog rigere. Selv de kræsne franskmænd, der mener, at deres sprog er finere end alle andres, har lånt ikke så få praktiske ord fra englænderne, og det skal de ikke fortryde.

Det er ikke sprogrenselse, som det engang var mode, vi skal sætte kræfterne ind på. Derimod god, sober sprogbrug, så udtrykket dækker så præcist som muligt, hvad vi vil have sagt. Et smukt og rent sprog kommer man ikke til at skrive og tale, uden at man gør sig nogen umage. Det er som en have, der skal holdes ren. Det kan man hjælpe hinanden med og opmuntre hinanden til.

Når vi er samlet for at åbne *Modersmål-Selskabet*s årsmøde, og vi åbenbart er enige om, at det er umagen værd at tage denne opgave op: at værne sproget, skyldes det jo, at vi er os bevidst, at vi har en stor rigdom i det danske sprog. Vist så: Det er nødvendigt for os at lære fremmede sprog. Siden 1958 er fremmedsprog obligatorisk fag i den danske skole. Ude i verden – og herhjemme – kan vi ikke undvære at kende noget til mindst ét af de såkaldte verdenssprog. Men det skal ikke få os til at *glemme* vort eget sprog. Vi forstår vel knap nok andre sprog, hvis vi ikke har et modersmål. Det skal heller ikke få os til at *foragte* vort eget sprog, så at vi tror, at det er rigere eller finere at udtrykke sig på andre sprog. Dansk er ikke fattigt. I nogle henseender måske endda rigere end så mange andre mål. Det er dog *Holberg*s og *H. C. Andersen*s og *Grundtvig*s sprog. Det kan vi andre småfolk også være glade for at bruge og for at værne om.

Sproget er et redskab

Piet Hein

Sproget er et redskab, et middel til noget, et udtryksmiddel!

De fleste velmenende aktioner for at forbedre sproget gør den fejl at ikke ta hensyn til denne sprogets fundamentale natur.

Man kæmper oftest for ét udaf to idealer:

1. man vil bevare sproget som det er eller helst føre det tilbage til hvad det var for 5–10 eller 20 år siden; eller:
2. man vil for enhver pris forandre det som protest mod de mennesker, der brugte og bruger det i de og de former, og som tegn for, at man gudskelov er en ny og anden type mennesker.

   I begge tilfælde er det ikke sprogets fundamentale funktion, man beskæftiger sig med, men dets brug eller misbrug som klike-emblem.

Man har vist aldrig oplevet en sprogaktion, som primært tog hensyn til sprogets fundamentale funktion som redskab, som udtryksmiddel, og betragtede det forudsætningsløst og fordomsfrit og ikke i første omgang skævede til de nævnte sekundære funktioner.

☆

De menneskelige aktiviteter danner et helt spektrum alt-efter vores indstilling til de pågældende emner. Det strækker sig fra de rent materielle »tekniske« problemer, som ikke direkte involverer mennesket, til områderne nærmest os selv, ja i os selv. Det går fra støbejern til sexuelle forhold. Nær den sidste ende kommer psykologi, sociologi og politik.

Ting i den første ende af spektret kan vi tænke fordomsfrit om. Alt dét i den sidste ende er genstand for magi,

følelsesmæssige, vanebetingede reaktioner uden at det erkendes, at det er af subjektiv, usaglig karakter.

At rette en saglig opmærksomhed mod sig selv og egne nære problemer er åbenbart en slangemenneskekunst. Den slæber efter og har gennem tiderne først sent og gradvis fået levevilkår.

Spektret knækker over et sted på midten. I den ene halvdel skal man lade som om det hele er rationelt og nås ad deduktiv vej, skønt al kreativitet selv indenfor den yderste teknik og naturvidenskab også er et spørgsmål om fornemmelse for problemerne. I den anden halvdel af spektret er det god tone at ta sine fornemmelser som autoritet, uanset hvor subjektive og tilfældige vaner de kan hvile på, og forbudt at tænke rationelt, teknisk.

I virkeligheden hænger det hele naturligvis sammen, og de samme to hinanden supplerende indstillinger kan og bør anvendes hele spektret igennem.

Sproget er et af de områder, som lider allermest under splittelsen. Det står mennesker nær. Det har udviklet sig praktisk talt uden nogen bevidst styring. Og det er principielt et teknisk problem, kommunikationsteknisk. Det er vigtigt, at vi har en realistisk indstilling til det og bruger alle midler i dyrkelsen af det. Det gror af kilder i selve menneskelivet. Men vi må ikke lade det gro vildt. De enkelte impulser tar ikke automatisk hensyn til helheden – som et træ, hvis grene støder sammen og gnaver mod hinanden, og som ikke fylder sit rum på bedst mulig måde.

Hvordan skal vi gribe opgaven an?

☆

I sin egenskab af meddelelsesmiddel falder sproget under den videnskabsgren, som kaldes Cybernetics, med et dansk separatistisk ord: Kybernetik, og som analyserer fænomenet meddelelse i videste betydning uanset om det gælder elektronmaskiner eller levende organismer.

Vi kommer ikke udenom de fundamentale elementer i fænomenet. Det er det primære. For menneskekulturens vedkommende kommer der det til, at vi ikke stiller opgaven på bar bund, ikke kan udskifte sproget fra dag til dag med et andet. Men det må ikke forkludre sagen og få os til at opgi at stille opgaven fordomsfrit, meddelelsesteknisk, kun få os til realistisk også i den retning at se på det praktiske krav om en kontinuerlig omend bevidst sprogudvikling.

De elementære krav til et meddelelsesmiddel er:

1. Der skal være en én-éntydig forbindelse mellem betegnelse og betydning. Det er principielt ikke det bedste, at *marsvin* betyder både en lille hval og et landdyr af gnaverarten; at *kl. 12* betyder 2 diametralt modsatte tider på døgnet; og at *Nykøbing* betyder 3 forskellige byer. I de tilfælde er det ikke så galt netop fordi vi dær er opmærksomme på det, men det er skadeligt, hvor det er vagere og fungerer ubevidst.

2. Der skal være al den information i meddelelsen som man ønsker at bringe over til modtageren og noget mere, noget dobbeltdækning. Hvis der er for lidt, vil det kræve et gættearbejde af modtageren, som er mange gange så stort som dét, det ville ha krævet af afsenderen at få det hele med. Og det vil lette det mere for modtageren, hvis der er rigeligt mål i det afsendte, end det vil kræve af besvær for afsenderen.

3. Dette sidste gælder især tydeligheden i meddelelsen, specielt når det er en talt meddelelse, og specielt fordi akustiske forhold og støj udefra samt sløring ved gennemgang gennem »mekaniske« eller elektriske processer, såsom telefonering, radioudsendelse o.s.v. sløver skarpe kanter i meddelelsen, ja berøver den »meddelelses-mængde«, som er en i princiel exakt og målelig størrelse. Ved enhver overføring kan meddelelses-mængde gå tabt, og ingen overføringsproces kan genindføre det tabte.

Undladelser på disse punkter fører til sammenbrud, når det gælder elektroniske meddelelsessystemer, men vi mennesker er så forbandet indstillelige så vi automatisk gør os stort besvær for at få det mest mulige ud af en mangelfuld meddelelse, hundreder af gange så meget som afsenderen har sparet sig selv for – og uden at vi gør os klart, hvad det er, der foregår, og netop derfor kræver vi ikke nok af sproget men blir ved at spilde energi på at klare os med dårligt formulerede meddelelser.

En mængde små ubemærkede vanskeligheder af den slags er med til at gøre sproget og kontakten besværlige.

Hvis man er opmærksom på det, er det en æggedans at gå udenom den slags vage punkter i sproget, når man taler, og især når man skriver.

☆

Vejen frem må være at blive opmærksom på vores reaktioner overfor ubevidste udviklingstendenser og bevidste forbedringsforslag.

Der er fx en udbredt betænkelighed overfor ordet *blir.* Man er tilbøjelig til at føle sig forpligtet til at føle at *bliver* er den »rigtige« form og *skrive* dét – men *udtale* det *blir,* eller skrive *bli'r* med en apostrof som en tribut til troen på, at noget andet er det korrekte, og til sin onde samvittighed ved at snyde sig fra det. Men vi både siger og skriver *har,* og det er en forenklet form af *haver.* Det tog lang tid men vi har vænnet os til det, og det går godt. Og det er en fordel, at skrift og udtale af samme ord ikke er helt forskellige.

Udfra en vis sproglig vane er visse mennesker fulde af foragt overfor dem, der udtaler *forstyrre* med *y* og ikke med ø. Den ene skik er liså god som den anden. Undtagen hvis hensynet til tydeligheden, éntydigheden, taler for én af delene. Og der er jo et andet ord med en hel anden betydning, som udtales med ø på det sted, nemlig *forstørre.*

Det er rigtigt, at *at* ofte, når det er ubetonet, udtales med å-lyd og uden t, lisom *og* udtales når det er ubetonet, men det er ingen grund til at skrive at som *og,* et ord med en helt anden grammatisk funktion og en helt anden udtale, når det betones. Og det er rimeligt at samme ord er genkendeligt i skrift uanset om det er betonet eller ikke. Det er ingen fordel at ha både *at* og *å* og *og* og *å.* Det er rimeligt at et ord har sit skrevne navn efter udtalen dær hvor det udtales mest prægnant.

Man har lidt lidt under ord med helt forskellig betydning og udtale men ens stavning, fx. *lidt* og *lidt.* Det så så underligt ud i begyndelsen af dette punktum med de to ens ord med forskellig udtale og betydning.

Hvorfor ikke stave det: det *såe så* underligt ud? Fordi såe er gammeldags? La os ikke la den slags overfladiske kategorier – og skældsord – gå forud for det fundamentale saglige synspunkt tydeligheden.

Hvorfor ikke skrive: man har liidt lidt?

Min dug var våd af dug. Hvorfor ikke dug og dugg? Fordi man på dansk ikke har dobbelte konsonanter uden at ha den løgnagtige undskyldning for det, at de hører til to forskellige stavelser: dugen og duggen.

Men det er at spænde vognen for hesten. Hvis det er bedre, så lad det være dansk. Dét dogme udelukker os med vores 29-bogstavers alfabet fra ca. 1/29 udnyttelse af bogstaverne.

Vi har x på dansk, ihvertfald i låneord som sex, men vi brur det ikke. Hvad er der vundet ved at bruge to bogstaver i stedet for ét i ord som expres, exempel, lax, lux. Det ser underligt ud? Dét gør alt uvant. Vil vi forbedre sproget og samtidig bevare det uforandret?

☆

Samtidig med denne malplacerede konservatisme optræder der en kraftig tendens til at forarme sproget. Ordene frakke

og jakke bruges i flæng. Papirkurv og skraldebøtte blir et begreb. Ideel bruges både for ideer og idealer. Og det er to helt forskellige ting, både som substantiv og adjektiv: det tænkte og det fuldkomne, hvilket slet ikke er det samme. Ludvig Holstein har skrevet en hel kronik for at redde sproget fra at blive fattigere på det punkt. Den ideelle lammesteg – påpeger han – det er den *abstrakte* lammesteg, noget som næppe kan ha mening. Den ideale lammesteg, hvis man mener den, som er *idealet* af en lammesteg. Hvorfor ikke som oprindeligt bruge ordet ideal som adjektiv. På svensk: idealisk, men det er bare besværligere.

Nominativ og dativ smelter sammen eller forvexles. Jeg kan spise mer end dig, betyder: jeg kan spise dig og så måske en enkelt bøf til. Hvis man skal kunne skelne mellem dét og dét man mener er det rimeligt at bevare nominativformen: jeg kan spise mere end du – underforstået: kan.

Omvendt hvis man er bange for at ikke være fin, så hedder det: Tak for Deres venlighed mod min kone og *jeg*.

Af og ad blandes sammen og forvexles: Jeg gik ud *ad* døren, d.v.s. gennem døren. Ud *af* døren – så har man stået i døren og er lisom et billede gået ud af sin ramme. Man smiler *ad* – nemlig mod eller til, men man ler *af,* lisom man gør nar af, og brækker sig af. Men ad er sjældnere og finere. Det er til at brække sig *ad*.

Den slags desperate sprogfornyelser har den utilsigtede virkning, at de gør sproget konservativt, trægt, uelastisk m. h. t. vækst. Kun det konsekvente sprog er åbent for udbygning under skiftende forhold. Jargon og ulogiske vaner og vendinger lukker det af.

☆

Lisådan med tendensen til at tale utydeligt og kontrastløst. Det virker mod sin hensigt. Det er en falsk dyrkning af noget folkeligt. Lad os endelig lære af det praktiske sprog.

Men lad os ikke ta det som autoritet – i den forstand at vi ikke ser kritisk på dét og bedømmer impulserne efter deres værdi for sprogets udtryksfuldhed. At nogen kategori i samfundet spontant skulle frembringe det mest udtryksfulde sprog til alle anvendelser – det er simpelthen romantik.

☆

Dansk er i sammenligning med de fleste andre sprog forholdsvis kontrastløst. Det spænder over et lille interval. Det er ikke klædeligt for det at høres sammen med fx norsk og svensk. Det er imponerende hvilke nuancer og tonefald det kan rumme indenfor det lille interval. Når det bruges rigtigt. Men ikke når der snobbes for det sjuskede sprog. Som alt for ofte i TV og radio, der let blir en undervisning i dårligt dansk. Og med dårligt mener jeg ikke ukorrekt, utraditionelt, men udtryksløst.

Det er en mærkelig form for demokrati, at den ene der taler skal la være at gøre sig umage, og millionerne der lytter hver skal gøre sig mange gange så meget umage for at forstå.

Den der taler, skal gøre arbejdet for modtagerne, skal tale prægnant, så det står som en klar tryksag og er opfatteligt uden besvær selvom nogen skarpe kanter går af det på vejen.

☆

Dansk er ved at nærme sig til summetonen i telefonen.

Lad os gøre det til et klart sprog. Uanset om det ene og det andet ligner noget tidligere anvendt eller noget endnu ikke set. Lad de synspunkter gå langt bagud for udtryksfuldheden.

Hvis vi ikke lar den gå forud for alt, vil også Modersmål-Selskabets aktion være ineffektiv, ja værre end dét, for, som politikere véd så godt, er den bedste måde at skade en sag på: at ta sagen op og klatte den.

☆

Sproget er et redskab. Ikke en relikvie.

Dend klare Sool gaar ned, Det qvelder meer og meer,
Hver Arbeydsmand er træt og sig om Hvilr seer:
En dag jeg nærmer' er ved Døden end som før,
Tiden mig
Saa sagtelig
Oplukker Dødsens Dør.

Jeg triner nu udi det Dugge-fulde Græs,
Naturen siger mig: Bie lit, stat her os læs:
See Morgen-blomsteret, hvor det er falmed nu,
Det var Fragt,
Nu er det slagt,
Ach! kom det dog ihu.

Min Siæl, vær rolig lit, mens jeg mig tænker om,
Hvad dog min GUD han er langmodig, mild og from,
Jeg seer mit Kontrafey i Blomster og i Høe,
Dag og Nat
Mig lærer brat
At jeg skal engang døe.

Tak, tusind gange Tak, O GUD! som ævig er,
Og udi Tiden dog sig Omhu for mig bær!
Fra første Øyeblik der jeg af Rode randt,
Af mit Leer
Du giorde meer
End jeg kand sige grandt.

Den fjerde aften-sang fra Th. Kingos
Åndelige Sjungekor

Sproget

Grethe Heltberg

Vi fødes ene til en ukendt verden
og hilser med et skrig den nye jord.
Vi hører lyde, men forstår dem ikke
og ejer endnu ikke selv et ord.
Vi er afmægtige som dyreunger,
der søger tryghed uden stemmens sprog,
men vi er mennesker, og vi skal lære
at fri os fra den taleløses åg.

De allerførste klange, som vi skelned,
genkendte vi med undren og med fryd;
vi prøved tøvende vor egen tunge
og gentog henrykt hver mærkværdig lyd:
Akrøh – akrøh – mammam – og far og mor,
bestandig fler, til underet var sket:
vi kaldte og fik svar, vi kunne tale!
Vi havde fundet vor identitet.

Ja, mennesket var ikke længer ene
den dag da det fandt fællesskab i ord,
hver tanke, som vi rummer, kan vort mæle
tværs over kløften række til vor bror.
Vort modersmål, den kosteligste gave,
et redskab for vor viden og vor ånd,
har gjort vor egen verden mer mangfoldig
og bundet os med humanismens bånd.

Samtalens kunst – at dele sind og tanker,
at give, tage, spørge og få svar:
et værktøj til forståelse og modning,
som gør vor verden mere rig og klar.
Sprogfattig mand er arm på mange glæder,
på fællesskab med andre, perspektiv,
indflydelse og vilje til at enes;
sprogfattig kvinde har et fattigt liv.

Men den, som lever ikke kun i nuet,
som skuer frem, og kender fortids værd,
må elske ordets kunst – de lette vinger,
som løfted os og bar os himlen nær.
Dog også tung og slidsom jordisk møje
er sprogets bidrag til en bedre jord:
udholdenhed og styrke, tro og stræben –
Vort værd som *menneske* blev skabt af ord.

Et sprog har eget liv; det gror og ændres,
men det kan såres, plettes, lide tort;
da mister det sin adel og blir usselt,
det hverv, som var dets ære, visner bort:
At tjene ånd og sandhed, fred og klarhed,
formæle vellyds skønhed med logik.
Vort modersmål er dejligt – lad os værne
dets arvede, dets elskede musik.

Selv dansk er andet end lyde og ord

Mogens Jansen

Dansk og andre modersmål

Man har kaldt EF for »verdens største sprogmaskine«. Den er ved at gøre sig klar til at leve med syv officielle sprog.

Ét af sprogene i EF har konstant givet problemer – dansk. Ud fra erfaringer, man allerede nu har med græsk og spansk, er det danske sprogs EF-problemer påfaldende. Det diskuteres. Og holdninger, redegørelser og argumentation farves af holdninger til EF i almindelighed og til tolketjenesten og dens ledelse i særdeleshed.

Tolketjenestens direktør, Reneé van Hoof, lægger en væsentlig del af skylden for problemerne på den danske regering. Hun mener, at Danmark i realiteten faktisk aldrig har gjort noget for at komme problemerne til livs. »Og det er jo ikke penge, der er problemet. Vi har midler til rådighed, og de kan omgående sættes ind, hvis blot vi får at vide, hvad man ønsker at gøre,« siger Reneé van Hoof.« (Kjølbye, 1980).

Disse kommentarer fra dagspressen i sommeren 1980 svarede udenrigsminister Kjeld Olesen let irriteret, men sagligt på: Man har fra regeringens side virkelig prøvet på at være behjælpelig på enhver måde. Man bestræber sig ihærdigt for, at problemerne – og der *er* problemer, erkender man – skal blive løst! (Olesen, 1980).

Nu handler denne artikel ikke om tolketjenesten i EF og slet ikke om EF. Men det er påfaldende, at folk i udlandet – og især de, der arbejder med sprog – simpelt hen ikke *forstår* den danske holdning til danskernes eget sprog. Udenrigsmi-

nisterens svar er en illustration af imødekommende venlighed, forsøg på at afhjælpe problemer – og mangel på engagement.

Engagementet i dansk – som sprog og kulturbærer – har i et par generationer ofte ligget en del til højre for midten. I det seneste årti er også det yderste venstre blevet engageret. Og dermed er det, som det plejer at være i andre lande: yderste højre og venstre engagerer sig i det nationale sprog, dets stilling, muligheder osv. – og egentlig kan de to fløje på dette område enes ganske langt. »KAP er jo vores sidste egentlige romantikere«, siger Dan Turell, »– Hakon Jarls sande arvtagere«. I andre lande er midten sjældent, som her, ligegyldige overfor sproget – men ofte moderat engagerede.

Vi lider heldigvis her i Norden af den i sig selv hvilende ro, det giver at have et par tusinde stort set ubrudte år bag os. Her i landet er denne sikkerhed så – sært nok – parret med en optimistisk tro på, at noget vil vise sig: En nation der tror på Grundtvig og Mr. Micawber – et sært makkerpar; men noget om det er der nu. Hos den danske midterfløj er sikkerheden i forhold til manglende holdning til sproget præcist beskrevet af Piet Hein: »Hvad rager det den/ der er sikker på sit/ at resten af verden/ er ude af trit«.

Andre modersmål og dansk

Ser man dansk sprog i et internationalt perspektiv, kan man ikke undgå at blive opmærksom på, at man overalt i verden satser på at styrke nationale sprog. Det gør man i Øst – hvor man dog sine steder ikke afstår fra at undertrykke minoritetssprog. Det gør man i Vest – hvor man også en del steder har problemer med minoritetssprogene.

Den tredje verden satser hårdt på egne nationalsprog – og undertrykker ofte groft egne minoritetssprog.

Den fjerde verden (de områder, der ikke er selvstændige

nationale stater, f.eks. inuit-folkene omkring Nordpolen, Baskerlandets og Bretagnes folk, samerne osv.), kan ikke undertrykke minoritetssprog, men giver ikke udtryk for større kærlighed til de andre sprog. Man satser her i høj grad på *sit* sprog – sproget *er* den nye identitet.

Det gælder også andre steder: »Det er det islandske sprog, der mere end noget andet gør os til islændinge. Sproget gemmer erindringernes skat, det låner os ordene til vore drømme og håb. Sproget er vor virkelige kraft og samlingssymbol. Ordene er vores slotte, og i tidligere tiders fattigdom holdt ordene nationen oppe, og vi glemte aldrig vor litterære arv. Netop derfor har det været forholdsvis let for os at skabe et nutidigt samfund, kulturelt som materielt,« sagde Vigdis Finnbogadottir, da hun blev indsat som præsident (Parelius, 1980). Og om den afgåede præsident skrev den islandske presse: »Med et smukt og kraftigt sprog har han både begejstret og irettesat. Og i svære stunder har han været det samlingssymbol, nationen behøver.«

Ved at læse dette, bliver danskere fra den yderste midterfløj nærmest forlegne. Men Island og islandsk *har* overlevet med islandsk i behold under hårde vilkår.

Da den grønlandske skole for et par årtier siden dukkede op og blev diskuteret, lød et par sætninger igen og igen, når diskussionen gik mod slutningen, og de grønlandske deltagere havde præciseret, hvad der burde være det centrale i Den Grønlandske Skole: »For os er grønlandsk – Det Grønlandske Sprog – det væsentlige. Det *er* jo Den Grønlandske Skole.«

Fra Grønland til England – sprogligt set er der unægteligt et spring fra et sprog, der tales af ca. 50.000, til et sprog, der tales af godt 360 mio. Netop derfor er det følgende bemærkelsesværdigt:

I det engelske parlament drøftede man i efteråret 1979, om det engelske sprog blev misrøgtet, om det blev støttet

nok i skolerne osv. Der blev blandt andet sagt fra denne fornemme talerstol: »Hvis ikke vi havde det engelske *sprog*, ville England være en 3. rangs nation – på linje med f.eks. Norge.« (Athen News, 1979). Dermed var der ikke sagt ét ondt ord om Norge! Men selv for englænderne er det engelske sprog, der delvis i USA'sk forklædning går sin sejrsgang over store dele af verden – noget, som englænderne vil 'passe på'.

– Og herhjemme diskuterer man (måske endnu når dette læses), om vi skal satse på Nordsat. Forfatterforeningen fortæller, hvorfor det ikke bør lade sig gøre, og Foreningen Norden argumenterer den anden vej. Dette nævnes, fordi det er typisk for den sprogligt ligegyldige holdning:

Blandt modstanderne har man slet ikke forstået eller vil ikke forstå, at de afskydningsramper, der skal sende tysksprogede – og senere engelsksprogede og formodentlig siden også fransk-, russisk- osv.-sprogede satellitter, forlængst er bygget.

Med tanke på,

at elektronikken er på vej med stormskridt, vi næppe fatter,

at tv får en udbredelse, vi ikke gør os forestillinger om,

at elektroniske kommunikatorer af snart sagt enhver slags står ved grænserne,

er det ubegribeligt, at der bruges tid på at diskutere, –

– *om* vi bør satse på et nordiskpræget tv (hvad skulle vi ellers?)

og

– *om* vi bør skaffe os et dansksproget tv, der er kvalitetsmæssigt anstændigt osv. (hvad skulle vi ellers?) – Der er ikke her taget stilling til, hvordan et sådant kunne opbygges; det konstateres blot, at uden en eller anden form for kvalitet – også sproglig, dansksproglig kvalitet, bliver valget let mel-

lem dansk og de mange andre udsendelser, der ligger i luften.

Det bliver let for alle de sprogligt stærke danskere – der er fortrolig med flere sprog. Det bliver for resten let for os alle, når de mere forvaskede, ensartede, tværnationale, udenlandsk tænkte programmer ligger tungt over de røde tegltage.

Men uligheden vil vokse.

At dansk *så* hurtigt igen er på vej til at blive et almuesprog, var der for nogle år siden næppe mange, der tænkte muligt.

Det er svært for dansk

I faglitteraturen vil oprindelig danskskreven litteratur få svært ved at hævde sig. Bare fire-farvetrykkene har vist sig at være en alvorlig trussel. Krav om masseoplag vil vise sig at blive større.

Skønlitteraturen presses også – for den danske del af den er jo oprindelig skrevet og tænkt på dansk, og dansk er et lille område – »det svarer sig næppe? Det går jo kun her i landet!« Og eksempelvis viser denne oversigt over bogmoms, hvor svagt netop *vi* vægter brug af bøger:

Momsen på bøger i Fællesmarkedet (1979)

Land	Bogmoms	Almindelig varemoms
Storbritannien	0	7½–12½
Holland	4	14
Belgien	6	14–25
Italien	6	12–18
Vesttyskland	6½	13
Frankrig	7	23–33⅓
Danmark	22	22

Netop i disse år, hvor dansk *i folkeskolen* trænges hårdt, er dansktimetallet i den obligatoriske undervisning så lavt, at unge i dag efter 9 års skolegang har fået mindre undervisning i dansk end deres forældre fik gennem 7 års skolegang.

Og – i alt! – 105 timers undervisning i dansk på *lærerseminarier* kvalificerer lærere til i de næste 40 år at kunne gøre alvor af truslen. Kun vores tradition for videreuddannelse har forhindret denne dårlige vittighed i at udvikle sig til en skandale. Men de lærere, der nu lukkes ud af seminarier som »uddannede« i dansk, kan jo af gode grunde ikke møde med andet end grunduddannelsen.

Mange andre eksempler på officiel ligegyldighed over for de muligheder, vi giver vores sprog, er ulykkeligvis alt for lette at finde. Det er, som om vi slet ikke her i landet har forstået, at vores sprog er andet end lyde og skrevne symboler.

Det bliver sværere for dansk

Og der bliver endnu større brug for engagement fra både den enkeltes, organisationers og det offentliges side, i takt med at elektronikken afløser de gamle medier:

Maskinerne *er* begyndt at læse de trykte tekster, vi lægger foran dem: 'The Kurzweiler' læser New York Times – eller hvad det skal være – for den blinde. Endnu er Kurzweilers stemme elektronisk ulidelig; det varer næppe længe. Maskinen koster kun en lille kvart million (i bløde danske kroner) og fylder kun som en kopimaskine. Vi véd, at det ikke varer mange år, før der er i hvert fald både japanske og amerikanske maskiner, der alle er mindre, billigere, og som læser bedre.

I denne situation må kræfterne i et lille sprogområde som det danske sættes ind på *software* (som det hedder på nu-dansk), hvis vi ikke vil være med til at snitte stumper af brugen af vores sprog. Ellers vil de højest kvalificerede

blinde jo gå over til kun at 'læse' engelsk – for der vil ikke være andre muligheder. Og vejen fra disse blinde til andre kvalificerede handicappede vil være kort.

Og sproget former tanken, der skaber sproget, der udvikler tanken, der – – – *på engelsk*.

Kurzweileren er kun en spæd begyndelse, og selv de midaldrende blandt os vil opleve nye generationer af dem.

Det *betyder* noget for os og for de næste generationer, hvad *vi* gør: Dansk er – som alle andre sprog – andet end lyde og bogstaver, der er sat så sært akavet sammen, at kun de indfødte forstår det. Piet Hein rammer i hvert fald én facet med dette: »Det er næsten umuligt på dansk at sige noget alvorligt, som der ikke anes et andet perspektiv bag. Og det er gudskelov næsten umuligt på dansk at sige noget spøgefuldt, uden at der skimtes en alvorlig baggrund.

Dén egenskab ved det danske sprog kan enhver få mistanke om bl.a. ved at læse H. C. Andersen. Selv i (gode) oversættelser kommer det med. Det peger faktisk hen på en ubogstavelighed i vores sprog, som gør det relativt uegnet til pedanteri, men velegnet til at holde sig åben for livets mangfoldighed.« (Piet Hein, 1979).

Citater som dette er ikke nødvendigvis udtryk for utidigt føleri eller halvkomisk, navlebeskuende selvforherligelse. Det sagte er en banal konstatering, som ingen, der har arbejdet med dansk i udlandet (eller som er fortrolig med at oversætte fra og til dansk) ikke er stødt på.

De folk, der i længere tid har boet i udlandet –. De, der har arbejdet i udlandet og bevaret forbindelsen til dansk – alle de har i høj grad både forstået det, fornemmet det – og understreger det på passende og upassende steder. Vi andre glemmer, at »de emotionelle faktorer i kommunikationen« er noget centralt.

Vi skal ikke smide udenlandske ord ud. Vi skal ikke erstatte »bryggeri« med »ølsmedje«. Vi skal ikke forbyde

engelske gloser i reklamer. Vi skal heller ikke starte skoledagen med en hyldest til flaget som nationalt symbol. Var der ikke andet, der samlede og bandt, kunne det være det samme. Vi har ikke tradition for den slags og slet ikke sind til det.

Et sprog forsvinder ikke, så længe der er et folk, der taler det, og som vil tale det, som udvikler det ved at bruge det i hverdag og videnskab, i arbejde og kunst. Der er ikke fare for, at dansk snart bliver en sær nordgermansk dialekt med centrum ud for Anholt.

Men der er mere end megen brug for, at også det officielle Danmark tør gå ind for dansk og tage de vilkår alvorligt, hvorunder dansk skal leve, virke og udvikles.

Det værste er det, vi glemmer

Men når dette emne drøftes, er der ét område, der aldrig eller sjældent bliver nævnt, i hvert fald højst mumlet, og det er væsentligt. Måske på langt sigt det væsentligste.

Blandt gruppen af danskere er der en lille snes procent, som ikke har fået lært at læse og skrive *godt nok*, til at de kan fungere læsemæssigt og skrivemæssigt funktionelt i det samfund, vi har.

I og med, at samfundet kompliceres hurtigere end uddannelserne følger med, står denne gruppe i fare for at vokse.

Og når de dele af uddannelserne, der skal tage sig af undervisningen i dansk – i sproget, i grundlaget for både de andre fag og for vores fremtid – svinder ind, så udruster vi ikke den næste generation på kompetent vis. Vores hjælp til de kommende årgange er at give dem problemer, der vil vokse sig store:

Vi er glade for og taler højt og udenlandsk om, at 52% af landets befolkning jævnligt låner bøger på vores biblioteker, at bogklubberne vokser, at læsekompetencen stiger osv.

Vi glemmer måske de 48%? Vi er måske ikke opmærk-

somme på, at procentdelene ikke er faste, men at de 48% kan vokse på grund af den officielle, venlige ligegyldighed overfor sproget.

Den reelle fare for modersmålet er måske, at den folkelige basis bliver så spinkel, at den vakler. At det at blive fortrolige med dansk bliver forbeholdt de, der bruger sproget i deres fag, og på con amore-basis tillige de venstreintellektuelle m.fl., der hånd i hånd med andre missionærer vil frelse nogen for noget, og de stærkt nationale højregrupper.

Vi er den generation, hvis midterfløj ikke tog sproget alvorligt.

Vi behøver ikke at tage sproget (og da slet ikke os selv) højtideligt, – men nok alvorligt.

Hein, Piet: Leg er alvor. I: O. Damm & M. Jersild (red.): *Godt begyndt*. København INTERLEGO A/S, 1979, pp. 8–17.

Is English being destroyed? *Athen News*, 24. november 1979.

Kjølbye, Lars: Danmark glemmer dansk i EF. *Berlingske Søndag*, 21. juli 1980.

Olesen, Kjeld: Tolkene og det danske sprog i EF. *Berlingske Søndag*, 3. august 1980.

Parelius, Finn: Island hylder sin ny præsident. *Politiken*, 2. august 1980.

Nogle have critiseret mine Danske Skrifter, efterdi derudi findes saa mange fremmede Ord. Jeg haver dog u-anseet slige Critiquer stedse continueret med min gamle Skrivemaade, helst saasom jeg af Erfarenhed haver merket, at, ligesom en Nation trænger iblant til en andens Varer, saa trænger ogsaa et Sprog til et andet Sprogs Gloser; saa at det er en stor Caprice at negte et beqvemt fremmed Ord Borgerskab, og end større, at skille det ved dets eengang erhvervede Borgerret, helst, naar Ordet haver saa længe været i Brug, at det af alle er bekient. Intet Folk haver herudi gaaet saa vidt som det Hollandske, hvilket man desmeere maa forundre sig over, efterdi intet Folk er villigere til at give alle Nationer Borgerret; saa at, ligesaa føjelige som de ere i Henseende til Mennesker, saa stor er deres Intolerance i Henseende til fremmede Ord, hvilke de uden Naade drive udi Landflygtighed, naar de ikke kand vise deres Ahner eller Adkomst fra de gamle Bataver.

Vil man spørge, hvortil tiener den store Omhyggelighed, nogle af vore Tiders Grammatici lade see udi at reense Sprogene fra alle fremmede Ord, da kand siges, at den tiener til intet andet, end at giøre et Sprog vanskeligt ikke alleene for Fremmede, men end og for et Lands egne naturlige Indbyggere; thi man skiller sig ved bekiendte Ord, som alle forstaae, og i deres Sted enten digte nye, eller optage antiqverede Ord, som ere komne af Brug. Og, endskiønt man ikke nødes til enten at digte eller at optage af Brug komne Ord, saa nødes man dog at betiene sig ofte af det samme Ord, skiønt

---

Ludvig Holbergs 85. Epigram fra »Moralske Tanker«

Er vort modersmål dejligt?

Peter Jerndorff Jessen

Gennem en meget lang årrække har vort modersmål, som det skrives og tales, og ikke mindst som det høres i radioen og i TV, været udsat for alvorlig kritik fra lærd og læg, men selv den mest veldokumenterede kritik har desværre ikke haft den ønskede virkning. Det danske sprog lider faktisk af en række alvorlige sygdomme, men »patienten« kan kun helbredes efter nøje påvisning af symptomerne. Kun en grundig analyse og saglig diagnose kan gøre det muligt for kyndige »sproglæger« at slå sygdommene ned og forhindre nye skavanker og uvaner i at opstå.

Det følgende forsøg på en diagnose er kun et meget lille uddrag af »En redegørelse for fejl i skrevet og talt dansk i tiåret 1970–1980«, som er tilstillet *Modersmål-Selskabet*. Eksemplerne stammer fra dagspressen, radioen og fjernsynet, men også fra Folketinget og fra »høj og lav« i det danske folk.

Grammatiske fejl. Fejlagtig brug af nominativ og akkusativ griber mere og mere om sig: »Til gengæld grinede dem, der vidste, hvad han egentlig havde sagt.« – »Dem, der bor i Lyngby.« – »Til de, der –.« – »Men alle os, der –.« – »Det er rart for vi danske, at vi kan tage ferie i Syden«.

En kronik om luftforurening havde titlen »Bilerne og os«, hvad der lød meget logisk, indtil det viste sig, at meningen var »bilerne og vi«. Et udbredt magasin hed i sin tid, helt rigtigt, VERDEN OG VI.

Galt køn. Som dialektejendommelighed kan man vise tolerance over for jydernes udbredte brug af fælleskøn i st. f.

intetkøn, men mange af DR's speakere anvender »en« og »den« i st. f. »et« og »det«.

Bortfald af navnemåderne »kunne« og »skulle«. Dette uheldige fænomen har sneget sig ind i sproget, så langsomt, men sikkert, at man, når man gør selv korrekt talende danskere opmærksom på det, ofte er ude for, at de slet ikke har bemærket det. »Kan« og »skal«, der sættes i stedet, udtales desuden af flere og flere »ka'« og »ska'«, og »at« bliver til »og« eller »å«. »Med det landshold er vi sikre på å ka' slå Irland.« – »Jeg er ked af å ska' sige det mere end een gang.«

Pleonasmer. Den i så at sige i alle kredse mærkbare sproglige usikkerhed, ordnød og ukendskab til vanskelige ords egentlige betydning giver sig udtryk i mange meget uheldige former: »Dimensionere op, konkludere op, opprioritere, opresumere, opdrammatisere.« – »Dette stof vil derfor opkoncentreres i skelettet.« Brugen af dette unødvendige »op« kan skyldes påvirkning fra det engelske *up* og har belastet dansk med det uheldige udtryk »starte op.« Helt ulogisk er »bakke op« eller værre endnu »bakke op bagved«. Det engelske *back up* betyder jo »stille sig ryg imod ryg« eller »hjælpe«, hvorimod »bakke« på dansk betyder »køre baglæns«.

Yderligere eksempler: »Det er den målsætning, jeg vil sigte imod.« – »– få prisstigningerne til at stige igen.« – »De fleste krige i nyere tid er blevet afsluttet med trinvise aftaler skridt for skridt.« – »prioritere højst«, »koordinere sammen«. – »Heller ikke her er slipstvangen obligatorisk.« – »Han véd, at kunst og kultur ikke er synonymer, skønt ordene matcher smukt sammen.«

Modeord, misdannelser og uhyrligheder. »Sætte fokus på«, »fokusere«, »prisbilligt«, »billige priser« (i st. f. lave p.), »omkostningsfordyrende«, »dagaktuelt.« – »Det har

rystet hele det politiske firmament.« – »Det er gjort for at mele en vis portion af det danske folks interesser.« – »Hvordan kan der prikkes hul på en sådan hårdknude?« – »Når vi brugte et så langt tidsforløb.« – »Vi har en meget lav informationsprofil.« – »Det pulveriserende liv«, først måske brugt i spøg, men nu ofte anvendt i alvor, bruges i st. for »det pulserende liv.«

Rigsdagssprog. Mange fortærskede ord og udtryk, gale metaforer og unødig brug af snørklede sætninger og komplicerede, ufolkelige ord er kommet ind i sproget fra Folketingets talerstol og fra politikeres optræden i radio og i TV: »Hvis de spørger mig om det, må mit svar blive –.« – »Hvis jeg må sige det på den måde.« – »På nuværende tidspunkt, for nærværende, afvigte år, i indeværende år, al den stund, i og med« er typiske politikervendinger, men værre er det, at selv de mest alvorlige problemer drøftes med brugen af vulgære eller flade udtryk: »Give det hele armen, tabe på gulvet, trække tæppet væk under, få op at stå.« Det nyeste og foreløbig værste er vel »at gi' pote« = »at give et godt resultat«, men ikke noget med en artig hund!

Når en skattet medarbejder ved DR kan få sig selv til at bruge et ord som »leksikonfähig«, begår han en slem synd, men værre er det, at tusinder af danske, de fleste sikkert uden kendskab til engelsk, vigter sig med at sætte endelsen *-minded* til alle mulige ord: »turistminded«, »genbrugsminded«, »spareminded«, »trafikminded« – ja, endog »Mallorcaminded«!

Et meget alvorligt udslag af ordnød er den snart universelt anvendte brug af verbet »køre« til at betegne en aktivitet, en fremgangsmåde, en bevægelse o.m.a. Man »kører« et studium, en plan, en fabrik, en skole, et universitet – ja, endog et fly! – »Det pristal, der nu køres efter.« – »Bispebjerg Hospital kan køre i en længere periode.« – »Vi har

ikke noget, vi kan køre vor egen målsætning efter.« – »Jeg kører med Hampshire-orner« – en svineavler i radioen, der brugte disse til bedækning, men altså ikke som trækdyr!

»Konkret« er det modsatte af »abstrakt«, men ordet bruges og misbruges mere og mere, især af politikere, i betydninger som »bestemt, fyldestgørende, klart, afgjort« o.l. Man kan høre: »et konkret spørgsmål (og svar)«, »konkrete kendsgerninger«, »de konkrete varer, man bruger mest af«, ja endog »en konkret pegefinger«.

»Betinge«, der betyder »være en nødvendig forudsætning for«, høres og ses anvendt i betydninger som »bevirke, sikre, kræve« o.l. Eks.: »En vis materiel standard må betragtes som nødvendig for at betinge den daglige tilfredshed.«

Verbet »pådutte« bruges mere og mere helt forkert – i betydninger som »påtvinge, indoktrinere, påvirke« o.l., skønt det *kun* kan betyde »beskylde for, skyde i skoene, underskyde, lyve på eller tillægge, tilskrive eller tilregne« – f.eks. »man påduttede ham, at han løj.«

»*Qua*«, et ganske unødvendigt latinsk ord, der kun kan betyde »i egenskab af«, er blevet et yndet modeord, men det bruges snart kun helt forkert i alle mulige forbindelser, selv af latinkyndige som læger og advokater. To »juristeksempler«: »De to sidder kun i X's bestyrelse *qua* højesteretssagfører NN.« – »Det er ikke humant – og er det humant *qua* den overmenneskelige forfængelighed, må departementschefen gøre det for egen regning.« – En lige så stor »overmenneskelig forfængelighed« har fået mindre latinkyndige til at præsentere følgende eksempler: »*Qua* det varme vejr var badestrandene overfyldte.« – »*Qua* mine kvalifikationer steg jeg i gage.« – »Nu er Japan blevet naboland til Danmark *qua* SAS's Nordpolsrute.«

Uheldig påvirkning fra fremmede sprog

Det engelske udtryk *by word of mouth* = »mundtligt« er ved en hel gal oversættelse blevet overtaget i formen »fra mund til mund«, der er helt ulogisk. »Mund til mund« er en metode til genoplivelse. Et glædeligt tegn er det, at det rigtige »fra mund til øre« er blevet set nogle få gange, men det vil nok have svært ved at trænge igennem.

That's correct har i USA siden tyverne næsten helt fortrængt det bedre udtryk *that's right* i st. f. det enkle svar *yes*! Især danske politikere, der vil svare bekræftende på en interviewers spørgsmål, bruger mere og mere, i st. f. et klart »ja!« at sige: »Det er korrekt.« Man kan komme ud for, at et spørgsmål som: »Er det sandt, at De har udtalt, at NNs udsagn er helt forkert?« besvares med: »Det er korrekt,« i st. f. »det passer« eller slet og ret »ja!«. Som et særlig uheldigt resultat af denne amerikanske uvane kan citeres et svar til en avis af en repræsentant for DSB om drikkeriet på Statsbanernes områder: »Det er korrekt, at der drikkes mere og mere i Statsbanernes tog og på stationer.« Ordet »korrekt« bør for klarhedens skyld anvendes om det, der er »formelt rigtigt«, »høfligt«, »i overensstemmelse med reglerne« o.l.

Det engelske ord *platform* = »politisk program« eller »partiprogram« er af politiske kommentatorer blevet direkte overført til dansk som »platform«, men et flertal af danskere vil ikke forstå, hvad der egentlig menes med ordet.

Ordet »størrelsesorden« er helt afgjort en af de uheldigste udvækster i nyere dansk. I USA betyder *something in the order of* simpelthen »tilnærmelsesvis(t)«, »noget i retning af«, men er sammen med *of the same order of size* blevet til det danske »størrelsesorden«, der i reglen yderligere tynges af flere helt unyttige tilføjelser. »Firmaet havde et overskud i en størrelsesorden af 100.000 kroner.« »Forøgelsen i antallet af voldsforbrydelser er af en størrelsesorden på –«.

Eksemplerne er endda ikke de mest forskruede, og fuld klarhed og ukrukket sprog vil altid kunne opnås ved brugen af »beløb sig til«, »androg« eller helt enkelt – »var« eller »på«.

Den engelske flertalsform med »s« anvendes på uheldig måde i mange ord i ental. Tekstilbranchens for så vidt rigtige annoncer om *sweaters, blazers* og *jumpers* får selv mange engelskkyndige til at sige »en sweaters« (meget ofte udtalt *svitters*), »en jumpers« og »en blazers«. I kontorer taler man om »en clips«, fra besættelsestiden har mange gader stadig »en bunkers«, og en avis har endog præsteret den bestemte flertalsform »bunkerserne«. Det engelske ord for »vagabond« – *bum* – har på dansk fået tilføjet et »s«, så at man taler om »en bums«, skønt dette ord betyder »filipens«.

Ordet »tiltag«, som intet almindeligt menneske kunne finde på at sige eller skrive, er gennem smitte fra svensk og/eller norsk blevet et yndet, men derfor ikke acceptabelt politiker-, radio- og TV-ord, hvor »initiativ« eller »foretagende« ville blive forstået af alle. Det svenske verbum *räcka* = »slå til, være nok« har smittet af, så at man nu kan høre og læse »pengene rakte ikke.« Ordet *pågå* betyder på svensk »(at) ske«, men det har også sneget sig ind i dansk, så at man har kunnet læse om »den pågående debat« i st. f. »den løbende debat«, skønt »pågående« betyder »anmassende«.

Forkert udtale. De flade a'er, der ikke længere er et københavnsk fænomen, men som høres, i hele landet, især af unge, hører selvfølgelig ikke hjemme i korrekt, smukt dansk, som det bør doceres i skolen og høres i radio og TV. Når der så hyppigt, og med rette, peges på denne udtalefejl, bør man nok være lige så opmærksom på et utal af andre ord, der når ud i æteren med uklar, uskøn eller forkert udtale: »vudere, vudering, kunstatere, sjafør, to-i-læt, æntreprenør, premiærminister, sjosjalist, sjosjalistisk, garni-

sjon og langsjere« (i st. f. langsere – verbet lancere) er kun et lille udpluk.

Det har før været anset for vulgært at udtale et ord som »færdsel« *fæærsel* eller f.eks. at udtale vokalen foran dobbelt-r lang, så at et ord som »svirret« helt misvisende bliver til *sviiret*. Lange vokaler i andre ord giver meget skæmmende udtaleformer, f.eks.: *Pæærsien, pæærsisk, Iirland, iirsk, poliitiker, en væ-er én, forstyyre* o. m. a.

Jean de France-dansk. Skønt man i radioen og i TV kan høre medarbejdere, der udtaler franske ord og navne forkert, bliver de samme og mange andre, der kommer til mikrofonen, helt franske, hvor de burde tale almindeligt dansk. Skønt den franske endelse *-age* i ord som etage, garage, ravage, blamage, courage, slitage, collage, tonnage o. m. a. høres rigtigt udtalt med endelsen *-asje*, er det, uvist af hvilken grund, blevet almindeligt at udtale lignende ord, der er lige så danske, på fransk med endelse *-asj*: *spionasj, sabotasj, reportasj, montasj.*

»Ekspandere« og »ekspansion« kommer af latin – *expandere* og *expansio* – men det synes nu at være blevet fint at udtale disse ord på fransk – *ekspangdere* og *ekspangsion.*

Forkert tryk

Gennem en udvikling, hvis årsager det kan være svært at efterspore, men måske under påvirkning fra engelsk, udtales så at sige *alle* adjektiver, adverbier, verber og substantiver af latinsk, græsk, fransk eller engelsk oprindelse i radioen og i TV og af lærd og læg i hele landet nu snart udelukkende med tryk på *første* stavelse. De følgende eksempler er taget helt i flæng:

*Na*tional, *le*gitim, *pri*mær, *se*kundær, *ma*ssiv, *le*gal, *e*ventuel, *in*dividuel, *or*ganisk, *lo*kalt, det *cen*trale nervesystem, *ra*tionel.

*For*mulere, *do*kumentere, *ci*selere, *ra*tionalisere, *sy*stematisere.

*Se*minar, *dia*meter, *fan*fare, *pa*cifist, *ar*kitekt, *ma*nuskript, *skulp*tur, *kombi*nation, *iso*lering – og *u*ran, skønt man stadig hører rigtig udtale af ord som me*tan*, bla*dan*, Ko*san* og Bu*tan*.

Brugen af kontrastemfase (modsætningstryk) er helt berettiget i dansk, hvor der er risiko for misforståelse f.eks. i en sætning som: »Nej, det var ikke *eks*porten, men *im*porten, der var forøget,« skønt begge ord, navnlig taget hver for sig, har tryk på anden stavelse. Forstavelserne »eks« og »im« er jo også diamentrale modsætninger. Det samme forhold gælder f.eks. for to ord som »devaluering« og »revaluering«, der ellers skal have tryk på *næstsidste* stavelse.

Derimod har der i de senere år udviklet sig en meget betænkelig tendens til at bruge modsætningstrykket – tryk på *første* stavelse eller de to første stavelser ved ord, der nævnes sammen, skønt hverken ordene selv eller deres første stavelser er modsætninger, om end nok forskellige.

»Både *fa*scister og *ana*rkister«. »*Kom*munisme og *socia*lisme«.

»*Cyk*lister og *bi*lister«. »*Slagte*rier og *meje*rier«. »*Ate*ister og *paci*fister«.

Farlige nydannelser

Man kan blande vin og vand og blande sig i andres sager, men udtrykket »blande sig« uden det efterfølgende »i« og genstandsledet er blevet meget udbredt og er meget foruroligende, fordi det har ført et stort antal lignende unoder med sig. Fra sportssproget kan nævnes: »Nadia Comaneci har trukket sig i dagens øvelser«, »flere lande har trukket sig« – underforstået »ud af legene« – og om en stangspringer: »han rev overliggeren« eller blot »nu rev han igen«.

Andre eksempler: »Han trak sig som ansøger«, »det indslag må vi skyde (udskyde) til en senere udsendelse«, »TV-Avisen blev skudt ti minutter«, men her blev »skudt« ikke brugt i st. f. »udskudt«, men i betydningen »forlænget«. »Christiania trækker sag mod politidirektøren«. En person, der får sin løn fratrukket, »trækkes«.

Hyppigst hører man dog »blande sig«: »Det er nødvendigt, at vi blander os« (en bogtitel). – »Jeg har ikke ønske om at blande mig« (fra et pressemøde på Christiansborg). Men værst af alt har dette amputerede udtryk affødt et endnu værre – »blande sig udenom«, der foruden at være en absurd opfindelse bruges i flere forskellige, ofte helt uklare betydninger: »undlade at blande sig i«, »passe sig selv«, »ikke tage stilling til« o.l.

En slem mani.

Suffikset *-man* (fra græsk *mania* – »raseri«) bruges rigtigt af selv det store flertal af danske, der ikke kan eet ord græsk: »pyroman«, »kleptoman«, »erotoman«. »Narkoman«, en lige så rigtig konstruktion med to græske led, er desværre blevet et alt for hyppigt hørt og læst ord, men derfor at bruge dette ord som *endelsen* i et ord, der skal betegne et menneske, der er grebet af en mani, en hobby eller en overdreven interesse og kalde ham/hende en »arbejdsnarkoman«, er ikke blot en farlig nydannelse, men har allerede dannet skole, så at man hører om »bilnarkomaner«, »filmnarkomaner«, »TV-narkomaner«, ja endog om en slikken person, der er »lakridsoman«.

Det tyske ord *Vorteil* har som logisk modsætning *Nachteil*, og nordmændene har været så kloge, at de her har ladet sig påvirke af tysk og som modsætning til »fordel« siger »nakdel«. Hvis man i tide havde gjort det samme i dansk, ville vort sprog være blevet forskånet for det nu hyppigt opdukkende ord »bagdel« som det modsatte af »fordel«. Det er

ikke blot misvisende, men røber manglende evne til at finde gode dækkende ord som »mangel«, »gene«, »handicap« eller »savn«.

Det har altid været god sprogbrug at skabe indtryk af alvor og højtidelighed ved at sige eller skrive: »Vi må håbe, at der kan skabes mere forståelse nationerne imellem.« Denne lidt gammeldags udtryksform tilfører sproget en værdifuld nuance, der imidlertid helt går tabt ved at det nu er blevet almindelig sprogbrug at anbringe »imellem« som slutningsord i forbindelse med de mest dagligdags, banale og ligegyldige ting: »Der er opstået strid fodboldklubberne imellem«, »det kom til en heftig debat byrådsmedlemmerne imellem«, »en ny aftale DSB og HT imellem«, »en øget spænding rock'erne og politiet imellem«, typiske eksempler fra radioen, TV og pressen, der må forekomme særlig krukket, når man samtidig gerne vil være meget moderne og bekæmpe gamle, men ikke unyttige udtryk.

Usikkerhed og ordnød. Det er i de senere år blevet en næsten daglig foreteelse, at radioen eller TV interviewer børn helt ned til syv-otteårsalderen og får dem til at udtale sig om problemer, som selv en voksen ville have svært ved at tage stilling til uden at få tid til overvejelse: »Hvordan tror du, Gud er?« – »Hvordan kunne du tænke dig, at Danmark skulle indrettes?« o.l. DRs medarbejdere synes med forkærlighed at interviewe københavnske børn, der – det være sig af sociale eller miljømæssige grunde – taler et uskønt og ofte helt utydeligt dansk og trods mange pædagogers, psykologers og sociologers påstand om det modsatte i reglen har meget svært ved at formulere sig. Mange børn fra mere begunstigede samfundslag er blevet smittet af sådanne dårlige sprogvaner, hvorimod børn fra provinsen og fra »landet« som glædelige undtagelser ofte taler helt frit og ubesværet.

Det er faktisk sådan i dag, at et flertal af børn, hvad enten

de svarer på spørgsmål om de vanskeligste eller de mest dagligdags forhold, slutter med et aldeles intetsigende »og sådan noget« – oftest udtalt utydeligt »å så'n nå'et«: »Hvad bestiller du, når du har fri?« – »Jeg spiller fodbold å så'n nå't«. – »Hvad har du lært i geografi?« – »Åhr, om andre lande og så'n nå't«.

Selv om denne uvane er mest udbredt blandt børn, har den dog bredt sig til alle aldersklasser, samfundsklasser og intelligensgrader som et foruroligende tegn på sproglig usikkerhed og ordnød.

Det samme gælder uvanen med at slutte en sætning med »ik'?« Her synes der snart ikke at være forskel på høj eller lav, ung eller gammel, sprogligt dannede eller udannede. Bortset fra, at det skæmmer sproget, giver det, når man hører det udtalt af personer, der bliver interviewet i radioen eller i TV, et uheldigt indtryk af, at den adspurgte dermed vil sige, at *spørgeren* nok véd, hvad der menes, men derved udelukkes lytterne og savner forståelse for det, der så ubehjælpsomt søges udtrykt.

Et andet lige så skæmmende udslag af usikkerhed er de forstyrrende »æh'er« og »øh'er«, som selv rutinerede talere, politikere og offentlige personer, der gennem radio og TV henvender sig til hele nationen, bruger som indskudte pauser og tøvende, usikre overgange. Uden at denne uvane er blevet mindre hyppig, er den i den senere tid blevet suppleret med en ny, der er lige så uskøn – tendensen til at sætte et svagt »e« eller »ø« efter først og fremmest sprogets korteste ord: »at-ø«, »og-e«, »vil-ø«, »kan-e«, »som-e«, »nok-ø«, »ved-e«, »i-e« o. m. fl. Også her er der tale om en usikkerhed, som man kan forstå hos mennesker, der er uvante med offentlig fremtræden, men som må undre og forkastes, når »dannede« og uddannede gør sig skyldig i den.

»Kommunikation« er blevet et meget brugt, men des-

værre også misbrugt ord i dagens debat i Danmark. Mange, der kræver mere kommunikation, røber dog selv svigtende evne til en sådan, fordi de ikke mestrer brugen af det dertil vigtigste redskab – *et formsikkert, klart og logisk dansk*, blottet for skæmmende uvaner, der, så længe det udtales tydeligt nok, selvfølgelig ikke skal lægges i en fonetisk Prokrustesseng, men gerne må bevare det enkelte individs egne sprognuancer og dialekternes værdifulde valører.

Af radioen og TV og af pressen og den sceniske kunst må det dog kunne fordres, at det skrevne og talte sprog er et »rigssprog«, et »højdansk«, der skaber en standard, man selvfølgelig ikke kan vente at alle, der hører og læser det, skal kunne gøre til deres, men som bør være et mål, det vil være værd at stræbe efter.

Vulgærsprog

Stig Jørgensen:

I forårsmånederne 1980 udspandt der sig en diskussion om sproget i Morgenavisen Jyllands-Posten mellem professor dr. jur. Stig Jørgensen, Aarhus og professor i lingvistik ved Odense universitet Jacob Mey. Med forfatternes og avisens tilladelse bringes artiklerne her:

Det var den svenske digter Esajas Tegnér, som for mere end et århundrede siden udtalte de ord, som senere blev bevingede: Det dunkelt sagte er også det dunkelt tænkte.

Senere har videnskaben bekræftet digterens poetiske vision, idet man har kunnet sætte en slags lighedstegn mellem tanke og sprog. Sproget hører ligesom den logiske tankevirksomhed hjemme i den venstre hjernehalvdel, medens fantasi og sund fornuft hører hjemme i den højre halvdel.

Den franske videnskabsmand og digter Rénan oplevede det ligefrem, som om hans bevidsthed bestod af to delvist selvstændige personligheder, hvoraf den ene fik ideerne, de videnskabelige og de digteriske, medens den anden kritiserede og sorterede de myldrende ideer. Hjernefysiologiske forsøg med »split brain«, dvs. en hjerne, hvori forbindelseslinjerne mellem højre og venstre halvdel er afskåret, har vist, at hjernen faktisk fungerer som to adskilte personer, når de ydre indtryk ikke går til begge hjernehalvdele.

Har man f.eks. vist den højre hjernehalvdel et farvet lys gennem højre øje og derefter spørger personen, hvilken farve lyset havde, svarer den venstre halvdel, som ingenting har set, hen i vejret, mens den højre halvdel, der ikke kan tale, ved at ryste på personens hoved kan fortælle den

venstre halvdel, at svaret var forkert, hvorefter den lynhurtigt kan rette fejltagelsen.

Nu er forholdet mellem sprog, tanke og virkelighed ikke så enkelt, som man engang troede, nemlig at sproget bare er en afspejling af tanken, som igen afspejler vore sanseindtryk. Tværtimod er hjernen indrettet på en måde, som sætter den i stand til at registrere og bearbejde sanseindtrykkene i overensstemmelse med et bestemt »program« på samme måde som en EDB-maskine.

Det »program«, hjernen arbejder med, er bare ikke så enkelt som EDB-programmet, der kun kan svare i form af ja/nej, men ganske vist i en svimlende fart. Hjernen derimod kan tænke, og det betyder, at den kan anvende »begreber«, som er almindeliggørelse (generalisering) af visse egenskaber ved en række konkrete fænomener. Den kan f.eks. bruge begreber som »sort«, »kold«, »stor«, »hest«, »gud« osv.

Det fælles for begreberne er, at de tilhører tankens eller ideens verden, og altså ikke findes i virkelighedens verden. Der findes altså ingen heste og borde og stole i virkeligheden, men der findes nogle dyr og konstruktioner, som vi i kraft af vor tankevirksomhed og vort begrebssprog kalder sådan.

De begreber, som sproget består af, er altså de elementer, som tankevirksomheden består af. Den venstre hjernehalvdel er fortrinsvis indrettet til at foretage denne intellektuelle og sproglige bearbejdelse af vore sanseindtryk såvel udefra som indefra kommende. Og det er en nyttig virksomhed for mennesket, som ene af alle dyr er i stand til at tænke i begreber og dermed anvende et sprog til udveksling af erfaringer mellem individerne og til at overføre erfaringer fra generation til generation.

Menneskene kan derfor løse langt flere problemer end andre dyr og bl.a. skabe kultur, dvs. tilpasse omgivelserne

til deres egne formål. Men livet er jo ikke bare problemløsning. Det er kun nutidens store hær af trivslere og problematere, som omskriver tilværelsen til problemer, som kan løses, og derfor også kræver nogen til at løse dem.

Mennesket lever – med en omskrivning af et kendt citat – ikke af ånd alene. Menneskene er ikke bare tænkende, men også følende væsener. Kærlighed, had, hengivenhed, afsky er spontane følelser, og det er også sådan noget som følelsen af varme, kulde, sult, og følelsen af at være veltilpas eller syg.

Man kan selvfølgelig tænke over sine følelser og årsagerne til dem, og hvad man kan gøre for at tilfredsstille behagelige og undgå de ubehagelige følelser. Det er jo netop »formålet« med følelserne, at de kan give hjernen signaler, som den så kan give sig til at tænke over.

Eller som det er sagt af en af disse digtere, tanken uden følelse er tom, og følelse uden tanke er blind.

Der eksisterer altså en nødvendig arbejdsdeling mellem tanke og følelse, der dog ligesom al anden arbejdsdeling forudsætter et samarbejde, idet tanken og følelsen gensidigt forudsætter hinanden, men er principielt forskellige.

Og hermed er vi nået frem til sagen. At tænke og at føle er to forskellige ting, og når det i de senere år er blevet almindeligt, at selv halvdannede personer blander begreberne sammen, er det udtryk for den sproglige uklarhed, som afslører den uklare tanke.

★

Det er efterhånden blevet almindeligt, at man »føler«, når man skulle »tænke«. I hvert fald er det ved at blive en fast bestanddel af det – især i medierne – flydende vulgærsprog, at de alvorlige diskussionspartnere »føler«, at sagen forholder sig på en måde, eller »føler«, at en mening er rigtig eller forkert.

Denne tiltagende begrebsforvirring kan næppe være en

tilfældighed, og der er da også andre tegn på en tiltagende uklarhed og mangel på præcision i det sproglige udtryk. En anden galoperende sygdom i mediesproget er den stereotype tilføjelse til en beskrivelse eller en fortolkning: »på en eller anden måde«, siger man med en opgivende, ja nærmest afmægtig håndbevægelse. Udtrykket kan varieres med ordet »lissom«, der er udtryk for samme mangel på evne eller vilje til at finde frem til en præcis analyse eller fortolkning af kendsgerninger eller følelser.

Men man kan også ved at kombinere udtrykkene fordoble graden af usikkerhed.

Det tredje standardelement i vulgærsproget er i endnu højere grad udtryk for denne omsiggribende usikkerhed og behov for tilslutning og accept. Det er næsten muligt at måle graden af usikkerhed hos den talende ved at tælle anvendelsen af det lille »ikk'«. »Det føler jeg altså, ikk'!«

En videre vulgarisering af sproget finder vi i anvendelsen af ordet »du« i stedet for »man«. »Når du sidder her og fryser, så siger du altså også til dig selv . . .«.

Enhver kan ved nærmere eftertanke se og høre, at det er ulogisk og upraktisk at anvende ordet »du« om sig selv, ligesåvel som det er uholdbart at foregive ukendskab til egen vurdering af en sandsynlighed, når man, som vulgærsproget gør, anvender udtrykket: »Det tror jeg næppe«.

Anvendelsen af »du« i stedet for »man« er naturligvis en afsmitning fra engelsk »you«, som næsten helt har afløst »one«. Men det er et eksempel på en negativ afsmitning, fordi sproget bliver fattigere og mere upræcist.

Det samme gælder i parentes bemærket ordet »starte«. Erik Påske refererede engang Poul Reumert for denne replik: »Det er på galopbanen, man starter, her begynder vi!«

Endnu værre er det blevet med forstavelsen »op-«. Alting

starter op efterhånden, uden at nogen kan give nogen fornuftig forklaring på, hvor det »op« kommer fra, og hvad det skal bruges til.

Når så noget er »startet op«, en sag eller en aktivitet, så »kører« den. Alting kører; et kursus kører, et arbejde kører, en tankegang kører! Er der nogen, som har set en »sagkører«? Det er der ikke, men engang var der noget, som hed en »sagfører«, og det var noget helt andet.

I det kaudervælsk af Marx og sociologidansk, som er blevet omgangssproget i mange småakademiske og derfor halvdannede kredse, fyger det også med ord som »relevant«, »hensigtsmæssig«, »fungere« osv., uden forståelse for, at intet kan være relevant og hensigtsmæssigt i al almindelighed. Kun i forhold til en hensigt, et mål, kan en handling være hensigtsmæssig og relevant. Fungere gør maskiner og grupper, men individer har det rart eller klarer sig godt.

Det er klart, at sproget afspejler tanken, eller snarere tanker. For sproget er også noget upersonligt, som den talende må rette sig ind efter, hvis han vil gøre sig håb om at blive forstået. Det er det strukturalisterne mener med, at det ikke er os, der taler med sproget, men sproget, der taler med os.

Slet så slemt, som det lyder, står det selvfølgelig ikke til. Som tænkende og handlende væsener bestemmer vi selv for størstedelens vedkommende, hvad vi vil sige. Men der er det sande i betragtningen, at ordene naturligvis ikke er vore egne, som vi kan bruge efter behag. Det er vel ikke forkert at kalde en hest for en ko, men det er upraktisk.

Værre er det dog, at sproget kan udvikle sig til et klichésprog, som er udtryk for den talendes uselvstændighed og usikkerhed. Det absurde teater har moret sig med at afsløre denne meningsløse »baby-talk«, som det konven-

tionelle sprog kan udvikle sig til. Det, jeg har vist med det foregående, er, at vulgariseringen trods denne kritik af dagligsproget, skrider frem med stormskridt.

Men klicheerne afspejler også den forestillingsverden, som er dominerende i sprogudviklingen. Og i nutiden er det ikke aristokratiet, akademikerne eller digterne, som præger sprogudviklingen; og det er ikke heller deres verdensbillede, som giver sproget dets begreber og dets problemstillinger. Det er i første række journalister og andre mediefolk og dem, de identificerer sig med, der skaber sprogudviklingen og deres klicheer eller paradigmer, som det hedder i videnskaben.

Især TV har en »enorm« gennemslagskraft. Derfor også denne voldsomme sproglige inflation, som betyder, at ingen gradbøjning længere er mulig, eftersom kun superlativerne er tilbage. Og især TV-mediets bevidste forsøg på at fjerne elitesproget og præsentere »folket«, medfører faren for, at vi møder ikke befolkningen, men en ideologisk konstruktion »folket«, som i reglen er afspaltninger af journalistens egen personlighed. Især når journalismen skal være »engageret« og »kritisk«, og det har »man« jo bestemt, at den skal være, så får man i stedet for forskellige folkelige sprog, et fælles indforstået, afmægtigt og primitivt vulgærsprog.

Men det er klart, at om end journalisten er anledningen til megen sprogforringelse, er han ikke årsagen. Årsagen må til dels søges i almindelige lovmæssigheder, dels i almindelige politiske og pædagogiske forhold.

★

Sproget udvikler sig naturligvis, og udviklingen præges af dem, som i en given situation er dominerende. Tidligere tiders elite kan ikke længere i så høj grad kontrollere og styre »rigssproget«. I nutiden er der så mange, som ikke alene kan læse og skrive, men også følge med og deltage i en

offentlig debat, idet uddannelsesniveauet i den seneste generation er eksplosivt forbedret.

I takt hermed er den almindelige såkaldte »demokratisering« skredet frem. Flere og flere har både ret til og mulighed for at blande sig i deres private arbejds- og boligforhold og offentlige anliggender. Men det er klart, at den større fællesnævner trods alt betyder et lavere niveau for præcision og nuancering, såvel i tanke som i sprog. Almue kan eksistere på alle niveauer, hvis man hermed forstår en middelmådighed, som hverken erkender eller respekterer sin egen begrænsning.

Den seneste generations pædagogiske politik, der ikke har lagt vægt på det korrekte skriftlige udtryk, så meget som på det frie mundtlige foredrag, som ikke har sigtet så meget mod viden som »forståelse«, og som har prioriteret »oplevelse« og »motivering« højere end disciplin og selvstimulering, har utvivlsomt bidraget væsentligt til den sproglige usikkerhed. Det er nu sådan, at kun det, der er nedfældet i skrift, er ret forstået!

Denne kombination af årsager førte altså til et forhåbentlig utilsigtet resultat. For en almue er ikke egnet til demokrati. Og hvor sproget går ud, går vrøvlet ind.

Derfor må man håbe, at især journalister og andre, som henvender sig til almenheden, lægger sig på sinde, at vulgærsproget er farligere end dynamit.

Moders Navn er en himmelsk Lyd,
Saa vide som Bølgen blaaner;
Moders Røst er den spædes Fryd,
Og glæder naar Issen graaner,
Sødt i Lyst og sødt i Nød,
Sødt i Liv og sødt i Død,
Sødt i Eftermælet!

Moders Røst er den Vuggesang,
Der huer os bedst af alle,
Modersmaal har en himmelsk Klang,
Naar Børnene »Moder« lalle,

Modersmaal er det Kraftens Ord,
Som lever i Folkemunde,
Som det elskes i Syd og Nord,
Saa sjunges der sødt i Lunde:

Modersmaal er det Rosenbaand,
Som store og smaa omslynger,
I det lever kun Fædres Aand,
Og deri kun Hjærtet gynger,

Modersmaal er vort Hjærtesprog,
Kun løs er al fremmed Tale;
Det alene i Mund og Bog
Kan vække et Folk af Dvale,

N. F. S. Grundtvigs digt »Modersmålet«

Hvem tilhører sproget?

Jacob Mey

Ligeså sikkert som vi i denne tid kan notere os forårets sagte kommen ved de usvigelige forårsbebudere: erantis, vintergæk og den første solsorttrille, ligeså sikkert kommer der med jævne mellemrum et skud på den eviggrønne stamme, der hedder sprogdebatten. Nu sidst er det en professor i retsvidenskab, som skyder, og ikke bare knopper. Nej, professoren går til frontalangreb på det, han kalder »vulgariseringen« af sproget og påstår, at det vulgære sprog er »farligere end dynamit«.

Hvad skal man nu som sprogmand (eller -kvinde) mene om et sådant (ikke helt upolitisk) kuglestøberi, og hvem rammer skarpskyderens kugler? Jeg vil her prøve at redegøre for mit eget syn, og så overlade til læserne at afgøre, hvem der har forårsaget flest ulykker ved dette forårsskyderi. Men før jeg starter, et måske lidt naivt spørgsmål: Hvorfor har vi det dog sådan, at omtrent ingenting i denne verden kan hidse os sådan op, både ude og hjemme, privat og offentligt, som sprogets tiltagende forfald? Man behøver ikke engang at tage til Norge for at opleve fænomenet sprogstrid. Også herhjemme kan tilsyneladende fornuftige og normale mennesker afsløre uanede ressourcer af hysteri og blodtørstighed, når talen falder på nutidssprogets dårligdom i forhold til svundne tiders formfuldendte tale og skrift. Lad gå, at der i denne snak er iblandet en god portion almindelig (og såre menneskelig) nostalgi: det gamle er jo pr. definition bedre end det nye. Men hovedmotiveringen i Stig Jørgensens og andre selvbestaltede sprogrøgteres argumentation ligger et andet sted: det er bekymringen om,

hvorvidt specielt de unge mennesker er i stand til at løfte den sproglige arv, og undgå at forfalde til den omsiggribende »vulgarisering« af sproget, som retsprofessoren mener at måtte advare imod. Andetsteds i sin kronik taler han med samme bekymrede indignation om afmagten over for det »korrekte skriftlige udtryk« – dette kommer jeg tilbage til nedenfor.

Hvad er så denne »vulgarisering« for noget? Her støder vi på en første misforståelse hos Stig Jørgensen. Ordet *vulgus* betyder jo på latin »den gemene hob« (eller »almuen«, som Stig Jørgensen kalder den): det er de mennesker som »hades« og »holdes fjernt« af »herrerne i åndernes rige«, for med ét smæk at fange tre så forskellige fluer som Horats, Wergeland og Stig Jørgensen. Men hvordan kan et *sprog* være vulgært? Misforståelsen ligger deri, at man overfører et begreb fra en tankesfære til en anden (hvor det altså ikke hører hjemme). »Vulgær« bruges principalt om mennesker (nemlig dem, der tilhører »vulgus«, bærmen, pøbelen), og kun subsidiært om sproget. Sproget er ikke i sig selv noget levende væsen, endsige et menneske, og det kan derfor, strengt taget, ikke kaldes »vulgært«.

Men, vil Stig Jørgensen måske sige, sproget er netop vulgært, fordi og for så vidt det *tales af* vulgære mennesker. Her er vi ved den anden misforståelse. Den består i, at man mener, at sproget er en evne hos det enkelte menneske, noget der tilhører mennesket på linje med andre kvaliteter såsom faglig dygtighed, belæsthed, udseende og andre gode eller dårlige egenskaber. Sproget er noget, der tilkommer mig som menneske, og som jeg, i medfør af mine menneskerettigheder, frit råder over.

Men *er* sproget da ikke mit? Ejer vi ikke sproget? Sproget tilhører da os allesammen? Er det ikke det, som vi alle kan enes om, selve hjørnestenen i vor menneskelige kommunikation? Jo vist, alt dette er meget rigtigt, men det *kan* også

forstås forkert: det kommer helt an på, hvordan man opfatter de forskellige udtryk. Jeg har lyst til at citere en stor dansk lingvist, Louis Hjelmslev (1899–1964). Han skriver:

»Talen er personlighedens kendemærke paa godt og ondt. Hjemegnens kendemærke. Nationens. Menneskehedens adelsmærke. Saa uløseligt er sproget voxet indvendig fra i personligheden, hjemegnen, nationen, menneskeheden og livet selv...« (Omkring sprogteoriens grundlæggelse, s. 5. Københavns Universitets Festskrift, november 1943).

I dette citat skifter eftertrykket fra personlighed til menneskehed, fra den enkelte til »livet selv«. Og læg for resten mærke til, at jeg selv ovenfor helt selvfølgelig (omend måske en smule klodset) skiftede fra »mit« til »vi« og »alle«. Denne lille sproglige manipulation er ikke uden betydning, og aldeles ikke uskyldig. Sproget er nemlig, efter min mening, hverken mit eller dit: Det er *vort*. Og i dette »vort« ligger der mere end en opsummering af mit og dit, hans og hendes, osv. i en uendelighed. Det siger først og fremmest noget om den kendsgerning, at sproget tilhører fællesskabet. Hvis nogen spørger (som jeg gør i titlen på denne kronik): »Hvem tilhører sproget?«, så er det rigtige svar: Sproget tilhører samfundet.

Denne betragtning er mere end teoretisk ordkløveri. Som nogle af mine læsere sikkert vil have forstået, er selve titlen på mit indlæg et sprogligt mini-kup: den skal henlede tankerne på Bertolt Brechts berømte manus til filmen »Kuhle Wampe, oder: Wem gehört die Welt?« fra 1932. Og ligesom tanken bag Brechts titel var, at verden ikke blot tilhører eliten, den lille gruppe af mennesker, som mener at de er hævet over det foragtede »vulgus«, ligesådan har jeg med min titel villet antyde, at sproget ikke kan betragtes som det enkelte menneskes ejendom (heller ikke en professors). De, der har set Brechts film ved, at den mod slutningen indeholder en sekvens, hvor folk diskuterer den

økonomiske krise; det sker i S-toget på vej hjem fra den sportsbegivenhed, som er højdepunktet i filmens ydre ramme. Og det er i denne sammenhæng, at et andet berømt udtryk bliver født. Man diskuterer, hvordan kaffen i Brasilien bliver hældt i havet, eller fyret op i lokomotiverne, og der bliver spurgt, hvem der er interesseret i at lave om på denne sindssyge verden. En af arbejderne svarer: »Hvem der vil forandre verden? De, som ikke kan lide den som den er, selvfølgelig«. Her har vi sagens kerne. Modstanden mod forandringer i de samfundsmæssige tilstande er størst hos dem, der har noget at tabe ved en revolution. De, der intet har at tabe ud over deres lænker, proletariatet, eller »vulgus«, om man vil, er nødvendigvis interesseret i forandring. De er heller ikke så lette at opflamme for ideer som »law and order«, den etablerede samfundsordning, eller »det korrekte sprog«.

For folk som Stig Jørgensen derimod er vulgariseringen af sproget farlig, ja i ordets egentlige forstand sprængfarlig: det er noget, der umiddelbart har forbindelse til en revolutionær nedbrydning af anerkendte værdier.

Før jeg går videre til at fortælle hvad jeg selv mener om sprogets »vulgarisering«, vil jeg prøve at gå ind på et af Stig Jørgensens eksempler, og dernæst citere af egen erfaring.

Stig Jørgensen opponerer mod brugen af »du« i betydningen »man«, og mener at dette må komme fra engelsk »you«, som efter hans påstand skulle have afløst (beklageligvis, må man formode) det mindre »vulgære« (?) engelske »one«. Jeg skal lade engelsken hvile, men i stedet gøre opmærksom på, at vi på dansk, som på en række andre sprog, netop har en udmærket, og efter min mening yderst lidet vulgær sprogtradition, som tvinger folk til at tage stilling til (»engagere sig i«, for at bruge et udtryk som Stig Jørgensen også har lagt for had) sociale og moralske problemer, og gøre det på en personlig måde. Jeg tænker på den

lovkode der går under navnet »De ti bud«, og som jeg går ud fra, også Stig Jørgensen bekender sig til. Mener han virkelig, at det er »vulgært«, når Bibelen siger »Du skal ikke bedrive hor«, eller: »Du skal ikke slå ihjel«? Ville Gud have udtrykt sig mere korrekt, hvis han havde betydet os gennem Moses, at »Man må ikke slå ihjel«, eller: »Man må ikke begære sin (ens?) næstes hustru?« (Jeg ser her bort fra de kønspolitiske perspektiver i sagen omkring »man«: det ville fylde en ny kronik).

Nu til mit eget eksempel. Jeg mindes hvordan den ovenfor citerede Louis Hjelmslev med en vis forkærlighed benyttede sig af ordet »boglade«, når han skulle fortælle sine studenter, at nu kunne dette eller hint værk, vi havde brug for i vores studier, atter købes. »Det fås i bogladen«, var hvad han plejede at sige. Læg mærke til, at han ikke brugte det upræcise, »vulgære« ord »forretning«, eller »boghandel«. Og Stig Jørgensen er sikkert enig med mig i, at det forhold at ordet »boglade« er gledet ud af brug (tillige med dets brugere, de gamle professorer) kan ses (og beklages) som en forringelse af sprogets inventar, om end ingen direkte »vulgarisering«.

I næste omgang sker der derimod noget, som jeg antager Stig Jørgensen vil opfatte som en »vulgarisering«. Når jeg (og mange med mig) i dag på Fyn bruger ordet »boglade«, så er det som regel kun én ting, der tænkes på: nemlig den hjemlige odenseanske bogcafé ved samme navn (»Bogladen« omme i St. Gråbrødrestræde, et sted, hvor man formedelst fantasi og initiativ og en offervillig indsats fra mange gode kræfter har opbygget et fungerende (ja tænk!) alternativt bogmiljø (og meget andet). Se, nu bruger »vulgus«, den fynske plebs, igen dette næsten afdøde ord: den har taget udtrykket til sig, ja netop: vulgariseret det. Og jeg siger: Og hvad så?

For at skære det ud i pap: jeg mener selvfølgelig, det er

helt i sin orden, når et udtryk på denne måde bliver allemands- (eller -kvinds-)eje, hellere end at forblive forbeholdt de elitære få. Men sagen har også et andet aspekt.

Boglade-eksemplet viser os, hvordan sprogets brug ikke er tillagt den enkelte, eller den enkelte klasse, men hele samfundet. Ret beset burde vi derfor heller ikke tale om »sproget« som en abstrakt størrelse, men snarere spørge, hvordan sproget bliver *brugt* af de virkelige, levende mennesker, der er dets brugere. Sproget er til for at bruges, og jeg vil tilføje: for at misbruges, hvis man vil forstå mig rigtigt.

Sproget udtrykker på den ene side det, der altid har været: det fastholder samfundets erfaringer, svundne tiders landevindinger i teoretisk og praktisk virksomhed. Men sproget er også et middel, som menneskene i fællesskab benytter sig af i deres bearbejdelse af den virkelighed, de lever i. Sproget er et samfundsmæssigt skabt og samfundsmæssigt brugt udtryk for menneskets tumlen med naturen. Det er således ingen abstrakt aktivitet, som foregår oppe i hjernevindingerne hos dem der »kan tænke« (eller tror de kan): det er en højst konkret beskæftigelse, som griber ind i menneskenes dagligdag, og kan hjælpe mennesket til at forandre verden. Men netop i denne modsætning mellem sprog som udtryk for det, der har været, og sprog som muligt udtryk for det der endnu ikke er, ligger der en spænding, der bestemmer al sprogbrug som en i hvert fald potentiel revolutionær aktivitet. Idet jeg bruger sproget aktivt, og ikke bare prøver at indordne mig og mit sprog den samfundsskabte verden, men også at have indflydelse på den, forandre den, begår jeg allerede et sprogligt lovbrud: jeg ændrer på tingenes tilstand, fordi denne tilstand ikke passer mig. Alle, som bevidst arbejder for en samfundsforandring vil også bevidst gå ind for at bruge sproget aktivt: det vil sige forsøge at tilpasse sproget de ønskede »nye tilstande«, de »nye ting« (res novae), som var romernes (inklusive vul-

gus!) foretrukne udtryk for, hvad vi plejer at kalde revolution. Når sproget er »vulgært«, bliver »vulgariseret«, er dette kun et udtryk for, at sprogbrug faktisk er en revolutionær aktivitet, og derfor farlig (for Stig Jørgensen): sådan set, er der metode i galskaben!

Før jeg slutter, vil jeg et øjeblik fordybe mig i Stig Jørgensens fascination ved »det korrekte skriftlige udtryk«, som han tillægger så stor vægt. Her er det ikke uinteressant at huske, at Stig Jørgensen (som jeg i øvrigt ikke kender) er professor i jura. Retsvæsenet har som fornemste pligt i vort samfund at beskytte den private ejendom og alt dertil hørende. Retsligt udtryk for den private ejendom er i mange tilfælde *kontrakten*. I kontrakten indgår der betingelser for dens overholdelse, noget man på engelsk sagførersprog ofte simpelt hen kalder »language« (altså juridisk sprogbrug). Ikke at kunne læse »the fine print« på bagsiden af en købekontrakt eller en forsikringspolice har ført til mange skuffelser den dag, handelen skulle hæves eller skaden opgøres. Men det, der gør det sproglige udtryk så vigtigt netop i vores sammenhæng er, at det også er udtryk for de retskloges professionelle praksis. Som jurist er Stig Jørgensen forpligtet til loyalt at hellige sig studiet af det »korrekte skriftlige udtryk«, til at finde netop den sprogbrug, den »language«, som (helst i skriftlig form) konserverer de bestående retsforhold og den individuelle retssikkerhed, især i spørgsmål vedrørende ejendomsretten og dens beskyttelse. På denne baggrund kan det ikke undre, at Stig Jørgensen, netop som jurist, lægger uforholdsmæssig stor vægt på, at sproget bruges (og især skrives) korrekt, dvs. i overensstemmelse med de gældende normer.

Heroverfor vil jeg for min del gøre gældende at sprogbrug er en del af hele den menneskelige praksis. Og da denne praksis (som vi har set ovenfor) i sit væsen er forandrende, idet den griber ind i menneskets forhold til sin omverden,

kan sproget heller ikke opfattes som udelukkende et konserverende udtryk for det, som har været, og har været rigtigt, engang. Når samfundet ændres, ændres også sproget. Og de som vil forandre samfundet kommer ikke udenom at måtte tage stilling til spørgsmålet om sprogets forandring. Ikke bare den, der sker spontant (hvad er for øvrigt det?), men også og især den som sker i kølvandet på, eller som forløber for samfundsomvæltninger. Thi sproget er godt nok en bro mellem nyt og gammelt: men også broer slides, og hvad gør man for at fjerne en udtjent bro? Tja, var der nogen der sagde dynamit?

Hundesvømning

Stig Jørgensen:

Der er en professor i sprogvidenskab, som i fuldt alvor vil hævde, at al sprogfornyelse er såvel vulgært som revolutionært. Læs bare Midtpunktet her i bladet den 21. ds.

Jens Kistrup har i Berlingske Tidende beriget vort sprog med en nydannelse. Han har i al gemytlighed kaldt vor statsministers sprog for »sproglig hundesvømning«. Hundesvømning, sagde han, vil sige ikke at kunne svømme og at gøre det alligevel!

Selv om Jens Kistrup på denne måde har skabt en sproglig nydannelse, er den dog hverken revolutionær eller vulgær. Tante Berling ville givetvis rødme over en sådan tanke. Derimod kunne man måske snarere kalde statsministerens helt personlige sprog for en slags vulgærsprog, og muligvis er det også revolutionært, men ikke fordi det er vulgært.

I hvert fald er det vulgært-sprog i den forstand, hvori jeg anvender begrebet i min kronik den 29. februar. Derved at det er upræcist og ikke giver udtryk for en klar forståelse af kendsgerninger og lovmæssigheder. Når forvirringen i regeringen og Socialdemokratiet ifølge regeringsbladet breder sig, behøver det ikke blot at være partiets og regeringsmedlemmernes skyld.

Hermed har jeg antydet, hvad jeg mener med at kalde vulgærsproget for dynamit under demokratiet. Da folkestyret er baseret på de enkelte menneskers deltagelse i den politiske beslutningsproces, er det farligt, hvis de bliver forvirret af forkerte og upræcise oplysninger og mangelfulde analyser af kendsgerninger og situationer.

★

Sproget er nu engang det redskab, hvormed vi giver hinanden disse oplysninger. Sproget afspejler de tanker, vi har gjort os, også de tanker vi har gjort om vore følelser. Derimod er umiddelbare følelsesudbrud blot »uartikulerede udbrud«, som »av«, »idiot« eller i sidste instans en næsestyver.

Der, hvor sproget holder op, begynder volden. Det er den erfaring, kriminalisterne har gjort til alle tider. Derfor er det vigtigt at have et sprog, hvorigennem man kan give udtryk for sine tanker og følelser. Almuen er umælende og vil derfor altid komme til kort over for den veluddannede. Volden, som derfor bliver det eneste udtryksmiddel, hvis den sprogløse ikke vil bøje sig for sin skæbne, fører enten til kriminalitet eller revolution.

Derfor er der også to forskellige sprog- og revolutionsteorier. Én, som siger, at sproget skal rette sig efter almuens eller proletariatets muligheder, og én som siger, at man skal give almuen og proletariatet et sprog. Det siger sig selv, at den førstnævnte metode er farlig for de revolutionære selv, idet den måske ikke fører til revolution, men til passivitet og undertrykkelse. I heldigste fald fører den altså til vold og ødelæggelse.

Den anden revolutionære sprogfilosofi er meget mindre farlig. For det første vil en bedre oplysning og et bedre sprog, og det er to sider af samme sag, så sandt som sprog og tanke er det, fremme selvsikkerheden og selvfølelsen. Den, der forstår sin situation og dens muligheder, er de virkeligt frie, som både Karl Marx og hans læremester Hegel udtrykker det.

Den, der føler sig fri og sikker, vil for det andet være tilbøjelig til at sætte spørgsmålstegn ved den eksisterende samfundstilstand, og han vil også vide, hvilke mål han skal sætte for sine ændringsforslag, og hvilke midler der vil være

hensigtsmæssige for at nå disse mål. Han kan kort og godt forstå og derfor handle fornuftigt.

Endelig for det tredje vil det være mere menneskekærligt at bygge sin revolutionsteori på ideen om, at det kan nytte at oplyse den enkelte. Det vil i alt fald betyde, at den enkelte får det bedre, selv om revolutionen ikke bryder ud. Det kunne jo være, at vi helt kunne slippe for voldelige revolutioner, hvis vi i stedet passede på sproget og oplysningen. Den fornuftige debat mellem ligeværdige mennesker har jo altid været demokratiets ideal, om end virkeligheden aldrig har svaret hertil, endnu da!

Men vor sprogvidenskabsmand kan ikke rigtigt bestemme sig til, hvilken teori, han skal slutte sig til, og derfor vælger han for en sikkerheds skyld at gå ud fra dem begge to.

Men det er ikke lige meget, om man mener, at sproget er en afspejling af virkeligheden dvs. af »folkets« eller »samfundets« udvikling, sådan som romantikken og den unge Marx mente det, eller om sproget er en afspejling af tanken dvs. et selvstændigt redskab, som menneskene kan bruge til at ændre samfundet med, som Hegel mente det.

Nymarxismen forsøger ligesom vor sprogvidenskabsmand at ride på begge heste. Til den ende indfører man begrebet »praksis«, som ikke betyder det, som almindelige mennesker tror, nemlig det som faktisk sker i virkeligheden, men det som bør ske i virkeligheden i overensstemmelse med teorien. Man anvender også begrebet »samfund«, som heller ikke betyder summen af de mennesker, som faktisk lever på et bestemt område f.eks. Danmark, men et »fællesskab«, der består af forskellige »klasser«. I Marx', Bertold Brechts og vor sprogvidenskabsmands forenklede verdensbillede består samfundet af den herskende klasse, kapitalisterne, og proletariatet, arbejderklassen, hvoraf førstnævnte, skurkene, hører fortiden til, mens sidstnævnte skal arve riget.

Derfor kan vor videnskabsmand også med salig Brecht stille det retoriske spørgsmål: Hvem tilhører verden? Hvem tilhører sproget? Han kunne lige så vel spørge: Hvem tilhører tyngdekraften? Hvem tilhører årsagslovene? Hvem tilhører hammer og segl?

Enhver kan høre, det er noget sludder, af samme art, som den med Rundetårn og tordenskraldet. Der er tale om størrelser af forskellig logisk kategori, når vi anvender kategorien ejendomsret på noget, som ikke kan være genstand for ejendomsret.

Den samme sammenblanding af logiske kategorier finder vi i sprogvidenskabsmandens sammenblanding af begrebet evne og rettighed. Selvfølgelig kan en evne ikke være en rettighed. Evnen til at stå på hænder eller til at løse matematiske opgaver kan naturligvis ikke være en rettighed i betydningen ejendomsret. Men derfor kan man da godt have ret til at stå på hænder og til at tale dansk, når man derved blot forstår frihed til at gøre det.

Der er altså tale om en manipulation med sproget, som vor videnskabsmand frimodigt indrømmer, når man bruger den slags udtryk i strid med almindelig sprogbrug og almindelige regler for anvendelsen af det danske sprog. Den er heller ikke uskyldig, som han også dristigt erkender. Den har nemlig til formål at få os til at acceptere en anden politisk virkelighed end den, vi plejer, ikke ved at argumentere rationelt for en sådan ændring, men ved direkte at ændre vore forestillinger under foregivende af, at man beskriver virkeligheden videnskabeligt. Eller som det så smukt hedder hos videnskabsmanden: »Alle, som bevidst arbejder for en samfundsforandring vil også bevidst gå ind for at bruge sproget aktivt: det vil sige forsøge at tilpasse sproget de ønskede »nye tilstande«, de »nye ting« (res novae), som var romernes (inklusive vulgus'!) foretrukne udtryk for hvad vi plejer at kalde revolution.«

Var der nogen, som sagde »aktiv reportage«? Sproget er til for at misbruges, siger vor videnskabsmand et andet sted, hvis man vil forstå ham rigtigt. Det vil vi gerne!

★

Men dermed har vi også dementeret sprogvidenskabsmandens påstand om, at sproget »tilhører samfundet«. Der er altså enkeltindivider, som både bruger og misbruger sproget, det er altså ikke samfundet, der taler, men enkeltmennesker, som derved også bliver ansvarlige for overtrædelse af de sproglige regler. Og den, der overtræder disse regler, bliver enten ikke forstået, som han vel må have tilsigtet, og så er det værst for ham selv; eller også fremkalder han bevidst nogle andre forestillinger end dem, som meddelelsen handler om. Og så kalder man det løgn eller svig, for nu at tale juridisk.

Du må ikke lyve! siger Vorherre. I parentes bemærket, siger han naturligvis ikke »man«, da det nu engang er ham, der giver ordren. Derimod vil en moderne lovgivende forsamling, der giver regler for alle i samfundet, og altså også for sig selv, anvende det anonyme »man«. Det ville lyde for komisk, hvis man sagde »du«.

At vor sprogvidenskabsmand ikke kan kende forskel på retsregler og sprogbegreber er måske undskyldeligt, selv om det måske kunne forventes, at en sprogvidenskabsmand skaffede sig et nødtørftigt kendskab til retsvidenskaben (ikke juraen, som han siger), før han udtaler sig derom. Den gang retsvidenskabelig hundesvømning han præsterer i slutningen af sin kronik vil forbløffe mange også af mine udmærkede østeuropæiske kolleger.

Derimod er det uforståeligt, at han vil benægte, *at* sproget er en evne, som det enkelte menneske er udstyret med, og *at* denne sprogevne består af et sæt af regler, som gør det muligt at tale og blive forstået. Jeg troede ellers, at det var

almindeligt accepteret af sprogvidenskaben siden Noam Chomsky. Så vidt jeg har forstået, er det netop denne medfødte evne til at anvende et kompliceret regelsæt, som vi kalder grammatik, syntaks m.v., der gør, at vi overhovedet kan tale forståeligt om alting med et relativt begrænset antal ord.

Det er en kostelig evne, som gør det muligt for menneskene alene af alle dyrearter at skabe kultur med alt hvad dertil hører. Det er et redskab, som så at sige er en forlængelse af tanken, der styrer vore handlinger. Sproganvendelsen virker derfor også tilbage på tanken og dermed på handlingen. Derfor er det vigtigt at udvikle dette redskab på en sådan måde, at det bedst muligt giver udtryk for tanken. Kun på denne måde kan vi være sikre på, at vi ved, hvad vi vil, og at vi gør det, vi ønsker. Og jo mere kompliceret virkeligheden bliver, desto vigtigere er det, at sproget giver et præcist udtryk for tanken.

Den, der skal reparere et ur, bruger jo ikke hammer og mejsel, lige så lidt som den, der vil deltage i den offentlige debat, møder op med slagsværd og kølle.

Se Hundested og gø

Jacob Mey:

Jeg ved ikke, om Stig Jørgensen har en hund. Men det har jeg, og han ville sikkert være meget fornærmet, hvis han kunne læse, hvad Stig Jørgensen skriver om hundes evne til at svømme. Hør bare: »Hundesvømning . . . vil sige ikke at kunne svømme og gøre det alligevel!«.

Det må være mig tilladt, på den umælende hundealmues vegne, at protestere mod disse nedladende udtalelser. Hundesvømning er nemlig en aldeles udmærket form for svømning – vel at mærke for hunde. Det samme kan vel siges om visse andre former for firbenet idræt, men for at det hele ikke skal udarte til et akademisk hundeslagsmål, vil jeg straks komme til sagen. Herved må jeg naturligvis prøve at undgå alle elementære og indspiste tendenser, hvis jeg ikke vil ødelægge det gode indtryk, som jeg trods alt må have gjort på teologiprofessor Johannes Sløk, der i en kronik fra 28.3. iler sin retsvidenskabelige kollega til undsætning (»Den vulgære revolution«:.

★

Med mit spørgsmål »Hvem tilhører sproget?« forsøgte jeg at pege på et problem: Er sproget, som det tales i hverdagen og i videnskaben, det enkelte menneskes eje, eller hele samfundets? Det drejer sig om *samfundet*, men også om det *at eje*; jeg går frem i denne rækkefølge.

Samfundet, som sætter mig i stand til at eksistere, skaffer mig også et sprog, som jeg kun kan bruge i »samfund« med andre. Dette gælder såvel min *sprogevne* som min *ret* til at bruge sproget.

Selvfølgelig er der en forskel mellem en evne og en rettighed. Men for det første er sprogevnen ikke blot det enkelte *individs* evne til at ytre sig sprogligt. Uden samfund er der simpelt hen ingen muligheder for enkeltindividet til at sige noget som helst. For det andet, og dette er måske endnu vigtigere, hvad nytter en evne uden en tilsvarende rettighed? Hvad gavner en evne, jeg ikke er i stand til at udøve?

Ethvert menneske har evnen til at tale, men hvor mange har ret til at ytre sig? Og videre: Hvad er rettigheden værd, hvis den ikke ledsages af en *mulighed*? Retten til at arbejde er udtryk for ethvert menneskes naturlige og rimelige krav: At kunne udnytte ens arbejdsevne. Men denne ret er i største fare, hvis ikke samfundet skaffer de arbejdspladser, som skal til for at alle kan udøve deres rettigheder. Hvad hjælper det at have en evne, hvad nytter en ret, når evnen og retten aldrig når ud over det abstrakte juridiske niveau? Alle har evnen til at spise, alle har behov for mad, og alle har ret til at tilfredsstille deres sult, men hvad hjælper det, når der er hungersnød?

Der var en gang en amerikansk vandreudstilling med fotografier fra de forskelligste menneskelige situationer og lokaliteter. Den hed »The Family of Man«; den skulle vise, hvordan menneskene, til trods for overfladiske forskelle i race, hudfarve, religion, økonomiske forhold, samfundsmæssig organisation m.m., alligevel udgør et naturligt hele: En stor familie, inden for hvilken man fødes, lever og dør. Den for nylig afdøde Roland Barthes har i sin bog *Mytologier* gjort oprør mod sådanne »naturlige« forestillinger: Det at blive født kan være et tvivlsomt gode, ligesom arbejdet på denne jord ikke altid er ensbetydende med lykke. Det vigtigste er ikke at fødes, leve og dø, men at gøre disse ting på anstændig vis, i et samfund, der tager hensyn til vores såkaldte »naturlige« behov. I og med at samfundet gør dette, går det faktisk ud over naturen (i mere end en

forstand): Den menneskeskabte verden er både bedre og dårligere end det idealistiske spejlbillede hhv. den optimistiske fremtidsvision: Robinsons ø eller utopien.

Nu til sproget og dets brug. Når Stig Jørgensen udtrykker sin tro på »den fornuftige debat mellem ligeværdige mennesker«, som skulle være »demokratiets ideal«, bemærker han med det samme (og meget a propos) at »virkeligheden aldrig har svaret hertil, endnu da!« Men han fortæller os ikke, hvorfor det er sådan.

Det er for letkøbt at sige, at menneskene nu en gang ikke er fornuftige. Ej heller tror jeg på, at man bare skal oplyse folk bedre, så kommer de nok til fornuft. En oplysning, der kun vedrører folks *tanker* og ikke anviser muligheder til handling, til en *praksis*, kan aldrig gøre utopierne til virkelighed, til mere end idyl.

Selv om ordet »praksis« lyder helt forkert i Stig Jørgensens øren, vil jeg alligevel bruge det. En samfundsmæssig aktivitet kan ikke foregå i isolation, og da slet ikke i de *enkelte* menneskers tanker. Dette gælder ikke mindst vores brug af sprog. Lad mig nævne nogle eksempler, som alle er lånt hos Stig Jørgensen. Når han bruger udtryk som »frihed«, »rettighed«, »ligeværdig«, så gælder det om at forstå disse udtryk i en praksissammenhæng, ikke inden for et eller andet abstrakt, objektivt filosofisk eller juridisk system. Udtrykkene får først deres rigtige betydning, når man ved, hvordan det pågældende samfund bruger dem: Er f.eks. ligeværdigheden, ligestillingen for loven, ligeberettigelsen mellem kønnene osv. mere end en ret til at sætte kryds hvert fjerde år, og omfatter disse udtryk både de fundamentale borgerlige rettigheder og *mulighederne* til at udøve dem? Igen: Det er ikke evnen og retten, men deres praktiske brug, det kommer an på.

Når det gælder sproget, er det vigtigste ikke, hvorvidt vi er i stand til at udtænke nydelige systemer for beskrivelse,

opstille kunstfærdige syntaktiske regler m.m., som vi derefter erklærer identiske med vores sprogevne (som Stig Jørgensen gør). For hvem er det, der bestemmer over vores evners og rettigheders brug? Det er dem, der har magten i samfundet. Det er de magthavende, der bestemmer over sprogets brug; det er også dem, der bestemmer hvad der er »rigtigt« sprog, og hvilket sprog der bliver hørt i forsamlingerne. Den, der taler et dårligere (»vulgært«) sprog vil ikke finde gehør på samme måde som den, der benytter sig af den anerkendte (af hvem?) norm. Men normerne har altid slagside: de udtrykker de herskende forhold. Når det gælder vores samfund, er det en mægtig vildfarelse at tro, at det består af »ligeværdige individer«. Samfundets medlemmer er ikke lige meget »værd«; deres værdi bestemmes af deres forhold til den samfundsmæssige magt. Og så længe vi har over- og underhunde i samfundet, så længe er deres gøen heller ikke »ligeværdig«.

Der er mange måder at agere sproglig overhund på. Her er én: jeg kan sige til et menneske »Hold din kæft, du er dum«. Det er et uhøfligt, men klart udtryk for min opfattelse af den anden som »mindre værd« end mig selv. Men jeg kan også gø på en mere poleret måde. »Som nybagt medlem af borgerrepræsentationen er fru Jensen selvfølgelig endnu ikke helt fortrolig med den måde vi her plejer at gøre ting på, og det er jo også en stor overgang fra køkkenet i Holmbladsgade til rådhuset.« En sådan svada vil opnå den samme effekt som det fyndige udtryk ovenfor: at lukke munden på modstanderen. Men læg mærke til, at jeg i det sidste tilfælde lader som om jeg har forståelse for det andet menneskes problemer, jeg tager hensyn, udtrykker mig høfligt osv., mens jeg i virkeligheden siger: »Fru Jensen er dum, hun skulle hellere have holdt sig til gryderne på Amager«. En sådan brug af sprog, som foregiver at være ét, men er noget helt andet, kan man kalde »løgn eller svig«

med Stig Jørgensen: jeg foretrækker benævnelsen sproglig *manipulation*.

Manipulation tilslører de faktiske forhold, alt imens den foregiver at være en åben, ærlig og objektiv gengivelse af virkeligheden. Den kan kun lykkes, hvis man kan holde den skjult under den glatte overflade: ingen rift i polituren! Sprogbrugen »ændre(r) vore forestillinger under foregivende af, at man beskriver virkeligheden videnskabeligt«; i dette citat udtrykker Stig Jørgensen temmelig præcist hvad jeg mener med sproglig manipulation.

Og netop af denne grund er det interessant at se på nogle eksempler fra Stig Jørgensens egen kronik, som viser hvordan han, ved brug af tilsyneladende uskyldige påstande, ved fremstillingen af anerkendte sagsforhold eller videnskabelige (»objektive«) sandheder, i virkeligheden manipulerer sine læsere.

Tag f.eks. Stig Jørgensens brug af begrebet »ejendomsret«. Der tales i kronikken om »kategorien ejendomsret« og om »en rettighed i betydningen ejendomsret«, som om vi alle sammen var enige om, hvad der ligger i denne »kategori«, hvilken »betydning« dette udtryk dækker. Jeg tænker her ikke så meget på selve *genstanden*, der ejes, som på den, der *ejer* genstanden. Før man udtaler sig om, hvorvidt man kan eje sproget, er det vigtigt at fastslå, *hvordan* man ejer ting overhovedet. Nu kan det meget vel tænkes, at Stig Jørgensen og jeg har forskellige opfattelser om den sag. Når han derfor uden videre bruger begreber og udtryk som »ejendomsret« og »at tilhøre« entydigt og almengyldigt, dvs. som om de var fælles for ham selv og mig, så gør han sig skyldig i en sproglig manipulation. Stig Jørgensen ved nemlig udmærket godt, i hvilket forhold jeg står til den hellige almindelige ejendomsret. Men det må han ikke sige højt: det ville være udannet. Derfor må han manipulere læsernes »forestillinger under foregivende af at (han) beskri-

ver virkeligheden videnskabeligt« og objektivt: »Han (dvs. JM) kunne lige så godt spørge: Hvem tilhører tyngdekraften? Hvem tilhører årsagslovene? Hvem tilhører hammer og segl?«

Tyngdekraften, årsagslovene, hammer og segl: underlige sengekammerater, må man vel have lov at sige. Hvad skal en sådan opremsning gøre godt for? To ting: den karakteriserer et politisk standpunkt; og den gør det på en tilsyneladende objektiv måde. Hammer og segl, som historisk symbol på en politisk holdning karakteriserer den »spørgendes« politiske ståsted. Og i selskab med objektive størrelser som tyngdekraften og årsagslovene bliver selve karakteristikken tilsyneladende objektiv.

Det samme gælder Stig Jørgensens »udmærkede østeuropæiske kolleger« lidt længere henne i kronikken. Hvor kommer de nu pludselig fra? Og hvad skal de vise? Nu vel, øst er øst, og vest er vest: men hvad side står du på? Tyngdekraften, årsagslovene, eller hammer og segl?

Nå, men for mit vedkommende er svømmeturen til ende: hvis Stig Jørgensen stadig er utilfreds, må han hellere skaffe sig en anden hund.

★

Vov

Stig Jørgensen:

Da jeg ikke har nogen hund, kan jeg heller ikke anskaffe en anden.

Ikke fordi jeg har noget mod hunde. Det er hundeejerne, jeg ikke bryder mig om. Altså dem af dem, som ikke kan lide mennesker.

Selv har jeg aldrig haft behov for at anskaffe en hund, lige så lidt som jeg har haft behov for at anlægge fuldskæg.

Nu ville professor Jacob Mey sikkert sige, at jeg insinuerer og manipulerer, så det brager. Og det har han fuldkommen ret i.

Man kan nemlig ikke undgå at manipulere. Det ligger i sprogets natur, at ordene og begreberne i dagligsproget dels er åbne dels er mangetydede. Hvis de ikke var det, kunne vi ikke sige så meget til hinanden, som vi gør, med så forbløffende få ord, som vi bruger.

Derfor er det også sådan, at en analyse af sprogbrugen (og ikke »praksis«) kan benyttes som middel til forståelse af dybtgående sammenhænge i vore livsvilkår og vore vurderinger gennem tiderne og under nutidens forhold. Sproget er så at sige opbevaringsstedet for erfaringer og indstillinger.

Poesi og digtning i almindelighed benytter sig bevidst af denne åbenhed og tvetydighed til at skabe overraskende associationer og stemninger ved at udnytte samklangen af disse betydningsnuancer.

Evigt ejes kun det tabte.

Det er poesi og ikke en entydig udtalelse om ejendomsret. Det er sikkert rigtigt, at professor Mey og jeg har forskellig opfattelse af betimeligheden af den private ejendomsret.

Men det kommer jo ikke rigtigt sagen ved, når vi taler om begrebet ejendomsret, som ikke er et ord, som hører til dagligsproget alene. Det er også et juridisk-teknisk begreb, som bl.a. optræder i grundlovens §73, som siger, at ejendomsretten er ukrænkelig, hvilket dog er en sandhed med mange modifikationer.

Men det kan ikke bortforklare den omstændighed, at ejendomsretten som begreb betragtet har et juridisk-teknisk indhold, som hører hjemme i vort politiske system. Derfor er det en utilladelig manipulation, når man anfører det som argument i en debat om sproget, som ikke kan være genstand for ejendomsret.

For den omstændighed, at »manipulation« er et nødvendigt og uundgåeligt middel i sproganvendelsen og sprogfornyelsen, er ikke det samme som, at al manipulation er tilladt.

For nu at blande teologien ind i sagen igen, og så får min fremragende kollega og forbundsfælle, Johs. Sløk, tilgive mig, at jeg citerer fra Markus (4.11), »Eder er Guds riges hemmelighed givet; men dem, som er udenfor, meddeles alt ved lignelser«. Men også fra Matthæus (19.18), »Du må ikke sige falsk vidnesbyrd«.

For nu at citere Jacob Mey selv, så er manipulation altså et spørgsmål om »praksis«, hvad man ønsker at bruge sproget til: ønsker man at oplyse, at udvide tilhørerens eller læserens erkendelse, er den tilladelig; ønsker man derimod at påføre dem en anden vurdering er den utilladelig. Derfor er det utilladelig manipulation over for brugerne af dagligsproget pludseligt at indføre et ord, som har en præcis teknisk mening, i en anden betydning end den tekniske, for derigennem at ændre folks bevidsthed.

Det er det, som også kan kaldes propaganda eller agitation.

Derimod er det tilladt og oven i købet en fornøjelse på

højt akademisk plan at finte en værdig modstander, som kender og behersker spillereglerne. Det er også en tilfredsstillelse at blive mødt med tilsvarende finter, især når der, som det er gået med denne debat, bliver tale om finter og manipulationer i anden og tredje potens.

Det er ganske rigtigt, at jeg i min kritik af professor Meys manipulation benyttede manipulationer. Og det var ganske bevidst, og i overensstemmelse med den gamle maxime: At med ondt skal ondt fordrives. Og så er det jo morsomt, at professor Mey foregiver at være forarget over mine insinuationer med hensyn til hans politiske tilhørsforhold og hans politiske hensigter, samtidigt med at han erkender, at han er tilhænger af en »materialistisk« videnskabsteori og implicerer, at han ikke er tilhænger af den private ejendomsret.

Men da vi nu er kommet så langt fra sagen som muligt, vil jeg forsøge at vende tilbage til det, som for mig er hovedsagen: Skal vi skabe en ny almue ved at acceptere og kultivere et fattigt og primitivt vulgærsprog, og så at sige gøre det til norm? Og her er det, jeg stadig ikke kan finde ud af, om professor Mey er inkonsekvent eller manipulerende.

På den ene side hævder han jo, at han er materialist, og altså tilhænger af den idé, at det er de »materielle« forhold, som skaber vor bevidsthed og dermed sproget, som afspejler disse faktiske forhold i jernindustrien. På den anden side udtrykker han indignation over, at de fattige i ånden og sproget udnyttes og undertrykkes af de sociale og sproglige overhunde.

Og så er det, jeg spørger mig selv, hvem det er, som er de svages ven. Er det den, som i de svages navn vil lefle for deres tilbøjelighed til og risiko for sproglig afmagt, eller er det den, som råber vagt i gevær og advarer mod den umyndiggørelse, som ligger i, at de gode hyrder, som »ejer sproget« skaber sig en varig basis for deres formynderrolle ved at overlade almuen til ammestuesnakken?

Det gamle aristokrati havde den opfattelse, at de fattige var skabt af Gud, for at de rige kunne have nogen at være gode ved. Med andre ord, der er ikke nogen mening i at have privilegier, hvis der ikke er nogen, som er underprivilegeret.

Aristokratiet har altid i sin mereværdsfølelse været fast i troen på, at det ikke alene er privilegeret, men også har ret til at være privilegeret, fordi det enten er udvalgt af Gud eller af andre højere magter.

Vor nye herskerklasse, det nye aristokrati, er de højtuddannede, som taler meget om folket, men som i virkeligheden er optaget af at opbygge og sikre deres egne privilegier både økonomisk gennem stærke fagforeninger og politisk gennem eliteprægede politiske partier på venstrefløjen.

Partier som formelt er socialistiske, men samtidigt taler for en decentralisering af beslutningsprocessen, som lægger al magten hos de enkelte individer. Ofte er det vanskeligt at se forskel på det yderste højre og det yderste venstre, idet den venstresocialistiske model i praksis fører til samme begunstigelse af de stærke. Det ekstreme demokrati bliver let til de højttalendes terror.

De, der »ejer sproget«, vil formulere kravene på folkets vegne og på den måde sikre, at den folkelige utilfredshed ledes i den rigtige retning. Folkets af eliten definerede »behov« snarere end befolkningens ønsker bliver bestemmende for den politiske kamp.

Ved tilsyneladende menneskekærligt at indrette sprognormerne og pædagogikken efter »folkets« sprog, dvs. et unuanceret og fattigt sprog, som ikke kan bruges til at gennemanalysere og gennemskue en politisk manipulation, vil det nye aristokrati befæste sin magtstilling og fastholde »folket« i et afhængighedsforhold til sig.

Jeg håber, at der engang igen vil opstå en samklang mellem alle de gode kræfter, som ønsker, at fornuften på

tværs af alle skel så vidt muligt kan komme til at styre verden. Men det forudsætter, at nutidens »bondevenner«, ligesom forrige århundredes rationalister, ønsker at sprede lys og ikke mørke i »almuens« sind.

Den omstændighed, at demokratiets ideal aldrig har været virkeliggjort, den fornuftige debat mellem fornuftige mennesker, skal ikke forhindre os i at arbejde ihærdigt for den størst mulige tilnærmelse.

Og det kræver klarhed både i tanke, ord og handling.

Arhundreds-Stjernen for tolvte Gang
Sig over Golgathas Kors opsvang;
Længst Østens Straale i Norden lyste,
Men Danmarks Hjerte i Dødskamp gyste:
Tungt Herrens Haand over Folket laae.
Det var som Dannemarks Tid var omme,
Som skulde Gudherrens Dom nu komme,
Og Folk og Rige og Navn forgaae.
Stig op af Graven, du Slægt, som døde!
Forkynd dit Fald og afmal din Brøde!
Advar os for Udslettelsens Dom,
Og viss os hvorfra din Frelse kom!
Men I, som lyste i Tider dunkle,
Som klare Nordlys ved Midnat funkle!
I store Ander, som over Jord
Med Frelsens evige Banner foer!
Der Herren mægtig sin Haand udstrakte,
Og Folkwaanden til Liv gjenvakte –
Lys atter for os fra natlig Tid,
I Aandekæmper i Herrens Strid!
Og blunder atter i Blødheds Drømme
Mit Fødeland ved de dybe Strømme;
Hvad heller raser i blinde Lyst
Forviklet Slægt mod sit eget Bryst;
Da ryster Sjælen og vækker Aanden,
Og styrker Hjertet og ruster Haanden
Til dansk og stor og til herlig lid –
Til Danmarks Frelse i Nødens Tid!

Af indledningen til B. S. Ingemanns »Valdemar den Store og hans Mænd«

Hvad skal det nytte?

Jørn Lund:

Det nye selskab skal have alle gode ønsker med på vejen, men lad det være sagt med det samme: det udbytte, medlemmerne får, bliver af rent social karakter. Sproget lader sig næppe påvirke eller værne, uanset om selskabet får held til at samle mange og gode folk omkring en fælles målsætning. Jeg giver det 5–10 års levetid: en kort vækstperiode, en stilstandsperiode og en forfaldsperiode, hvorefter et par trætte Jeronimusser omsider lukker butikken og lusker desillusionerede bort.

Resten af mit indlæg er et forsøg på at underbygge denne dystre og forhåbentlig ganske fejlagtige profeti.

Foreningen ønsker at varetage specielt det talte sprogs interesser, hvad der næsten er den vanskeligste af alle tænkelige opgaver inden for det sproglige gebet. Havde man villet arbejde for en retskrivningsreform, havde målet været teknisk realiserbart. Man *kunne* ved at overtale politikerne have tvunget skoleelever og officielle myndigheder til at følge den nye norm, der så med årene havde mulighed for at slå igennem overalt i samfundet. Men det talte sprog er vanskeligt at regulere.

M.h.t. *udtalen* har selskabets stiftere understreget, at man ikke vil jagte flade a'er, at »enhver fugl må synge med sit næb«, at man værdsætter den udtalemæssige mangfoldighed osv. Det er *sprogbrugen*, måden man taler på, formuleringerne, man vil gøre bedre gennem et bevidst arbejde med plejen af det talte sprog.

Når jeg hævder, at kampen på forhånd er dømt til at mislykkes, skyldes det den opfattelse, at folk taler som de nu

engang må tale ud fra deres forudsætninger. Der er meget få tilfældigheder i sprogbrugens verden. De mennesker, der kan siges at udtrykke sig dårligt, gør det, fordi de ikke *kan* bedre, eller fordi de selv opfatter deres sprog som hensigtsmæssigt og brugbart.

Lad os begynde med sidste kategori af medborgere og se på et par ikke helt tilfældigt valgte eksempler:

Vi kan jo forestille os en pædagog, der strør om sig med udtryk som »undervisningssituationen, elevmotivationsfaktorer, respons, at køre en projektgruppe, feed back, kommunikationsproblemer« osv. osv. Vi kan endvidere forestille os en politiker, der snakker uden at sige noget, og en organisationsping, der taler administrationsdansk. Lad os – nu vi er ved det – tage med i gruppen en flipper, der siger 'lissom, snåd (sådan noget) ik', altså', og en 14-årig knægt, der bander og siger frække og ulækre ord i hveranden sætning.

Selskabet og jeg vil sikkert være enige om, at alle de fem mennesker taler et sprog, vi føler os frastødt af; men jeg vil prøve at overbevise selskabet om, at de hver især får noget ud af at betjene sig af disse særlige formuleringer.

Sagens kerne er den, at de får en *psykologisk gevinst*, som de selv oplever (!) som meget væsentlig. Pædagogen (som jo er et vrangbillede af en pædagog) får sine almindelige iagttagelser til at se dybsindige ud og stiver sig selv af, således at selve det at udtrykke sig går lettere og mere smertefrit. Politikeren kan i mangfoldige situationer have stort udbytte af at koble informationerne fra, sætte sproget i frigear og køre tomgang. På den måde låser han sig ikke så let fast i et standpunkt, som det senere kan være vanskeligt at forsvare.

Vores organisationsping er muligvis ikke uddannet til at varetage sit betroede job. Han er med årene blevet tillidsmand og senere knyttet til hovedorganisationen. Han skal

ofte udtale sig om vanskelige administrative anliggender, og intet er i den situation væsentligere for ham end at have nogle faste udtryk, klicheer om man vil, som på én gang fortæller ham selv, at han sprogligt betræder en sikker vej, og samtidig kan give tilhørerne det indtryk, at her taler en fagmand. Han bliver en tryggere og bedre sprogbruger af det, kun Modersmål-Selskabet, min egen ringhed og andre skumlere *lider* under det. Vores flipper, der deler sproglige vaner med mange andre, har også hårdt brug for sine 'lissom'er', 'snåd'er' 'ik'er' og 'vel'er'. Når han taler, frygter han at udtale sig for kategorisk, at blive holdt fast på et synspunkt, han måske ikke helt har gennemtænkt, at miste kontakten med samtalepartneren osv. Dette forklarer den hyppige forekomst af sådanne udtryk, der med andre ord fungerer som en slags sikkerhedsnet under ham – og hvem giver frivilligt afkald på det?

Pubertetsknægten har – ligesom visse skribenter, der aldrig er kommet længere – et stort og legitimt behov for at forarge sin omverden og vise den, at han skam har indsigt i en avanceret mandfolkeverden, hvor man ikke ligger under for tabuer af den traditionelle art. Sprogbrugen afspejler også hos ham et psykologisk behov.

Hvis man vil bekæmpe sprogbrug af den netop skitserede karakter, kan man ikke nøjes med at overfladebehandle problemet. Man må på anden vis tilfredsstille de psykologiske behov, der dikterer sprogbrugen. Det kan man imidlertid ikke i en håndevending! Og i øvrigt er det ikke en sproglig opgave!

Så kunne man måske samle kræfterne om den opgave at ruste de opvoksende generationer til at blive bedre mundtlige sprogbrugere? Igen finder jeg opgaven væsentlig og formålet smukt, og igen må jeg udtrykke min skepsis m.h.t. mulighederne for at føre tankerne ud i livet. Skolen kan ikke forbedre forholdene særlig meget, medmindre klassekvoti-

enten bliver drastisk reduceret og undervisningsformen giver eleverne større mulighed for sproglig aktivitet. Indførelse af en ugentlig time i retorik ville ikke gavne meget, og det ville forudsætte en omfattende efteruddannelse af lærerne. En formel sproglig træning af eleverne ville snarere gøre skade end gavn. Så meget kan sprogvidenskaben da fortælle os.

Hvis det er rigtigt, at børn i dag udtrykker sig dårligere, end børn gjorde tidligere, er det i øvrigt heller ikke skolens skyld. Der er grund til at tro, at børnene i dag er tryggere i skolen, end de var før i tiden, og tryghed er en afgørende forudsætning for, at den enkelte udtrykker sig sikkert og godt. Der er også noget, der tyder på, at lærerne i dag giver eleverne mulighed for at medvirke i lidt længere samtaleforløb, end det normalt var tilfældet tidligere, hvor der vel ofte var tale om kontrolspørgsmål fra lærerne, der besvaredes med korte ytringer fra eleverne. Så selv om udviklingen af børns mundtlige sprogbrug stadig har trange kår i skolen, kan dette forhold ikke forklare den påståede forarmelse af de unges sprog.

Det skulle derimod være mærkeligt, om børnene ikke er blevet ringere sprogbrugere, når de *begynder* i skolen, end de var for en generation siden. Mulighederne for voksenkontakt er blevet ringere, og forbruget af medier hensætter børnene i en passiv tilstand, hvor der ikke stilles forventninger til dem om sproglig aktivitet. Hertil kommer en række nye sproglige adfærdsformer, som jeg andetsteds har gjort rede for (Sans og Samling, Gyldendal 1979).

Skal Modersmål-Selskabet rette op på disse forhold, må selskabet forsøge at påvirke samfundsudviklingen og ikke lade sig nøje med at optræde som en institution for sproglig pletrensning. Jeg tvivler på, at selskabet kan nå ret langt i den ønskede retning, ja, jeg tvivler endog på, at selskabet kan foretage en effektiv pletrensning.

Lad os sætte, at der opstår enighed om, at udtalen forudSÆTning er uskøn, at overbeVISning klinger ilde, at 'starte op' og 'åbne op' er uheldige vendinger osv. Man kan da iværksætte en kampagne mod formerne, man kan udfærdige vejledende ordlister osv., men de vil aldrig få nogen officiel status, og det er så godt som givet, at de anbefalede former vil være højprestigevarianter, karakteristiske for konservativt rigsmål, og dermed altså på ingen måde sprogpolitisk neutrale.

Mange vil på den måde være forhåndsindtagne imod sådanne ordlister, og selv læsere, der kan være interesserede i at betjene sig af anvisningerne, har svært ved at følge dem i praksis, ja man kan sågar blive påvirket af sprogformer, man har et bevidst negativt forhold til. Jeg har således hørt mig selv sige 'forudSÆTning, selvsagt (= naturligvis), medgive (= indrømme) og tiltag (initiativ)' – former, jeg ikke bryder mig om, selv om jeg ikke kan mobilisere ét sagligt argument imod dem. Man skifter ikke sprogvaner, som man skifter tøj!

Sammenfatning:

Man kan have sympati for mange af Modersmål-Selskabets ideer, men det er tvivlsomt, om selskabet kan realisere dem. De forhold, der er bestemmende for sprogbrugen i samfundet, lader sig ikke påvirke gennem private initiativer. Man kan selvfølgelig på enkelte områder alliere sig med andre interessegrupper, fx med venstrefløjspædagogerne i en kamp for at ændre skolestrukturen og skabe baggrund for at give det talte sprog bedre betingelser i skolen, men generelt skal man ikke forvente, at selskabets synspunkter slår igennem og når frem til mere magtfulde forsamlinger. Skulle det endelig lykkes, er en styring af det talte sprog alligevel vanskelig at praktisere.

Man kan derfor ligeså godt med det samme indstille sig på, at deltagernes personlige udbytte bliver det centrale. Man kan da også have stor fornøjelse af at mødes med andre ligesindede og udveksle synspunkter om sprog og sprogudvikling, man kan glæde sig sammen over et elegant formet essay og en kunstnerisk vellykket oplæsning, altsammen med lige så stor ret, som andre selskaber mødes omkring *deres* interesseområde: filateli, gastronomi, folkedans osv. Selv jeg kunne føle mig fristet til at blive medlem.

Veltalenhedens krise

Bjørn Moe

Ifølge avisreferat udtalte den nyvalgte, islandske præsident, fhv. teaterchef Vigidis Finnurbogadottir, da hun i altinget tiltrådte sit høje embede: »– Det er det islandske sprog, der mere end noget andet gør os til islændinge. Sproget gemmer erindringernes skat, det låner os ordene til vore drømme og håb. Sproget er vor virkelige kraft og samlingssymbol. Ordene er vores slotte, og i tidligere tiders fattigdom holdt ordene nationen oppe, og vi glemte aldrig vor litterære arv. Netop derfor har det været forholdsvis let for os at skabe et nutidigt samfund, kulturelt som materielt. –«

Sådan taler man, når man har sansen for den gode replik i sig og de magtfulde billeder fra den islandske saga bag sig.

Og citatet lader sig vel kun vanskeligt anvende i forbindelse med en karakteristik af det danske sprogs betydning for danskerne – og dog?

Det danske sprog gemmer vel også erindringernes skat og låner os vel også ordene til vore drømme og håb – men er sproget, som det bruges i dag, også »vor virkelige kraft og samlingssymbol«?

Ganske vist flyder det danske sprog uden for de professionelles kreds hen over landet i en bred strøm af læserbreve, debatindlæg, aviskronikker og brevkasser af mere eller mindre seriøst tilsnit – og denne form for øget kommunikation er vel nok et demokratisk gode – men mærker vi her en brug af sproget, der markerer det som vor virkelige kraft og samlingssymbol?

Imidlertid – det er ikke vurderingen af den skriftlige

fremstillings socialiserende muligheder, der er mit ærinde i nærværende sammenhæng. Da jeg blev opfordret til at yde et bidrag til Modersmål-Selskabets første årbog, var der i sin tid gået en lille korrespondance med initiativtagerne forud. Man bad mig nemlig om at være med til at anbefale Selskabets oprettelse, og hertil erklærede jeg mig villig, såfremt Selskabet især ville fremhæve betydningen af, at man beskæftigede sig med det talte ord, når man henvendte sig til offentligheden.

Og det er fortsat mit håb, at Modersmål-Selskabet vil se det som en virkelig folkesag at få værdsat den gode tale, den rammende replik, den præcise fremstilling, det godt valgte *talte* ord.

Men således at tage på sig at fremme sansen for det talte ord er en stor og omfattende opgave, der byder på talrige problemer. Først og fremmest på dét problem, at Danmark er et mumleland. Et land uden retorisk tradition – et land, hvor det anses for skaberi, hvis man indlader sig på at tale til omgivelserne på en sådan måde, at det sagte både kan høres og forstås – et land, hvor de ansvarlige, d.v.s. de, der i det daglige særligt har til opgave at beskæftige sig med mundtlig kommunikation, ikke forekommer at være væsentligt tynget af dette ansvar.

Dårlige stemmer, pressede stemmer, stemmer uden klang og diktion er ikke nogen sjældenhed – hverken, når det drejer sig om kirkens forkyndelse eller skolens undervisning. Ejheller scenens eller filmens folk kan sammen med massemediernes enorme medarbejderstab gå ram forbi. I naturlighedens så hellige og ak, så misbrugte navn snakkes, mumles og hakkes enhver form for veltalenhed i stykker og selv fra folketingets talerstol udjævnes den mundtlige fremstilling til en farveløs og uartikuleret grød.

Under titlen »Veltalenhed i politik« konkluderer fhv.

finansminister Poul Møller i sin sidste søndags-kommentar i Berlingske Tidende, inden han blev opstillet som kandidat til EF-valget, bl.a.: »Der er simpelthen sket et skred i retorisk henseende. Veltalenheden, som disse navne (Per Hækkerup, Erik Eriksen, Bertel Dahlgaard, Viggo Starcke og Aksel Larsen) hver på sin vis symboliserede, er kommet ned i en typisk og udtalt bølgedal. Den kvikke replik, som dengang hørte til hverdagens orden, er ved at blive en sjældenhed. Der er i hvert fald blevet langt mellem snapsene.«

Og enhver, der i dag lytter godt efter, kan supplere Poul Møller's ret så knusende dom ud fra egne iagttagelser. Hvor langt skal man ikke gå i dag for at finde en præst, hvor man ikke distraheres væk fra forkyndelsen og dens indhold på grund af prædikantens retoriske mangler – for det meste for hurtigt et tempo, for lav en stemmehøjde og for ringe en artikulation.

Eller danske skuespillere i enten TV-film eller biograffilm. Her gælder det især for unge spillere af i dag, at de mangler sansen for rent retorisk at stramme teksten. De tror, at tonefaldets naturlighed vil falde bort, hvis de blot i mindste måde artikulerer deres tale. De glemmer, at den gode, velberegnede artikulation er et vigtigt led i skuespillerens tydeliggørelse af figuren. Og hvad skal man sige om speakerstemmerne i radio og fjernsyn? Hvad har vi ikke udover enkelte særdeles rutinerede stemmer måttet opleve af rædsler, når ellers gode journalister fik en mikrofon i hånden eller foran sig på bordet?

Nu ved jeg godt, at Poul Møller-citatet omhandler indholdet i nævnte politikeres form for veltalenhed – symboliseret i udtrykket »den kvikke replik«, og at jeg i de følgende bemærkninger har refereret til »veltalenhedens æstetik« eller rettere: til mangelen på samme.

Men ingen replik kan blive »kvik«, hvis ikke den i sin

udformning af sit indhold er blevet »spidset« sådan til, at den på grund af sin træfsikkerhed gør sit indhold – sin »pointe« – uforglemmelig.

Veltalenhed har derfor noget at gøre både med selektion af stof, valg af ord og retorisk sikkerhed. Dette kan bl.a. understreges af følgende citat – også fra Poul Møller's artikel:

»I menneskehedens historie har veltalenheden da også ført til de store fremskridt. Den trivedes under den franske revolution, og den blev midlet, der førte til USA's selvstændighed og drivkraften i opbygningen af den nye verden. Til alle tider har den retoriske kunst haft enorm betydning, og uden den har demokratiet knap nok vundet interesse. Denne kunst er også til stede og en nødvendig forudsætning for det, som foregår i retssalene, hvor overbevisende advokater skal søge at få uvildige dommere til at indse en påstands rigtighed. Uden et vist mål af veltalenhed ville pædagogikken ganske forfalde. Ingen kan undervise andre, hvis de ikke selv magter at inspirere, informere, argumentere og dermed overbevise.«

Det kan simpelt hen ikke skrives bedre.

Men hvad er da grunden til, at veltalenheden har så ringe kår i dagens Danmark, som figura udviser?

Jeg tror, at der kan nævnes tre væsentlige grunde: For det første mangler vi, som det før er nævnt, en retorisk tradition i dette land. Vi har altid gerne villet reservere tilskuerrollen til os selv. Vi ynder ikke at træde frem, vi ynder ikke at »tage ordet«, og vi ynder slet ikke det store arbejde, det drejer sig om, hvis man med retorisk sikkerhed skulle gå i gang med en betydningsfuld mundtlig fremstilling.

For det andet har vi også i Danmark taget del i fordømmelsen af dén veltalenhed, der fik en Hitler eller en Churchill til at »overtale« store dele af menneskeheden og med

dette storpolitiske argument har vi ganske uforpligtende kunnet tage afstand fra veltalenheden, hver gang vi mødte den, selv om vi dog – omend nok med nogen uvilje – har nydt en oplagt Erhard Jacobsen eller Mogens Glistrup og en Knud Jespersen ikke at forglemme (men han havde jo også været på talerskole og egentlig fået ganske meget ud af det).

Og endelig har vi som den tredie grund – og det er måske den aller væsentligste af de tre grunde – at vi ikke klart nok fornemmer i hvor høj grad det talte ord skal være uafhængigt af den skrevne tekst.

Det talte ord skal kunne bære sig selv – helst uden manuskriptets sikkerhedsnet. Det talte ord skal led for led smidigt kunne føje sig til præcise, mundtlige udtryk for den gennemtænkte tanke. Formulering og ordvalg skal ikke være afhængig af de syntaktiske og semantiske krav, man stiller til en skriftlig fremstilling for at få den formet så klar og så indtrængende som muligt.

Det fortælles om Sartre, at han – da han helt var blevet blind – erklærede, at nu holdt han op med at skrive. Men hans omgivelser ville ikke acceptere denne slutning på et stort og betydningsfuldt forfatterskab, så hans venner tilbød ham, at han blot kunne diktere til en båndoptager. De ville så afskrive alt og derefter læse det nedskrevne op for ham. Sartre skulle så blot rette ud fra den oplæste tekst, og det skulle han blive ved med, indtil man nåede en sidste version, som den store skribent og filosof kunne godkende.

Men Sartre afviste sine venner. Den foreslåede fremgangsmåde forbød sig selv – afstanden mellem mundtlig og skriftlig fremstilling var så enorm, at han ikke kunne lægge navn til en artikel eller til en bog, hvis tilblivelse helt og holdent havde fundet sted på den mundtlige fremstillings vilkår.

Til det talte ord er der et særligt krav – der kan ikke »blades tilbage«. Ord og vendinger må selekteres ud fra

deres mundtlige gennemslagskraft. Ud fra deres replikagtige karakter må de gøres erindringsværdige, således korte sætninger og enkel, umiddelbar og virkningsfuld metaforik. Argumentationen i det talte ord må være kort og klar.

Men ord og vendinger må også selekteres ud fra person og situation, d.v.s. personens ordvalg sat sammen med tonefald, gestus og mimik og dermed sat i forhold til dén rolle, man i hvert enkelt tilfælde vil blive sat til at spille eller selv vælger at ville spille.

Et modtræk mod den krise, veltalenheden synes at være havnet i, er dog på vej. I den nye vejledning for undervisningen i dansk i folkeskolen (»dansk 76«) er der gjort opmærksom på, at det i fremtidens danskundervisning ikke blot drejer sig om at læse og om at skrive, men at det i lige så høj grad drejer sig om at lade undervisningen omfatte yderligere to færdigheder: *at lytte* og *at tale*. Ja, vejledningen er endda så opsigtsvækkende, at den *sidestiller* dét at undervise i mundtlig fremstilling med dét at undervise i skriftlig fremstilling. Indenfor den gældende læreruddannelses rammer er der hermed altså lagt op til et intimt samarbejde mellem dansklærere og retoriklærere – i hvert fald, hvis intentionerne i den nævnte vejledning skal søges ført ud i livet.

Men det skal de nok ikke.

Med 14 kursustimer til oplæsning og det samme antal kursustimer til fri mundtlig fremstilling – jo, De læste rigtigt: *14* kursustimer à 45 min. = 630 min. eller 10½ time – kan det jo under ingen omstændigheder have været lovgivernes mening, at de lærerstuderende i deres fremtidige funktion som dansklærere fra 1.–7. klasse skulle kunne sættes i stand til at *sidestille* deres undervisning i skriftlig fremstilling med en ligeså omfattende og fyldig undervisning i mundtlig fremstilling.

Retorikundervisningen ved de danske seminarier er i dag hvad angå indsigt i og udøvelse af veltalenhedens kunst en veritabel narresut. Det er med retorikundervisningen som med danskundervisningen – altfor meget skal nås på altfor kort en tid. Så man må altså konkludere, at der nok i teorien findes et muligt modtræk mod den krise, veltalenhedens kunst befinder sig i – den »typiske og udtalte bølgedal«, som Poul Møller betegner krisen i sin førnævnte søndagskommentar – men at dette modtræk ikke i praksis synes at kunne udfoldes med tilstrækkelig effekt.

Og dette betyder igen, at retorikken trods et fortræffeligt bagland i form af retoriklærernes nuværende solide og omfattende uddannelse på universitetet (bifag indenfor cand. mag.-studiet) ikke som fag på seminarierne kan opnå at få sig placeret med den fornødne bredde og dybde. Hvis altså de kommende lærere ude i folkeskolen skal kunne lade sig vejlede af »dansk 76« og dermed i det daglige skolearbejde kunne sidestille undervisningen i den mundtlige fremstilling med undervisningen i den skriftlige fremstilling og vel at mærke gøre det sådan, at eleverne kan komme til at arbejde både sikkert og varieret med *begge* fremstillingsformer.

Og videre betyder dette, at børnene, som jo på så mange områder lades i stikken, også hér lades i stikken.

Ved diverse former for rundspørge, enten når man ved et efterårssemesters begyndelse udspørger sin nye I årg. om dens oplevelser m.h.t. gymnasiets og HF's interesse i at få eleverne undervist i veltalenhedens kunst – eller når man senere i forårssemestret stiller de forskellige hold det samme spørgsmål, når de studerende har været ude i praktik – ja, så bliver svarene på enkelte undtagelser nær ganske sammenfaldende:

Hverken stemmerne som sådan eller det sikre og varierede i at tilrettelægge og fremføre en mundtlig præstation

synes ude i folkeskolen at blive varetaget i tilstrækkeligt omfang – eller (for at være venlig) der er ikke tid til at beskæftige sig med det retoriske arbejde i tilstrækkeligt omfang.

Trods undervisningsvejledningen. –

Men det kan selvfølgelig tænkes, at dén debat, som dav. undervisningsminister Ritt Bjerregård satte i gang med sin tale til Det centrale uddannelsesråd d. 9. november 1978 om modersmålsundervisning/danskundervisning vil komme til at bære frugt, såfremt den politiske vilje til sin tid vil vise sig at være til stede. Jeg henviser til »Bilag 345« fra CUR af august 1979 siderne 12, 13 og 19 og til Retoriklærerforeningens velfunderede overvejelser vedr. seminariernes retorikundervisning i foreningens henvendelse til CUR af d. 24. marts i år.

Lad mig slutte disse kommentarer til veltalenhedens krise med et par ord om »*mumleren*«.

De kender ham – eller hende – meget vel.

Mumleren findes i to udgaver – og for den sags skyld også i en tredie, hvori de to andre er smeltet sammen.

Mumleren kan ikke høres. Mumleren kan ikke forstås. Mumleren kan ikke administrere en stemmeføring eller gennemføre en fornøden artikulation. Mumleren kan ikke disponere sin fremstilling i et overbevisende forløb.

Med et sparsomt ordforråd og med en billedløs stil trasker mumleren i sine forskellige udgaver rundt i tilværelsens jungle. En gang imellem møder han eller hun et eller andet sted i vildnisset en indfødt fra en fremmed stamme. Og med denne indfødte må han eller hun så nøjes med at udveksle forskellige former for fagter, for grynten og for snusen til hinanden, indtil han eller hun hovedrystende går videre.

Og mumleren er i videre forstand et ulykkeligt menneske, der i sit livs mest afgørende situationer må føle det som et

alvorligt handicap, at det mangler evnen til at formulere sig eller til at få det formulerede overbevisende ført frem – endda et af de alvorligste handicaps. Ingen synes jo i dag at kunne snakke sammen om ægteskabets problemer eller sex-livets tabuer, ejheller kan de ældre snakke med de yngre eller omvendt – apparaturet står simpelt hen ikke til disposition.

Endelig er mumleren demokratiets tungeste belastning.

De genkender ganske givet dén, der med usikker stemmeføring og med et utal af »De/du forstår nok, hvad jeg mener – –« eller »Det synes jeg rigtig nok er meget svært at udtale sig om – –« slører sig ud af enhver forpligtigende deltagelse i det demokrati, der er hverdagens. Eller dén, der ikke synes at kunne forestille sig, at der er andre at betro sine sikkert udmærkede og velbegrundede tanker til end til det spejlbillede, der fra bordpladen lyser op mod vedkommende. –

Kan alt dette ændres?

Kan Modersmål-selskabet bringe veltalenheden ud af dens krise?

Kan Modersmål-selskabet gøre det til en folkesag, at det trods sociale og undervisningsmæssige forhindringer ikke er acceptabelt at være mumler?

Ord bruger man til tre ting: 1. Til at udtrykke tanker. 2. Til at skjule tanker. 3. Til at dække over, at der ingen tanker er. *Antik Filosof*

Ordløst går det til. Sådan er det gået til, sådan er byrden flyttet fra mand til mand, så længe der var styrke i kæden. *Martin A. Hansen*

Tungen er skabt som et himmelsk orgel, men det er tit djævelen, der spiller på det. *Longfellow*

Et vigtigt skridt hen imod en fast mening om en sag er at have udtalt sig om den. *Frithiof Brandt*

Intet på jorden fortjener i så høj grad et langt fangenskab som tungen. *Arabisk Ordsprog*

Hvis du tænker to gange, før du taler én gang, vil du tale des bedre. *William Penn*

Selv den klogeste bemærkning virker naiv, når det var dumt, den blev sagt. *Frithiof Brandt*

At bruge urigtige udtryk er ikke blot galt i sig selv, men det volder skade på sjælen. *Sokrates*

Har man ordet i sin magt, tror man gerne det samme om tanken. *Frithiof Brandt*

Et åndfuldt-åbent ord virker for evigheden. *Goethe*

Modersmålet i industri- og servicesamfundet

Vilhelm Nielsen

Modersmål-Selskabets bestyrelse har bedt mig om ved denne lejlighed at uddybe nogle synspunkter, som jeg har fremført i en artikel i undervisningsministeriets tidsskrift »Uddannelse« i oktober sidste år (nr. 8. 1979) under overskriften »Om forskning og undervisning i modersmålet«.

Det gør jeg gerne, og jeg har selv foreslået den lidt ændrede overskrift. Men jeg skal måske indledningsvis understrege, at jeg dermed ikke mener at tale på selskabets vegne – og endnu mindre på undervisningsministeriets, hvor jeg er ansat men kun på egne vegne. Det centrale Uddannelsesråd, CUR, har ønsket en bred debat om modersmålsundervisningen og har selv lagt op til den med det såkaldte CUR-bilag 345, inden man afgiver sin betænkning eller redegørelse, og mit indlæg her er kun at betragte som en ikke særlig sagkyndigs svar på denne opfordring.

Lad mig straks sige, at jeg endvidere føler trang til indledningsvis at tage et andet forbehold, som jeg bedst kan udtrykke med første linie af et digt af Tove Ditlevsen, som lyder sådan: »Et menneske er for meget . . .« Også modersmålet er for meget. Man kan ikke uden videre gøre sig til herre over det. Vi er vist nok det eneste folk, der har sange om vort sprog. Vi taler og synger gerne og meget om det, hvilket egentlig er lidt bagvendt, når man tænker nærmere efter. Vi kan ikke hæve os over det, stille os uden for det, betragte og undersøge det objektivt. Det er en del af os, vi er underlagt det. En vis ydmyghed er på sin plads. Det er

det, jeg gerne vil udtrykke med en omskrivning af Tove Ditlevsens digt: Modersmålet er for meget . . .

Men ellers har jeg lært, at når man vil holde et mundtligt foredrag, skal man først sige, hvad man vil sige; dernæst skal man sige det; og endelig skal man sige, hvad man har sagt! Denne anvisning vil jeg nu nok ikke følge helt igennem, men der er tre ting, jeg vil sige noget om:

For det første vil jeg understrege, at *modersmålet er mundtligt* og ikke noget, man lærer i en skole eller i en formaliseret undervisning.

For det andet vil jeg hævde, at industri- og servicesamfundet, som det har udviklet sig i Danmark i de sidste 25 år, har givet modersmålet *stadig ringere vilkår* og betingelser. For det tredje vil jeg rejse spørgsmålet om, hvad vi så skal – og kan – gøre, om vi skal lappe på forholdene under de givne betingelser, eller vi bliver nødt til at se i øjnene, at de skal laves om.

I.

Modersmålet er det mundtlige, ubevidst lærte sprog, som børn tilegner sig fra deres nærmeste efter naturmetoden.

Jeg skal gerne erkende, at selve udtrykket for så vidt er kønsdiskriminerende – akkurat ligesom fædrelandet. Landet er ligeså meget mødrenes som fædrenes, og sproget er ligeså meget fædrenes som mødrenes. Udtrykkene hører tydeligvis hjemme i et samfund, eller en produktionsform, som gav moderen hovedansvaret for pasning og opdragelse af børnene i hvert fald i de første år. Der herskede en anden arbejdsdeling og en anden balance mellem mand og kvinde end nu om dage, hvor det ikke er rimeligt at lægge et større ansvar på mødrene end på fædrene, når det gælder videregivelsen af det talte sprog. Gør vi os det klart, behøver vi ikke kassere udtrykkene, som unægtelig har hjemstedsret i sproget – efter min mening.

At modersmålet er *mundtligt* er andet og mere end en selvfølgelighed. I den grad lever og ånder vi i en boglig og skriftlig kultur og har gjort det i mere end 500 år siden bogtrykkerkunstens opfindelse. Ifølge Grundtvig synes ingen kultur at kunne leve og blomstre i mere end 500 år, og intet viser måske tydeligere, hvor boglige og skriftlige vi er, end vores brug af de nye mundtlige medier, vi har fået i dette århundrede. Jeg tænker naturligvis først og fremmest på radio og fjernsyn. Ingen kan vist nægte, at de er mundtlige i selve deres tekniske art og karakter. Men de færreste er i stand til at bruge dem mundtligt. Papiret knitrer hele tiden både i radio og fjernsyn. Universiteternes forelæsningstradition synes at være stærkere end folkehøjskolernes mundtlige foredragsform. Det hænger måske sammen med journalisternes dominans i de nye medier. De har i bedste fald lært at skrive, men ikke nødvendigvis at tale uden at læse op af et stykke papir, hvilket er en sjælden og lidet agtet kunst. Det skriftlige og boglige er – bevidst og ubevidst – kilde og udgangspunkt, mønster og forbillede i næsten alle sammenhænge. Intet afslører det mere end medierne.

Modersmålet lærer man ved at *lytte* og *efterligne*. Det forudsætter naturligvis, at der er noget, som er værd at lytte til, og nogen til at hjælpe og gentage i et kærligt og muntert sammenspil. Al tale om passiv lytten bør forstumme. At lytte kræver en fantasivirksomhed, hvor man selv skaber eller danner sig sine egne billeder af det fortalte, en fantasivirksomhed, som i høj grad kan være opdragende og udviklende, også følelsesmæssigt. Lad mig minde om historien om Uffe hin Spage, det dorske drog, som pludselig vågnede op til dåd. Man har især hæftet sig ved dåden, handlingen, den vældige styrke og legemskraft, som gjorde, at han sprængte brynjerne, splintrede sværdene og var i stand til at kæmpe med to saksere på én gang og vinde. Men man skal ikke overse, at han hidtil havde været tavs og aldrig

blandet sig i snakken eller forhandlingerne. Pludselig får han mund og mæle, er i stand til at sige et ord i rette tid, som alle, forbavsede, lytter til. Han må have lyttet meget til de andre – og lært. Hans opvågnen er ligeså meget en opvågnen til at tale med, som en opvågnen til dåd. Uden evnen til ord kunne han ikke blive og være konge og leder. Men forud gik lytten og – tilsyneladende – søvn.

Eller lad mig minde om et andet ejendommeligt fyndord, som vist nok går tilbage til Christen Kold. Jeg har fundet det hos Frode Jakobsen i hans erindringer. Han har nok været en opvakt og fremsagt dreng, som gerne snakkede med, så gerne, at hans bedstemor ved en lejlighed følte sig foranlediget til at sige til ham: »Luk din mund, dreng, ellers bliver dit hjerte koldt«. En besynderlig parole overfor et barn! Men meningen må være, at han skulle lytte noget mere, inden han talte. – Man kunne også minde om, at vi har fået to ører, men kun een mund, hvilket kunne tyde på, at vi bør lytte dobbelt så meget, som vi taler. Eller man kunne citere Grundtvig, som siger, at man »nok har seet Børn fødes med Tunge og Øren, men ikke med Bøger under Armen eller med Pennen i Haanden«.

Men hermed er vi ovre i det næste, nemlig *skolens muligheder* og opgaver, når det gælder modersmålet. Bøgerne og pennen, læsning og skrivning hører hjemme i skolen, ikke i det egentlige modersmål. Skolen kan i det hele taget ikke lære børn noget, som med rette kan kaldes et modersmål. Den kan derimod udvide og supplere det med andre sprog, et skolesprog, et bogsprog, et avis- og mediesprog, forskellige fag- og specialistsprog osv. Og det kan være både nyttigt og nødvendigt. Men den kan også ødelægge modersmålet, lære børnene at foragte og forkaste det, de har lært af deres nærmeste, især hvis det er dialektpræget eller på anden måde afviger fra normerne.

Først og fremmest bør skolen gøre sig forskellen mellem

mundtligt og skriftligt klar. Enhver nedskrift er en nedskrivning, kunne man sige, en devaluering, en reduktion. Det skrevne eller trykte er kun en skygge af det talte eller hørte, hvor nødvendig end denne stive, kolde og døde skygge er i et moderne samfund. Det talte og hørte kommer først og er det afgørende. Menneske kan man meget vel være uden at kunne læse eller skrive. Alt andet ville være en nedvurdering, ikke blot af vore små børn, men af millioner i samtid og fortid, som man ikke kan frakende menneskeværd.

I de sidste århundreder har vi forsøgt – jeg havde nær sagt: med vold og magt – at lære alle at læse og skrive, og bestræbelserne er på det nærmeste lykkedes – dog til liden glæde for en eller anden procentdel, for hvem det er forblevet noget besværligt og byrdefuldt, en mekanisk tillært færdighed, som benyttes mindst muligt. At høre og tale er lettere og naturligere, men det regnes ikke, det skriftlige og boglige er bevidst og ubevidst mønster og forbillede.

Oprindelig skulle almueskolen her i landet lære børnene at læse og skrive og ikke befatte sig særligt med de to mundtlige færdigheder: at høre og tale. Det gik man ud fra, at børnene havde lært hjemme. Det kunne og skulle nok opøves, men grundlaget var lagt. I dag er læreres klagesang over børns manglende sproglige »stimulation« almindelig. I virkeligheden har man flyttet store dele af den mundtlige modersmålsindlæring fra hjemmet til skolen, fra forældrene til pædagoger og lærere, hvorved deres arbejde og opgaver er blevet væsentligt forøgede. Det er ikke sket bevidst, i kraft af en planlægning. Ingen har i og for sig villet det. Det er bare »udviklingen«. Men det har medført, at de fremmeste dansklærere i høj grad har sat de to mundtlige færdigheder: at lytte og at tale på skolens og danskundervisningens dagsorden – som regel dog således, at de hver får en kvart spalte eller så foran i undervisningsvejledningerne, hvorefter man går over til det egentlige: at læse og skrive, de

boglige eller skriftlige færdigheder, som så får fem sider hver. Tekster og tekster og tekster igen. Man kan endog støde på udtrykket: mundtlige tekster!

Det er et stort spørgsmål, om det mundtlige egentlig er egnet til skole- eller klasseundervisning. Man kan nok høre i flok, men det vurderes jo ikke højt og bør naturligvis suppleres med øvelser i at tale, og det kan næsten kun gøres i en individuel undervisning, som forældrene gør det med deres barn eller børn. Børne*flokke* er jo ikke så almindelige mere. I en klasse er der – som ofte påvist – for lidt tid til den enkelte, og i gruppearbejde svigter vejledningen. Læreren kan ikke være i en 4–5 grupper hele tiden. Det ender da også som regel med en skriftlig rapport, hvad alle finder i sin orden, bedre og vigtigere end en ordentlig mundtlig.

Jeg vil advare mod at dynge flere opgaver over på skolen. Hver gang man opdager et eller andet problem i samfundet, er der straks en klog mand, der siger: skolen, det må skolen tage sig af. Er det galt med færdselen, så indfører man færdselslære. Er der noget i vejen med hjemmet, indfører man hjemkundskab. Er der problemer med seksuallivet, indføres seksuallære i skolen. Og lærerne er villige, altfor villige, synes man undertiden. Det er ikke deres fejl, at – eller hvis – der er krise. Lærere og pædagoger gør deres bedste. Det er os, der har overladt for meget til dem. Overlader vi dem den første sprogindlæring, bliver der ikke noget, der med rette kan kaldes modersmål.

Vi har fået udvidet undervisningspligten fra 7 til 9 år uden at det samlede resultat er forbedret væsentligt. Det næste, der sker, er antagelig en udvidelse på en anden led, nemlig skolegang fra 7–17 i stedet for fra 8–14 eller 15.

II.

Men dermed er vi ovre i mit andet hovedpunkt: at det industrialiserede samfund har givet modersmålet bestandig

ringere vilkår og betingelser i de sidste 25 år. Det skyldes nemlig ikke kræfter inden for skolen eller undervisningen, hvis skoletiden skal forlænges til 10 timer fem dage om ugen. Det er ikke et pædagogisk krav; det kommer hverken fra lærere, forældre eller elever. Det stammer fra industri- og servicesamfundets produktions- og arbejdsforhold, hvorfra det overføres eller smitter af på bl.a. skolens forhold. Uden at være marxist må man erkende, at produktionsforholdene er de afgørende og grundlæggende.

I vor sammenhæng er det vigtigste imidlertid ikke skolens forhold, men modersmålets, d.v.s. vekselspillet sprogligt mellem forældre og børn allerede i førskolealderen. Min påstand er, at dette vekselspil har fået stadig *mindre tid, mindre plads* og *mindre stof* at behandle. Forældrene har færre kræfter, mindre lyst og overskud til at tage opgaven op.

Først forlod manden hjem og familie i arbejdstiden, som var lang og omfattede seks dage. Allerede det var en halv skilsmisse.

Samtidig blev boligen lille, som regel en etagelejlighed i en snæver gade eller baggård med meget lidt lys og luft og plads til at lege eller udfolde sig i det hele taget.

Trangen til en større bolig med have meldte sig med styrke. Over kolonihaven endte man i parcelhuset med have og bil. Men den bedre bolig medførte som regel øget transporttid, som yderligere forringer samværsmulighederne og gør den forlængede skole- eller pasningstid påkrævet.

Endelig kom kvindernes oprør. Også konen vil have arbejde, af to grunde først og fremmest. Dels er det nødvendigt med to indtægter for at anskaffe og opretholde et parcelhus, som man altså ikke har mulighed for at være i og bruge de fem dage om ugen fra 7 til 17. Dels vil hun være noget, hun søger sin identitet, som man siger, og søger den i et arbejde, i et samvær med kolleger på en arbejdsplads, i en

selvstændig indtægt. Men dermed falder modersmålets sidste og egentlige skanse. Bortset fra barselsorlovsperioden overlades barnets sproglige udvikling i det væsentlige til professionelle passere og plejere, pædagoger og lærere – sammen med hele barnets udvikling iøvrigt. Kun i fritiden er forældrene tilstede, trætte og uoplagte. Deres egentlige liv foregår på arbejdspladsen. Hjemmet/familien er kun en forbrugs- og fritidsenhed, ikke i nogen henseende en produktionsenhed. Al tale om at styrke hjemmet eller familien er ren og skær skønsnak, hvis ikke man vil gøre det til en produktionsenhed igen, og det kan man ikke, i hvert fald ikke sålænge vi vil have og betale for industrivarerne. Prisen er ikke bare penge, men bl.a. også en forringelse af modersmålet.

Jeg kan ikke lade være med her at nævne en ejendommelig modsætning mellem Grundtvig og Marx, som man meget forenklet kunne stille op således: For Grundtvig er det *sproget, ordet*, som er det afgørende kendetegn på et menneske i modsætning til et dyr. Vi kan tale og høre, derved gør vi os til mennesker. For Marx er det *arbejdet*, den materielle *produktion*, hvorved mennesker gør sig til mennesker, finder deres identitet. Man kunne være tilbøjelig til at sige, at begge har ret. Vi trænger i lige så høj grad til et levende arbejde, som til et levende ord. Hvorfor ikke finde os selv og være os selv i begge sammenhænge?

Blandt andet fordi det småborgerlige system endelig – med 100 års forsinkelse – er brudt sammen her i landet i perioden efter 1950. Jeg bliver vist nødt til at forklare mig lidt nærmere, så foragtet og nedvurderet er alt småborgerligt, at man sikkert vil forbavses over at høre det omtalt positivt.

Marx regner egentlig kun med to samfundsklasser: borgerne eller kapitalisterne på den ene side og arbejderne eller proletarerne på den anden. Forskellen er i og for sig ikke, at

borgerne er rige og arbejderne fattige, men at borgerne er rige på produktionsmidler, mens arbejderne ingen har. De har kun deres arbejdskraft, som borgerne eller kapitalisterne derfor næsten med nødvendighed kommer til at udnytte og udbytte.

Men Marx er godt klar over, at der imellem disse to klasser indtil videre findes en tredje, småborgerne, som ved midten af forrige århundrede tilmed var den største, men den tilhører fortiden, den vil forsvinde, blive knust og udslettet i kampen mellem de to andre.

Sådan gik det bare ikke i Danmark – i hvert fald ikke før efter midten af dette århundrede. *Småborgeren ejer og bruger sine egne produktionsmidler*, ikke mere. Han har måske en svend eller to, et par medhjælpere, men de har rimelige muligheder for selv at komme til at eje egne produktionsmidler, hvis de er flittige og sparsommelige. Småborgeren er ikke interesseret i revolution, men i at beholde og bevare sit eget. Derfor er han en pestilens, en uting for enhver renlivet marxist. Adskillige af vore udmærkede modersmålsforskere gør sig store anstrengelser for at gøre hans dyder og tankegang til grin. De interesserer sig ikke blot for litteratur, men for litteraturens samfundsbaggrund, hvad man ikke kan bebrejde dem, men de har svært ved at forklare, at det småborgerlige system i Danmark fra midten af forrige til midten af dette århundrede blev en succes både økonomisk og kulturelt. Man må huske, at til småborgerne hører ikke blot håndværkere og småhandlende, men også bønder og husmænd. I vid udstrækning lykkedes det dem at sprænge deres snævre horizont, gennem højskolerne og andre bevægelser at tilegne sig et åndeligt indhold, som ikke bare bestod i Morten Korch og den såkaldte skolelærerlitteratur, men i guldalderlitteraturen og først og fremmest langt ældre frembringelser, som i kraft af mundtlig overlevering i en helt anden forstand hører til

modersmålet: ordsprog og sange, myther og sagn, viser og krøniker, saga'er og eventyr m.m. Det småborgerlige behøver ikke nødvendigvis være indskrænket og snæversynet, bigot og gammeldags, selvom det også fra borgerskabets og de dannedes side var genstand for inderlig foragt og nedvurdering.

Under alle omstændigheder havde modersmålet langt bedre vilkår under det småborgerlige system, end det har i dag. Hjem og arbejdsplads var eet, eller lå i det mindste tæt ved siden af hinanden, ofte sammenbyggede. Barnet kendte sin fars og sin mors arbejde af selvsyn, deltog ofte i det, legede sig ind i det, nyttiggjorde sig i det. Hvis det er arbejdet, som giver identitet og menneskeværd, så er det en meget vigtig ting. Der var plads, der var tid, der var stof til sproglig udfoldelse. Hvis børnene ikke blev misbrugt og udnyttet udover deres alder og kræfter – hvad naturligvis også skete – var der en ting til, som måske er skolens største problem i dag. Der var *naturlig arbejdserfaring*. I dag er det blevet nødvendigt med et fag, der hedder arbejdskendskab i skolen. Det kan forekomme fuldstændig bagvendt og molboagtigt, at noget sådant skal læres i skolen, og det bliver dyrt ikke bare i penge, hvis det skal ske i skolens »regi«, som det hedder, men industri- og servicesamfundet har stort set ikke plads til børn og unge i det egentlige arbejds- og produktionsliv.

Men alt dette er forbi. Det småborgerlige samfund er slået over ende siden 1950. Danmark er blevet gennemindustrialiseret. Ikke blot er industrien vort hovederhverv, som vi alle sammen lever af. Industrieksporten har for længst overfløjet landbrugseksporten. Landbruget beskæftiger kun 7% af befolkningen, en tredjedel af landbrugene er nedlagt, to tredjedele af de mennesker, der arbejdede i landbruget er væk. I tusindvis af småhandlende har givet op til fordel for supermarkeder, storkøbscentre o.l. Handel og transport er

gennemindustrialiserede og bliver det mere og mere. De tilbageværende landbrug ligeledes. Håndværket er i vid udstrækning blevet til småindustri, undertiden også til storindustri.

Men service-sektoren da, som har været den store mandskabssluger. Der findes folk, som anser service-samfundet for et postindustrielt samfund. Efter min mening er også dette område gennemindustrialiseret. Undervisning og forskning, pasning og pleje af børn, syge og gamle sker fortrinsvis i store institutioner med industrielt præg. Vi lever kort sagt i en industrikultur, og det er kun logisk, at det fører til en kulturindustri.

Man kan nævne utallige eksempler på, at industrinormer, industritankegang og industrisprog smitter af på snart sagt alle områder – bevidst og ubevidst. I denne modersmålssammenhæng skal jeg nøjes med at nævne nogle sproglige afsmitninger, som det kan være nyttigt at være opmærksom på, fordi det efter min mening medfører en umærkelig, snigende og farlig reduktion af det, som ordene skulle betegne og betyde. Men at der her er tale om andet og mere end noget sprogligt er indlysende. Hvorfor har vi fået femdagesuge i skoler og på hospitaler og plejehjem, endog på kostskoler? Normen er hentet fra industrien og slår igennem uanset at den er uden indre forbindelse med det, som foregår i disse institutioner, som er deres mening og hensigt. Og der kunne nævnes adskillige andre eksempler.

Men lad os gå til det sproglige, og lad mig nøjes med at tage nogle eksempler fra undervisningsområdet.

Her kan man konstatere en klar tendens til at ordet undervisning erstattes af *ordet uddannelse*. Er jeg den eneste, der umiddelbart hører en forskel? Uddannelse er noget målrettet, som kan planlægges og beregnes, den skal give bestemte kundskaber og færdigheder, den skal ende med et resultat, et *produkt*. Undervisning er mere ubestemt.

Jeg hører til dem, der mener, at det bedste i en undervisning er det, som ikke kan beregnes og planlægges på forhånd. Det hænder faktisk, at det slår gnister mellem elever og lærer og stof, så der åbnes for ny indsigt og forståelse. Hvis ikke der sker noget uforudset i en undervisning, kan den næppe kaldes god. Det hænger sammen med, som jeg sagde indledningsvis, at »Et menneske er for meget ...« Universiteter og højere læreanstalter taler ubesværet om, at de har en kandidat*produktion* uden tilsyneladende at tænke på, at de dermed nedvurderer, begrænser, reducerer mennesker. Man taler om »*ressourcer*«, og mener dermed ikke bare bygninger, inventar, bøger og andre døde ting, men også mennesker, »ressource-personer«, som det hedder. Det kan lyde ganske uskyldigt, men rummer en snigende gift. Tager jeg ikke meget fejl, så man fornylig Danmarks lærere kalde alle børn for ressourcer?

I Danmark har vi endnu en undervisningsminister – selvom vi måske inden længe snarere burde ændre betegnelsen til »Pasnings- og undervisningsminister«. I Sverige har man forlængst fået en uddannelsesminister og et uddannelsesministerium. Da Folketinget fik faste udvalg, fik det ikke et undervisningsudvalg, men et uddannelsesudvalg. Da Undervisningsministeriet begyndte at udgive sit eget tidsskrift, kom det ikke til at hedde »Undervisning«, men »Uddannelse«. Ministerens rådgivende organ hedder »Det centrale uddannelsesråd«, ikke Det centrale undervisningsråd. På samme måde med de fire såkaldte sektorråd o.s.v.

Eller tænk på vores udstrakte anvendelse af ordet: *fungere*, funktion i snart sagt alle sammenhænge. En maskine eller maskindel skal kunne fungere, har en bestemt, velafgrænset funktion. Kan den ikke fungere, skal den repareres eller udskiftes. Men skal et menneske egentlig fungere? eller et samfund? Er jeg den eneste, der hører noget indskrænkende og reducerende i det ord? Er vi uden egentlig at ville

det i færd med at reducere os selv og andre mennesker til maskiner eller maskindele? På Grundtvigs tid var faren, at mennesker var tilfredse med at være og leve som dyr, dvs. uden at bruge ord, umælende. I vor tid har vi meget få dyr og meget lidt med dyr at gøre. Faren er snarere, at vi betragter og behandler hinanden som maskiner. Samfundsmaskineriet taler vi om, samfundsmekanismer, ja, endog sjælelige eller psykologiske mekanismer.

Der kunne nævnes mange andre eksempler på industrisprogets afsmitning. Tør jeg nævne ordet *beskæftigelse*? Er jeg den eneste, der føler noget nedværdigende i det ord, som er blevet centralt i al politik? Men er det egentlig passende og værdigt for mennesker at blive beskæftigede livet igennem? Det kan være nødvendigt for syge, måske også af og til for gamle og børn, men det kan ikke være meningen med livet, det kan ikke give identitet. Men vi har lært industrisamfundets skjulte pensum, som ligner skolens. Det ene hedder: du kan ikke arbejde selv, du skal beskæftiges af en arbejdsgiver, dit arbejde skal gives dig af en anden, som leder og tilrettelægger det. Du er kun en del af et maskineri. Fungerer du ikke, skal du repareres eller kasseres. Det andet hedder: du kan intet lære uden i en skole, hvor læreren tilrettelægger og leder arbejdet efter højere anvisninger. Hvad du kan lære dig selv, er spredt og tilfældigt og uden virkelig betydning.

III.

Men hvis jeg har ret i, at modersmålet er mundtligt, at det ikke kan læres, men kun suppleres eller ødelægges i en skole, at det har langt ringere vilkår og betingelser end førhen i vort industrialiserede, urbaniserede servicesamfund, hvad kan der så gøres?

Efter min mening, må vi klart erkende, at der er sket intet mindre end en revolution i vort samfund i de sidste 25 år, en

utilsigtet, ikke-planlagt revolution, hvis ubehagelige bivirkninger først nu for alvor trænger sig ind på os. Det handler ikke blot om modersmålets forringede vilkår, men om mange andre ting: vold, hærværk, kriminalitet, bander, narkotika, alkoholmisbrug, lede og vantrivsel o.s.v. Revolutionen består i gennemført industrialisering og urbanisering, opbygning af et service-samfund. Grundlaget er ændringerne i produktionen.

Spørgsmålet er, om vi vil og kan gøre noget ved disse ændringer, hvad næppe kan være Modersmål-Selskabets opgave, eller vi skal nøjes med lapperier? Selvom vi skal det, skal vi alligevel se de faktiske forhold i øjnene.

Ligesom den skete revolution er foregået gradvis og ikke planlagt, kan noget tilsvarende gentage sig med en ny omvæltning. Den kan ske nedefra, folk kan stemme med fødderne, som Lenin sagde om de russiske soldater, der deserterede.

1. Der kan ikke være noget forgjort ved at kalde *forældre og bedsteforældre* frem til indsats for det egentlige modersmål, at give dem selvtillid og opmuntring trods al forståelig træthed og uoplagthed.

2. Derimod vil jeg advare mod at dynge mere på *skolen og pædagogerne*. De gør deres bedste. Det er ikke deres skyld, hvis der er krise i skolen. Det er snarere vores som forældre. Vi skal snarere befri dem for de værste byrder.

3. Jeg vil også advare mod at vente for meget af *forskningen*. Den skal selvfølgelig få sit skud, men det er nu, der skal handles, og det er en dårlig trøst, at vi måske om fem eller ti år vil vide mere.

4. Endelig kunne man måske foreslå en *fjernsynsfri dag* af hensyn til modersmålet, rullende, begyndende med mandag, næste uge tirsdag, o.s.v. Man kunne gøre det som et forsøg over et halvt år og derefter vurdere resultatet. Måske ville folk blive ligeså glade for det som for den bilfri

søndag i sin tid. Jeg erkender, at det er en slags tvang, at folk selv kan lukke, bør lære selv at kunne lukke, men undertiden behøver vi et spark eller et skub for at lære noget.

Jeg erkender også, at disse forslag er lapperier, men det er ikke til at se, hvordan vi skal komme frem til et jævnt og muntert, virksomt liv på jord under en stadig accelererende industrikultur.

Ved midten af forrige århundrede kunne man forme sætningen: Al vor fortræd er tysk ... I dag kunne man fristes til at sige: Al vor fortræd er industriel ... Hvis det er rigtigt, hjælper en styrkelse af modersmålet nok ikke meget. Men derfor skal det gøres alligevel. Vi lever af industrien, men mennesker lever ikke af brød alene, tværtimod de dør af brød alene. De lever heller ikke af arbejde alene. De lever også af sprog, af ord. Det er livsvigtigt at kunne bruge og høre ord.

Lad mig slutte med to vers af Grundtvig, for det første det, hvor han klarest og jævnest siger, at det er sproget, talen, der gør forskellen på mennesker og dyr:

Umælende som hest og hund
er alle dyr i dale,
men folk gav verdens skaber mund
til med ham selv at tale.
Også med hinanden, begribeligvis.

Det andet vil jeg udlægge med en tilføjelse. Det lyder sådan:

Nu i Nord forstår vi bedre
end et kvad af vore fædre
Østens høje billedsprog.
Modersmålet dybt sig bøjer,
let og lifligt det sig føjer
efter Herrens tankegang.

Javel, – men også efter industriherrens, industrikulturens. Måske var det en opgave for dette selskab at igangsætte en undersøgelse af, i hvor høj grad vort sprog er blevet et industrisprog, og en overvejelse af, om industrikulturen er så udbredt og så blivende, at det er rimeligt og rigtigt, at denne produktionsform sætter et afgørende præg på vort fremtidige modersmål.

Dansk er ikke hvad som helst

Grethe Rostbøll

Da Det centrale Uddannelsesråd havde afsluttet arbejdet med U-90, blev det af Ritt Bjerregaard, kort tid før hun gik af som undervisningsminister, stillet over for en ny stor opgave, nemlig at skabe debat omkring *Modersmålsundervisningen*. I modsætning til arbejdet med U-90, der var startet og afsluttet »oppefra«, var det hensigten, at debatten og den endelige udformning af mål og midler i modersmålsundervisningen skulle foregå »nedefra«.

Den 9. november 1978 stillede Ritt Bjerregaard følgende spørgsmål til Det centrale Uddannelsesråd: »Hvilke mål skal vi stræbe efter i modersmålsundervisningen inden for de næste 15 år, og hvad kan vi gøre for at nå dem?«. I sin begrundelse for at stille denne opgave sagde Ritt Bjerregaard videre: »Der er flere grunde til, at jeg ønsker modersmålsundervisningen behandlet. Den vigtigste er, at denne undervisning udgør grundstammen i den organiserede uddannelse på alle trin fra børnehaveklasserne til pensionistholdene i den frivillige voksenundervisning. Opbygningen og udviklingen af det kommunikative fællesskab er mediet, der er fælles overalt i uddannelsesvæsenet.«

Den livlige debat, der startede umiddelbart efter undervisningsministerens oplæg, drejede sig om den del af modersmålsundervisningen, der vedrørte »sproglig formåen«, dvs. det område, der drejede sig om indlæring af færdigheder især i skriftlig fremstilling. En række problemer havde ulmet, næret af de mange forandringer i folkeskolens undervisning i dansk. »Lærer børnene at stave ordentligt? Kan unge mennesker skrive en fejlfri ansøgning?« var spørgsmål,

der blev rejst. Mange fremhævede i debatten, at det stod sløjt til med indlæringen af de formelle færdigheder, der er og bliver forudsætningen for at kunne bruge det danske sprog og udtrykke sig så meningsfuldt, at andre kan forstå det, og således at man selv kan undgå at blive nedvurderet eller gjort til genstand for latter på grund af dårlig sætningsbygning og komiske stavefejl.

Denne del af debatten har været væsentlig og nødvendig så vidt den alt i alt har drøftet kvaliteten og omfanget af den danskundervisning, der bliver meddelt på forskellige klassetrin og i forskellige skoleformer. Det har været væsentligt at få fastslået, at unge og voksne, der forlader skolen, ikke synes, det er hverken rart eller morsomt, at deres skriftlige eller mundtlige fremstilling er kejtet og mangelfuld, fordi moderne lærere ikke retter alle fejlene, blot man forstår meningen. Denne overbærenhed med en mangelfuld udtryksform kan let blive til nye nederlag i et samfund, der iøvrigt forventer, at man deltager i videreuddannelse og beslutningsprocesser.

Til gengæld er debatten risikabel, hvis den standser op og lader, som om det at lære dansk er at lære visse færdigheder, og som om det at udtrykke sig korrekt i skrift og tale er et mål i sig selv. Man må vare sig vel for at gøre det, ministeren kalder »det kommunikative fællesskab« til et mål i sig selv. Det at kommunikere er blevet en underlig afart af at meddele sig. Det moderne samfund lider af en slags kommunikationssygdom, der giver sig udtryk i, at hvemsomhelst, nårsomhelst skal kunne tale med om hvad som helst – i virkeligheden uden at man dybest set forstår hinanden eller i egentligste forstand lytter til hinanden. Sproget er i en vis forstand blevet til underholdning, den uafbrudte talen, der strømmer ud af transistorer og fjernsyn, glider ind af det ene øre og ud af det andet. Denne uopmærksomhed over for det sproglige udtryk smitter af på opmærksomheden over for

det, andre mennesker meddeler os. Også deres meddelelse kan blive til underholdning, der må krydres med stadig nye vitser eller »historier«. At lytte, høre efter og være opmærksom er blevet sjældne kategorier i moderne pædagogik og opdragelse.

Når man drøfter modersmålsundervisningen, er det uhyre væsentligt, at man gør sig helt klart, *hvad indholdet i denne undervisning er*. Det går ikke, at man lader som om modersmålsundervisning lige så godt kan foregå i historie-, geografi- eller biologitimer som i dansktimer. Her er det nødvendigt fra dansklæreres side klart og utvetydigt at sige fra: Dansk er ikke hvad som helst, dansk er ikke blot at skrive eller tale dansk, dansk er ikke blot et socialt samvær, der foregår på dansk.

Modersmålsundervisning er undervisning i dansk. Modersmålet skulle gerne være lært, før man overhovedet modtager undervisning. Den videre tilegnelse af det danske sprog foregår i mange sammenhænge, men den egentlige undervisning i dansk foregår i det fag, der trods mange forsøg på at ændre indholdet, stadig kaldes dansk. Danskfaget beskæftiger sig dels med *udtrykket* i skrift og tale, dels med *indholdet* i dansk sprog og danske tekster. Måtte udtryk og indhold blive uadskillelige dele i danskundervisningen, således at indlæringen af færdigheder sammenholdes med forståelsen og tilegnelsen af det stof, man arbejder med. Sagt med andre ord: Man kan ikke meddele sig meningsfyldt, hvis man ikke har noget at meddele sig om.

Når danskundervisningen i de senere år i så katastrofal grad har ændret sig i folkeskolens ældste klasser, i gymnasiet og på universiteterne skyldes det først og fremmest undervisningens indhold. Det grundlæggende indhold i danskundervisningen, nemlig danske sange, digte, eventyr, historier, skuespil, noveller og romaner har ændret sig i en sådan grad,

at børn og unge, der fortæller om deres »danskundervisning« bliver spurgt: »Er det dansk?«. Arbejdet med danske tekster, det vil her sige skønlitterære tekster, har i vid udstrækning været afløst af tegneserier, ugeblade, reklamer og politisk-faglige opråb. Danskfaget har i nogle sammenhænge udviklet sig til et rent kommunikationsfag, der vanskeligt kan adskilles fra medieforskning og journalistik. I andre sammenhænge har fagets indhold været ideologisk-historisk bestemt i en sådan grad, at det har været svært at adskille faget fra samfundsfag. Det har været vanskeligt at forstå for danskstuderende på højere niveau'er, at de centrale fag i deres studium skulle være politisk økonomi. Man har givet mange børn og unge stene for brød, når de bad om en kunstnerisk oplevelse og i stedet fik et stykke sagprosa eller en kommunikationstekst, der skulle analyseres, kommenteres og sættes i relation til! Det er væsentligt, at dansklærere vil være med til at forsvare deres eget fag, således at faget undgår at blive et bifag til samfundsfag eller andre bredere, tværfaglige discipliner.

Når den litterære tekst er så central i danskundervisningen, skyldes det flere forskellige forhold, men det kan sammenfattende siges, at den litterære tekst formidler viden, erfaring, oplevelse og tradition. Ingen anden samling af nok så varierede og aktuelle ikke-fiktive tekster vil kunne give en sådan forståelse af sammenhæng og oplevelse af nye muligheder.

Den skønlitterære, fiktive tekst forholder sig til det hele mennesker, ikke blot til et samfundsbestemt, et biologisk eller et psykologisk individ. Det er muligt for den enkelte at identificere sig med det læste eller at tage afstand fra den virkelighed, der skildres. Alt i alt tilbyder den fiktive tekst en samlet forståelse inden for tekstens univers. Der vises mulighed, der peges på løsninger, men læseren er den, der vælger, om de opstillede muligheder er brugbare. Den

litterære tekst er flertydig, således at tolkningen egner sig til samtale og forståelse af andre vilkår og livssyn end dem, man har med sig hjemmefra.

De ikke-fiktive tekster, der hentes fra tegneserier, ugeblade, lægeromaner og anden triviallitteratur lægger i samtale meget nemt op til bedreviden, fordømmelse og klassification af de stakkels læsere, hvis trivielle arbejde medfører, at de ikke har kræfter til at læse noget mere fornuftigt. Beskæftigelsen med ikke-fiktive tekster, der tilhører det politisk-økonomiske univers indebærer en øget politisering af danskundervisningen. Der lægges vægt på at afdække det bevidsthedsdannende, at indkredse det undertrykkende og at påvise klassesamfundets magtmisbrug. Gennem analysen af sådanne tekster bibringes børn og unge en kritisk holdning, der også smitter af på læsningen af den skønlitterære tekst. Man glemmer at læse for at opleve, man glemmer at læse for at blive begejstret eller fortvivlet.

Den enestående kvalitet, der er i skønlitteraturen, i digtningen i modsætning til alle andre tekster, er selve tilgangen til det skabende princip. Ved at læse og opleve en skønlitterær tekst får læseren mulighed for at opleve på første hånd og udmåle på egen hånd uden pædagogiske pegefingre eller dialektiske forklaringer. Hvis den enkelte skal sætte noget op mod systemerne, mod ideologiseringen og det moderne samfunds stadig øgede krav om faglig kunnen, da må man netop lære at gå egne veje til kilderne, til de kunstnere, der i hudløshed og uafhængighed tør gå *deres* egne veje i en søgen efter identitet og sandhed. Vejene sander til, hvis læseren kun ønsker kopier af virkeligheden og analyser af samfundsudviklingen.

Skal den enkelte blive sig selv i den strøm af informationer, der øses ud til alle, gøres det ikke ved til bevidstløshed at analysere bevidsthedsformer og massekommunikationsmodeller, men ved at søge andre stier og ganske enkelt

foretage sig noget helt andet, f.ex. i fred og ro sætte sig hen og læse en roman, man selv har valgt.

Skal den enkelte sætte noget op mod den forarmelse af sproget, der foregår gennem populærpressens forsimpling, politikernes forenkling og mediernes upersonlige eller udenlandske sprogbrug, må den enkelte søge en original, personlig sproglig fornyelse gennem den litterære tekst. Også sproget er en levende organisme, der skal vokse og udvikles, og skal man undgå en ensretning af det, ministeren kalder fællessproget, for at værne modersmålet, må fornyelsen komme gennem den digteriske skabelse og ikke gennem direktiver og undervisningsplaner med oversigter over »basissprog«, »gruppesprog« og »politikersprog« med henblik på en kollektiv sprogudvikling og et deraf følgende effektivt kommunikationssprog.

For at modvirke disse tendenser må danskfaget genvinde sin selvforståelse som dannelsesfag ved at vedkende sig, at den egentlige kerne i danskundervisning er den skønlitterære tekst. Den skønlitterære tekst er det fælles arvegods, der stadig kan vedligeholde samtalen mellem generationerne og samtalen mellem befolkningsgrupper. Selv om børn og unge for at værne den danske kulturarv ikke nødvendigvis behøver at læse »Hjortens Flugt«, er det ikke helt ligegyldigt, hvilke centrale forfatterskaber, der vælges fra, hvis man stadig skal opleve at tilhøre det samme folk. Det er en væsentlig forudsætning for at føle et folkeligt fællesskab, at man kan synge de samme sange, kender de samme eventyr og deler noget af den samme humor.

Ser man sig omkring i nyere dansk litteratur, vil man efter kort tids søgning se, hvordan digterne former sprog og indhold i en dyb ansvarlighed over for dansk sproglig tradition og opleve, hvordan de hver for sig vedkender sig

deres tilhørsforhold til en Ewald, en H. C. Andersen, en Blicher, en Grundtvig eller en Kierkegaard.

Vor egen tids digtere viser, hvilken sprængkraft, der stadig findes i det danske sprog. En Klaus Rifbjerg, en Willy Sørensen og Peter Seeberg har på hver deres måde været med til at forny vores sprog og vores begrebsverden. Moderne visesangere og digtere som Benny Andersen, Niels Hausgaard, Marianne Larsen og Vita Andersen har i hver deres sprog vist, at sproget er personligt og tæt knyttet til den enkeltes egen virkelighed, og netop derigennem bliver sproget alment, fordi digteren vedkender sig et tilhørsforhold og nogle forudsætninger, det er værd at forholde sig til.

Måtte resultatet af debatten omkring modersmålsundervisningen blive genvunden respekt for danskundervisningen, som det meningsfyldte samlingssted for indlæring af mundtlige og skriftlige færdigheder i nær sammenhæng med oplevelse og tilegnelse af skønlitterære tekster.

Jeg hedder Rigmor. Kald mig Rimse

Vagn Steen

I 1955 afleverede jeg et speciale om orddannelse ved forkortning. Det voksede mig over hovedet og blev på 1051 sider i sytten hæfter. I hæfte 17 var der en indledning til personnavne og tilnavne. Det står foran tusindvis af eksempler.

Jeg understreger: Det er 25 år gammelt. Her er det uden ændringer, hentet frem til den gode lejlighed.

OM TILTALE. Det er meget sjældent en person tiltales med sit fulde officielle navn. Hvordan han tiltales afhænger af situation og sted, forholdet mellem tiltaler og tiltalte og mange andre ting. Afgørende er især, hvilken gruppe tiltaler og tiltalte tilhører.

Voksne byboer, der kun kender hinanden flygtigt, vil tiltale med »herr« og efternavn, eller måske i tredie person ved titel. Det er den korrekte omgangsform i formelle grupper mellem voksne.

Kender de hinanden i en mere intim gruppe, f.x. i en fodboldklub, tiltaler de hinanden ved fornavn, ja måske har tiltalte et kælenavn, som bruges inden for klubben, og hvis han er en kendt spiller, bruges navnet også af publikum og sportsjournalisterne.

I forskellige grupper, i familiekredsen, på legepladsen, på studenterkollegiet, mellem kærestepar, mellem drikkebrødre, blandt drengespejdere, blandt skuespillere, i hæren, i flåden, i luftvåbnet, finder vi forskellige former for tiltale. Der er inden for hver gruppe former, som er comme il faut netop det sted.

Hvilket sprogligt materiale er der da til stede, og hvordan bruges det, når en person skal have et navn indenfor en gruppe? Lad os følge en opdigtet person.

HISTORIEN OM JOAKIM. Straks barnet er født, om ikke før, begynder herre og fru Bach Sørensen at tænke på, hvilket fornavn de skal vælge. Efternavn og mellemnavn er jo på forhånd givet.

Loven stiller dem nogenlunde frit med hensyn til at vælge mellem eksisterende, ikke latterlige og helst danskklingende navne, der angiver barnets rette køn, men fuld frihed til at give barnet et hvilketsomhelst navn, de kunne finde på, har de ikke. Efter mange overvejelser, hvori opkaldelsesmæssige, æstetiske, folkeetymologiske, modebestemte og mange andre momenter kan spille ind, enes forældrene om navnet Joakim.

Bliver drengen nu kaldt Joakim *i familiegruppen?* – Meget sjældent. De ældre søskende kalder ham Lillebror, og denne betegnelse vinder efterhånden overhånd over de andre, der har været i anvendelse: Kim, Kimme, Kimse (som moderen brugte), Joa, Lille Joa, Lille Mandse, Jodi (fordi han havde besvær med k-lyden) og mange flere.

De *nærmeste legekammerater* hører mest navnet Lillebror og overtager det. Kun når onkler og tanter og andre voksne er på besøg bruges døbenavnet.

Så skal Joakim *i skole*, og da han er blevet en selvbevidst lille fyr, har han fundet ud af, at han ikke vil hedde Lillebror mere. Han fortæller Far og Mor det, og de prøver med held at vænne sig til at sige Joakim. Værre er det med de større søskende, de opdager, at de kan tirre ham ved at sige Lillebror. Først efter bitre kampe gennemføres navneskiftet i familiekredsen.

I skolen fortsætter klasselæreren med at sige Joakim, men *klassekammeraterne* begynder, uvist hvornår, at sige Jokke. Navnet passer godt, føler de, for han har sådan en sjov måde at jokke af sted på. Efterhånden begynder nogle unge lærere, der forsøger at slå en frisk tone an, også at sige Jokke. Hjemme hedder det stadig Joakim.

Som spejder kaldes vor helt først Jokke, men umærkeligt ændres det til Jokker; der er mange kælenavne på -er i spejdertroppen.

Jokker slår an i skolen også, og *engelsklæreren*, der er en vittig snegl, laver det om til Joker (udtalt på engelsk), men han bliver ene om at benytte denne tiltale, som forresten ikke huer Joakim.

I gymnasiet hedder han skiftevis Joakim og Bach. En enkelt lærer, der har taget navneforandring fra Nielsen til Krøsebo siger dog Bach Sørensen eller blot Sørensen.

En dag sidder *nogle fra klassen* i frikvarteret og klunser, da der hænder et eller andet, det er ikke oplyst hvad, men fra den dag hedder Joakim kun Klunse eller Kluns i klassen. Navnet slår an, ikke alene i skolen, men også i fodboldklubben og i den lokale KU-afdeling.

Joakim får sig en *kæreste*. Måske fordi hun er lidt litterær synes hun, at navnet Kim er dejligt, og bruger det. Det får dog ikke videre udbredelse, sikkert fordi Joakim hurtigt finder en anden, en lille kælen en, der kalder ham både Klunse, Jokke og en mængde andre navne, som vi ikke skal hænge os i.

Nu bliver Joakim noget *på et kontor*, og her hedder han kun Bach. Efterhånden som han stiger i graderne, glemmer han ganske Sørensen, når han siger sit navn, og det kommer kun med på meget officielle skrivelser.

ANALYSERER vi historien om Joakim Bach Sørensens mange navneskifter, finder vi, at de forskellige navne ikke anvendes tilfældigt, hvor tilsyneladende tilfældig deres oprindelse kan synes. Navnene vælges eller dannes efter normer, der veksler med gruppernes forskellige karakter. Ofte skiftes der tiltale, når der skiftes gruppe, men ligeså tit benytter den nye gruppe et af de forefundne officielle eller uofficielle navne. Vi kan studere de forskellige navne ud fra

deres sammenhæng med forskellige gruppers særpræg. Det er det sprogsociologiske aspekt.

Vi kan også studere de forskellige orddannelsesmåder. Vi finder, at alle tiltalenavnene er kortere end det fulde officielle navn. Nogle af dem er elementer af det fulde navn: Joakim, Bach, Bach Sørensen, Sørensen. Andre er stumpede former: Kim, Joa, eller diminutive former: Kimme, Kimse, Lille Joa, Jokke, Jokker. Enkelte er omdannelser af speciel karakter: Jodi, Joker. Endelig har nogen hentet materiale udenfor det officielle navn: Lillebror, lille Mandse fra det fælles ammestuesprog, Kluns, Klunse fra slang, formidlet ved en episode.

Begge disse aspekter vil vi behandle i det følgende, og historien om Joakim skulle tjene til indledning. Men først samler jeg forskellige eksempler på navneskifte, begrundet i gruppetilhørsforhold – faktisk eller tilstræbt.

NAVNESKIFTE kan ske efter personens ønske, men også i høj grad imod, som tilfældet er med øgenavne.

Situationen, at man selv eller andre gerne vil, at man slipper af med et navn fra den gruppe man forlader eller ønsker at forlade, er almen. Mange børn har som Joakim kæmpet for at undgå et *barnligt tiltalenavn*. Jeg har selv oplevet flere tilfælde, hvor det var et *Lillebror*, der skulle afskaffes. Eller navne der lød for kælent. F.x. fik min yngre broder, der hedder Ib, udryddet *Bine*, og Hans Jørgen blev tilsvarende fri for at blive kaldt *Sjørne*.

Mange af de følgende navne er uden tvivl blevet til i barnekammeret, som man har sagt. Jeg ønsker at udtrykke det på den måde, at de er opstået i børnecentrerede grupper – grupper hvis interesse i hvert fald for en tid er rettet mod børnene i gruppen, men som også har ældre børn eller voksne, der anlægger værdinormer på sprogudøvelsen, som egentlig er barnet fremmed. Det er ikke barnet selv, der

synes, at en ubehjælpsomt udtalt form er sjov at gentage og velegnet til tiltalenavn. Bør, Nøren, Derda, Dida hører herhen. Også *de diakritiske kriterier*, som indenfor gruppen er nok til at henvise til barnet, kan udvikle sig til tiltalenavne: Barnet, Den Lille, Søster, Lillebror. Visse andre proprier kan forekomme mere velegnede. Således kendte jeg en Niels, som blev kaldt Søren af sin familie, vel fordi de syntes, der var noget morsomt ved ordet Søren. En videre udvikling af dette får vi, når tiltalen *udelukkende er ekspressivt motiveret*: Klunte, Bulder, Fib eller når et nedsættende ord fra den ofte iagttagne kælende anvendelse får fast brug: Proselyten, Trolden o.s.v. (Nyrop nævner fra italiensk ordet for horeunge i denne anvendelse).

Det kan også være *nationalitetspræget*, man ønsker at komme bort fra. Professor Rubow synes nok, at hans fornavn kom til at se mere fransk ud, da han ændrede det fra Poul, stavet med o, til Paul med a. En ung pige ændrede i gymnasietiden sit fornavn fra Anna til Ann. og min gamle skolekammerat Jakob skyndte sig at skifte fornavnet om med Jack, da han fik ansættelse som journalist i Pittsburgh. Endvidere kan det nævnes at Bertel Thorvaldsen gerne brugte Alberto, at Henrich Heine i sin ungdom kaldte sig Harry, at professor Bach ud fra ønsket om ikke at markere noget nationalt afstikkende altid kalder sig H og ikke Heinrich, at Lorenz Frölich i højskolekredse blev kaldt Lars Glad (medd. af Jacob Knudsen) o.s.v. Ældre tiders lærde forgræskede, latiniserede, forfranskede deres navne, mens en anglicering i dag synes at være højeste mode. Jeg kan nævne, at nuværende industrikonsulent Oscar Sand og dr. phil. Knud Hannestad titulerede hinanden Handy og Sandy, da de boede på kollegium sammen. Og af glæde over fælles viden om islandsk kaldte sprogforskerne Andreas Heusler og William Thalbitzer hinanden for Arnborr og Wilhjálmur i

den indbyrdes brevveksling (meddelt af professor L. L. Hammerich i et radioforedrag 17.-11.-1953).

I disse tilfælde var bevæggrunden nærmest ønsket om at få et navn af specielt nationalitetsmarkerende form. Mere håndgribelige realiteter får vi med at gøre, når vi betragter de navneændringer, *indvandrere* foretager som et led i deres tilpasning til det nye miljø.

Det er først og fremmest USA, der i nyeste tid har modtaget indvandrere. Og det er først og fremmest efternavnet, som er officielt og overtages af næste generation.

Berger har beskrevet omformningen af svenske efternavne til engelske ekvivalenter. Jansson, Jönsson, Jonsson, Johansson, Bengtsson, Nilsson og Berggren omformes på forskellig vis. De fire første bliver til Johnson og de to næste til henholdsvis Benson og Nelson. Derimod oversættes det sidste til Mountainlimb (formoder Berger), der kortes til Mountlimb. (SA 36). Det sidste fremkalder i erindringen det kendte eksempel: Battenbergernes navneændring til Mountbatten i England.

Hertil kan føjes nogle eksempler fra Mencken (AL 1. udg. 327 fl), der viser noget fra korthedens synsvinkel interessant. Typisk er: Swiler (Lebenschweiler), Kirk (Kirkeschlager), Athan (Atha nasios), Pappas (Papadakis, Pappadopoulos, Pappademetrion), Gold (Goldschmidt), og Rose eller Ross (Rosenblatt, Rosenthal, Rosenbaum, Rosenau, Rosenberg, Rosenbusch, Rosenblum, Rosenstein, Rosengaten, Rosenheim og Rosenfeld).

Mange eksempler af nationalt typesøg var samtidig eksempler på markering af *fælles viden* af værdi for indehaveren. På Kollegium VI i Aarhus er en vis fælles viden om medicinsk nomenklatur grundlaget for en samling ret bizarre navne, som man kan smile ad eller stødes over efter behag. Eksempelvis hedder en beboer Phallos; det skriver

sig fra det såkaldte indflytterforhør, hvor man foreviste vedkommende et billede af en phallos – den kunne han ikke klare; altså opstået ved en episode, »men nu passer navnet smen meget godt«, tilføjer min meddeler. En anden hedder Flatus; det skyldes ikke nogen speciel handlemåde, men vedkommende er ret spinkel. Phimosis er et ondskabsfuldt navn til en overdydig ung mand. Nu og da er navnet lydligt knyttet til bærerens officielle navn, som når Borre kaldtes Abortus. Det skal tilføjes, at disse navne bruges til og om vedkommende til stadighed; det er ikke blot lejlighedsvise opfindelser.

Fælles interesse ligger bag navnene Hillebrumrian og Mallus, som Karl Larsen nævner blandt ordformerne fra en cafeklike, der opnåede den ære at blive anbragt foran i hans fremragende afhandling i Dania III på grund af det yderst elementære udtryk for samhør. Navnene sigter på interesse for øl og absinth, i kliken kaldte man det umrian og absus.

Man kunne fortsætte med navneændringer, der skyldes tilhørsforhold til en gruppe. F.eks. gør der sig ganske særlige forhold gældende, hvor underordnede karakteriserer deres overordnede, som det sker i skoler, i kaserner, på kontorer, ja Universitetet leverer også nogle kraftige ikke tiltale-, men omtaleformer, øgenavne. Her virker grupperne ikke direkte ind på de sproglige former, men associationstilknytningerne er lokaliseret –, og intensiteten kan være særlig stærk. Samme forhold, forstærket intensitet, finder vi i sportsfolks indbyrdes tiltalenavne, og da der her gør sig det særlige forhold gældende, at gruppen pludselig kan udvides til at omfatte et helt land eller en hel verden, en sportsmands publikum, optræder der ikke få sportsnavne i materialet.

Det store publikum har ikke alene sportsfolk, men frem for alt skuespillere (Ava, Greta, Bing, Ibbermand, Oswald, Babs), jazzmusikere (hvis man ser Jazzens Hvem Hvad Hvor igennem, vil man finde kælenavne anført i næsten alle

biografier, men næppe noget dansk til danske musikere – Leo the Lion er typisk) og politikere (Winnie, Monty, Ike, Dizzy, Pam, FDR, Bertel, Knud, I.C., H. P., K.K., H. C.). Derimod er det en sjældenhed, at en maler kan lave så meget reklame for sig selv, at hans tiltalenavn kendes over hele landet; i hvert fald har jeg kun eet eksempel: X'et, den svenske maler, nu professor Sv. Erixson. Mon ikke Gunnar Nu-Hansen bør regnes med blandt skuespillerne, måske endda sammen med Stifts-Kaj fra Århus.

X'et er formentlig et navn, Erixson selv har lavet. Han har været glad for dette bogstav i sit navn. Navnet har været *eugrafisk* fra starten af. På samme måde, ved vi, har Schuman glædet sig over a-s-c-h i navnet; nogle satser i hans Carnaval er bygget over disse toner, »A-S-C-H, navnet på en lille böhmisk by, hvor jeg havde en musikalsk veninde, men mærkværdigvis også de eneste musikalske bogstaver i mit navn«, skriver han (Lyt 10/7 55 s 5). Da Rubow anmeldte Henriques' udgave af Kærlighed uden strømper, bemærkede han med synderlig glæde: »Henriques, med et rigtigt q«.

Hvad Henriques, Schuman og Erixson har fra fødslen, har andre fået ved forældrenes omformning af fornavn, eller ved egen senere privatortografi. Resultatet er, at det gamle navn Kaj nu findes i mange forskellige grafiske manifestationer: Kaj, Kai, Kay, Cai, Cay – – formentlig er y-formen den fineste blandt de k-initiale og c-initial form er endnu et nummer finere. Kaja er udbredt, men Kaya (pol. 22/12 1948 4:4) er formentlig mere fornem. Mange andre muligheder byder sig for interesserede afvigere: Ehgon (LF 1/1 1950 22:4), Kell (Textil 30/7 54 s 9), Lisca (Pol 12/12 48 4:6), Mikal (Soc 3/6 51), udbytning aa/å, nd/n o.s.v. (Jfr. tillige Byskov M 116).

Som stående for sig selv vil jeg regne de frit opfundne kunstnernavne. Jeg har noteret mig en del, men de fleste er

tilsyneladende af udenlandsk oprindelse. Hjemlige er professor Tribini og Jean Felix. Den sidste har haft en retssag løbende. Vejle politi fandt i 1950 ud af, at en lov fra 1904 påbyder, at alle skal kaldes ved deres rette navn. Man kan synes, det er noget malplaceret og med ringe forståelse af de faktiske forhold i kunstnerverdenen, men politiet anklagede ham. Man forlangte, han skulle føre sit rigtige navn, Mogens Bjerring. En kommentator (Dråben i Politiken, 26/3 50) skriver, at »Felix er mere mellem himmel og jord end Bjerring, som ifølge en eller anden onomatopoietisk lov holder sig støt til jorden.« Og kommentatoren forstår bedre end politiet, at Felix må hedde Felix, da han har opdaget, at »Mogens Bjerring ikke har nogen suggestiv kraft over for det publikum, der jo kommer for at blive bedraget.« –

Endnu mere hjemligt og lørdagsunderholdnings-populært er Phieselbach. Det dækker skuespilleren Ole Monty og er kun nogle år gammelt. Lydforbindelsen fi-sel kan ingen dansker tage alvorligt (selv ikke når den optræder i en lærd og distingveret mands navn: Schmidt-Phiseldeck), og navnet er uden tvivl dannet på denne lydforbindelses expressivitet. Den ovennævnte kommentator slutter med at kaste et blik på dette navn. Det kan være galt nok, om Ole Monty må lægge det. Men skal også Jean Felix »lægge sit ørkenkostume, hvad er da tilbage? Saa er øjeblikket lige så prekært, som naar en nøgendanserinde lægger sit sidste slør, og lyset paa scenen slukkes. *Draaben.*«

Når jeg slutter med dette citat, er det for at gå videre med en bemærkning om, at navnet endnu mere end klæderne må passe til personen. Det er vanskeligere at bytte om, men vigtigere. Ligesom klæder følger det moden og må følge moden (Croce's og neogrammatikernes slagord har sin primære gyldighed her). Det må ofte fungere som forklædninger for troldmænd, kunstnere, klovner, i sjældne tilfælde for kønsforbytninger.

Der sigtes hermed til den berømte Wilhelmi-sag fra 1890'erne (se Nørgaard Kana). En morderske ved navn Wilhelmine viste sig ved nærmere eftersyn at være morder. Følgelig ændrede man hendes navne til *Wilhelmi* og gav hende mandsklæder på. Ved et ulykkeligt tilfælde af sjusk var hun blevet regnet for pige fra fødselen. Det voldte hende utallige pinsler, men hun vovede ikke at give sig til kende som dreng, senere mand. Først politiet afslørede ombytningen og gav hende kortnavnet Wilhelmi.

Udtryk for *sexusfunktion* ved navnedannelse er ikke ukendt. Især har dette fundet sted ved tilføjelse af -ine til mandsnavne og hører uden tvivl fortiden til. Der nydannes næppe -ine-navne, men ved kortning kan man i nogle tilfælde opnå det samme. Mens det svenske *Iva* (af Ivar) er kendt, rost endog af Wellander, er mine danske exempler mere specielle. Foruden Wilhelmi kan det nævnes, at en lektor Andersen hedder *Mare*, afledt af Maren, navnet på hans noget dominerende kone, og at tandlæge *Dorph Jensen*, Århus, har fået sit mellemnavn ved opkaldelse efter en tante Dorthe; denne opkaldelse er tilsigtet af forældrene, så kan sprogfolk mene hvad de vil om orddannelsesprocessen iøvrigt. Det må tilføjes, at de to sidste exempler viser tiltalenavne, der anvendes uden bånd til basis. Oprindelsen til Mare er oplyst af en af de ældre lærere, andre kender den ikke, og det er rent faktisk umuligt at gennemskue oprindelsen til Dorph uden hjælp.

Mange af de i det følgende nævnte navne er udtryk for *konnotationssøg*, der kan være *præcist* eller mere generelt. Exempel på det første finder vi, når en Skott på Vordingborg seminarium kaldtes *Snot*, når ejeren af gården Brasholt kaldtes *Bras-baronen* (Hjortø 1918.179) og når en Olivia blev kaldt *Livi* (meddelt af Skautrup i DaSt 21.103: anvendelsen er éngangs- og har halvhemmelig funktion, idet kun de ældre blandt tilhørerne kendte ordet livi, ældet masse af

ler og kogødning). Her knyttes omdannelsen til et bestemt ord, og fænomenet ligger meget nær ordblanding; vi kan udmærket kalde disse former for univerberende blends.

Det andet, *mere generelt* konnotationssøg, finder jeg – for blot at tage nogle exempler – i *Petrut* (for Petrea, forklaret andetsteds i opgaven og vistnok en flere steder i Jylland mulig pejorativ korrespondensform), *Dejs* (for Andreas, jf stabejs, sjakbejs, tillægsordet nejs – Dejs er et nejs navn –), *Him-Jensen* (dannet af initialer, men »kunde ogsaa føre Tanken hen paa den Himmelhund, han var som Flyver,« Pol. 18/1 1945 3:3) og ægteparret *Kanne og Benne* (Karen og Bent; konen var den sværeste både legemligt og i andre henseender, mens han var noget fjoget, og beboerne følte denne forskel markeret ved tiltalenavnene).

Fra dette er der ikke langt til de *fiktive navne*, forfattere har givet deres personer, og som absolut ikke er tilfældige. Der er skrevet meget om dette, selv om det er i de færreste tilfælde, man har gjort selvstændige afhandlinger ud af det som Nils Löfmans analyse af Söderbergs navne fra 1939 (Löfman studerer fra gamle elevfortegnelser navnene på Söderbergs klassekammerater osv). Grundlæggende er Meyer KS (bl.a. med analyse af Wagners Weiawaga, dannet på »urtysk« grundlag). Ellers finder man fortrinsvis bemærkninger i tilknytning til litterær kritik. Jeg erindrer Bjørnvigs analyse af nogle centrale navne hos Martin A. Hansen, Ernst Frandsens bemærkninger om nogle af Tom Kristensens navne (*lille lilla Olivia* bl.a.), notitser om Aage Dons' navne i Danske digtere i det 20. århundrede s 614 (fortrinsvis i- og a-vokaler), stud. mag. Vosmars gennemgang af H C Branners navne (*Klaus*, *Clemens ... klumpedumpe* osv. konkluderende i »det bløde mandfolk«) og ikke så få spredte bemærkninger om Henrik Ibsens navnevalg (i Fram daa, frendar benytter den forfatter, der ønsker for-

norskning af navnestoffet, Ibsens tyskagtigt navngivne konsuler til indledning og til skræmmebillede).

Nogle spredte iagttagelser har jeg selv gjort. En næsten snusfornuftig tanke ligger bag Martin A Hansens motivering for valget af *Kristoffer*. Blandt mange ting har det været, afgørende, har han fortalt mig, at navnet, i hvert fald i sin danske form, kunne deles i Krist og offer. I denne situation forbliver Kristoffer tro, derfor »lykkelige«. Men der ligger mere bag end denne snusfornuftige opdeling af ordet i to, i forfatterens produktion iøvrigt meget centrale elementer, forklarer.

Dagnys specielle anvendelse inden for svensk kvindesag skyldes en lignende for intellektet ingenlunde ubegribelig konnotation, hvis man skal tro anmelderen af Festskrift til Wilhelm Thomsen i Nordisk tidsskrift for filologi, III Rk, 3 bd, 80 ff. Han skriver: »Dagny har, så vitt ref. kunnat finna, ej någon etymologisk, mytisk eller historisk grund att tacka för sin upphöjelse till titel på Fredrika-Bremer-förbundets nya tidsskrift, utan blott ljudlikheten med »ny dag« (näml. för kvinnosaken)« (s 90).

Schades særpræg viser sig også i hans navne, bl.a. *Sølver, Ida Morgenstern, Einar Lodbrog Jensen, Hannah Sælsom, Sofia, Anitra, Mary Black, Tomba Tomb* osv.

Soya har en højesteretssagfører *Topp*, en landsretssagfører *Gerlev-Hansen*, en kontorchef *Buckel*, oversygeplejerske frøken *Falck*, kaptajn i reserven *Mannike* og grosserer *Roslin* i Avner for Vinden, 1937. I alle disse navne er der karakteristik, bindestregen hos landsretssagføreren, det købte præg over grosserens osv. Mere præcise er navnene Gruesen (Parasitterne, 1929), filmstjernen *Lili Ludi* (Chas, 1938 – måske spiller det på Lili Lani og et ord for kvindens horisontale erhverv), fru *Kildested*, enkefru *Palmblad*, kassererske i ligkistemagasin, frk. *Frydendahl*, sindssyg (alle i Den leende Jomfru, 1934) og snedkermester *Aune* (i Fristel-

sen, men en type af samme art som den i Avner for Vinden tegnede). En homosexuel forfatter hedder *Pohlmann* (Den leende Jomfru). Soyas eget navn, i funktion som troldmand, varieres til M. *Soyer* (Lord Nelson, 1934) og prof. *Spoya* (Min høje Hat, 1939).

Abells navne har en anden stil. I Melodien fra 1935 optræder bl.a. pastor *Bartoldus*, men det er det eneste direkte henførende og næsten for konstruerede navn, der iøvrigt udmærket kan forsvares i netop dette skuespil. Da Larsen skælder ud over borgerligheden, bliver navnene straks bedre. Plydset må holde for: »Uh ja – og den har Tante Minorca selv troklet eller orchideret eller hva' det nu er hun kan –« (s 15). Endnu værre går det plys-borgerligheden i Eva aftjener sin Barnepligt. Eva anbringes hos familien *Ernst* på Jacob Ærekærsvej, kommer i frøken *Svanendorfs* skole, tante *Missia* »synger saa g-o-d-t«, der tales om fru *Støvborg* osv. I Judith hører vi om frøknerne *Mynthe*, »det navn har jeg aldrig hørt«, siger Judith. En lærerindekollega til Anna Sophie Hedvig (navnet analyseret i Dansklærerforeningensudgaven) hedder frk *Bechamel*. Endelig udtrykker *Thyra* sig over navnet i Silkeborg: »haan mig bare med mit navn ... Dig kalder de Birgitte efter farmor, men mig paadutter de et afskyeligt spektakel af en gammel tante med en mahogny-piedestal og noget trist sølvtøj som jeg slet ikke gider arve. Hvem tror du bli'r nysgerrig efter at se en Thyra, naar de kommer og skal ta' til bords paa de smaa kort ude foran spejlet i entreen? Vorherre bevares, Valk og tornyre. Vi skal spise (s 16–17). Her er navnets konnotationer expliciteret. Også i senere stykker viser Abell sin dygtighed, jf *Kytte* i listen og *Isabelle de Creux* i Den blå pekingeser. Hun har boet i villa *Mågeskrig* på *Iselø*. I Judith hedder gården *Idagaard*. Værnemagerne er fastholdt med navnene *Birkelsen, Martinsen-Smith, Topp, Steierholm* og *Petersen-Dalhøj*.

Lad mig indføje navnene hos den unge *Ulla Lehnfelt*, der som vistnok kun tiårig udgav Balli-bøgerne, 1946 ff. I Balli i børnehave, 1948, hedder lærerinden fru Sengkarpull og de seks børn henholdsvis Pote, Potte, Krak, Jo, Lille Konfus og Abakadabra. Af disse er Pote og Potte tvillinger.

Til sidst nogle kortnavne fra skønlitteraturen:

»Ciss, like a cat spitting« i D H Lawrence, The Lovely Lady (s 4) hedder egentlig Cecilia, og i den dystre fortælling Mother and Daughter i samme samling præsenteres vi for episoder af denne art: »He called her Vinny, to the superlative disgust of Mrs. Bodoin, who always corrected him: My daughter *Virginia* –« (s 68). Man behøver næppe at tilføje, at det lykkes at forpurre også denne mulighed for den stakkels moderbundne datter; moderens holdning er klar ud fra dette citat alene.

Fra dansk litteratur har jeg noteret mig Hjortøs veninde *Kat*, en af de af intelligensmennesket Hjortø så forsorent og lidt indelukket tilbedte teenagers, pigen *Vira* (Elvira) i Johs, V Jensens »Naaede de Færgen –«, *Tangen* (af orang-utangen, tilnavn skabt af tilskuerne til boksekampen i Madam d'Ora), *Kis* (Sønderbys roman om de sociale modsætningers knusende vægt, jf listen og bemærk, at pigen falder igennem ved præsentationen for hans venner ved at bruge det sociale schibboleth mu sikker) og *Rimse,* der er den småborgerligt modernistisk frie kvinde, som studenten kommer til at bo hos i Søborgs »– sådan er der så meget –« (»Jeg hedder Rigmor – – kald mig Rimse«). Den sidste form får det til at løbe koldt ned ad ryggen.

Men – den *bedste* kortform, den jeg holder mest af, må hentes i norsk litteratur.

I »Garman & Worse« hedder en ung pige Madeleine. Navnet skyldes, at hendes mor var en fransk pige, der blev i Paris, men lod fyrmesteren få datteren med til Norge. Og pigen svarer til navnet: frisk, ung, dejlig – hun tumler sig ved

strand og mellem bølgerne sammen med de kækkeste fiskerdrenge. Dette naturbarn nedbrydes. Hun kommer til byen og får den i extrem grad forkerte mand, den noget ferske, blegfede pastor Martens. Det gør læseren ondt at følge udviklingen, og man kunne skrige, når man på bogens sidste blade erfarer, at Martens kalder hende – – Lena. Så er hendes muligheder for alvor kvalt.

Håndfast fører Kielland pennen, når han skriver:

»Lena var et Kjælenavn han havde givet hende trods alle hendes Bønner. Lena lød saa hjemligt, saa præstekone-agtigt; ved Madeleine var der en fremmed, fransk Sving, som ikke passede for hans Kone.« (No. Gyldendals udg. 1929 s 240).

Intet kortnavn, jeg kender, tjener en mere omfattende funktion.

I en nøddeskal giver det alt. Madeleines tragedie er afspejlet i den tragiske ordomdannelse. Madeleine – Lena, sig det nogle gange; det giver dårlig smag i munden.

Et stærkt stilmiddel, der rammer dybt i læseren. Når alle enkeltheder i bogen er tilsløret, vil man stadig huske navnet Lena. Huske, smage, mærke, græde over tragedien.

Anmærkning

Til allersidst vil jeg give et exempel, som jeg selv optræder i og som jeg har forklaringen på.

En af mine bekendte fra gymnasietiden, en ung digter, der har fået enkelte ting udgivet, men nu er indlagt på sindssygehospital med diagnosen langsomt tiltagende skizofreni, har på hospitalet skrevet en roman. Jeg optræder i to skikkelser.

Dels er der en mand, hvis ydre vilkår ligner mine, som sætter alt ind på at hjælpe patienten ud fra hospitalet og som patienten har ubetinget tillid til. Han har et navn, der ligesom mit består af to monosyllabler, hvoraf efternavnet

er homonymt med et gængs appellativ; iøvrigt er der ingen overensstemmelse mellem enkeltlyd eller -grafemer. Desværre husker jeg ikke navnet præcist, fornavnet er vistnok Kurt, men jeg husker nok til at sige, at ordtyperne og måske også de for patienten gyldige konnotationer er nøjagtigt de samme som ved mit rigtige navn.

Og dels er der en mand, der ikke i samme grad har patientens tillid. Han er på bedre fod med lægerne og mere villig til at gå ind på deres argumenter for en forlængelse af patientens ophold på hospitalet. Også han lover patienten at gøre alt for at få ham ud, men han er åbenbart mere usikker, nyder ikke i samme grad jeg-personens tillid. Der er noget snørklet ved ham. Han hedder Steuw.

Det vil ikke være overilet at påstå, at der med omdannelsen af mit navn fra Steen til Steuw er tilsigtet åt give udtryk for en vis mistillid, en usikkerhed over for, om jeg nu også helt og holdent har stået på patientens side.

– Orddannelsesmæssigt, hvis vi anlægger den betragtning, er der tale om en stump af Steen med tilknyttet modifikativ, og dette modifikativ bygger sikkert først og fremmest på det grafiske billede af -u*w*, ikke som fx -ut i Petrut på fonetiske expressiv-værdier i sproget af almen art. Om modifikativet -uw er af almen art, er ikke let at sige; muligvis kan en undersøgelse vise, at det bruges i fiktive navne. Fornemmelsen af noget krøllet ved w er sikkert fælles for mange sprogbrugere.

Sprog og modersmål i pressen

Modersmål-Selskabets stiftelse og virke har i overordentlig grad haft pressens bevågenhed. Derom vidner den svulmende mappe med udklip.

Men også på anden måde har man i den danske presse taget emnet »sproget« op. Andet sted i årbogen bringes en diskussion om sproglige forhold fra Morgenavisen Jyllands-Postens spalter.

Herudover har der været følgende indslag siden ca. 1. december 1979:

Børge Therkildsen: Jørgen Mylius og Kim Larsen er med til at præge sproget. – Interview med Viggo Witt-Hansen. Jydske Tidende 23.12.

Lars Hindsgaul: Den sprogfattige er uden indflydelse. – Interview med Tom Høyem. Aarh. St. 6.1.

Per Jespersen: Det danske sprogs genvordigheder. Jydske T. 15.1.

Bent Søndergaard: Danskundervisningens forfald. Jydske T. 13.1.

Helge Søgaard: Sprog og samfund. Jyll.P. 9.2.

Viggo Jørgensen: Ska vi skriv sådn? Fyns St. 28.3.

Johannes Sløk: Den vulgære revolution. Jyll.P. 28.3.

Fr. Rudbeck: Er vort danske sprog i fare? Vestkysten 3.5.

Per Jespersen: Et sprog i forfald. Fred. Amts A. 20.4.

Knud Fogt: Tal dansk din hund. Aalb. St. 22.2.

Annelise Vestergaard: Vort modersmål drukner i bred ymer. – Interview med Poul Hansen. Jyll.P. 13.4.

Nan Henningsen: Tal dog dansk. – Interview med Erik Hansen. Samvirke årg. 53, nr. 5.

Per Jespersen: Sprog og ansvar. Jydske T. 7.3.
Poul Hansen: Vort sprog i krise. Fyns St. 10.6.
Morten Bredsdorff: Erasmus Montanus-sprog afløser forståeligt dansk. Flensb. A. 8.5.

Fortegnelse over »illustrationer«

Af fortalen til Valdemar Sejrs Jyske Lov 12
Peder Laales ordsprog 18
Fra Peder Palladius's Visitatsbog 38
Fra Leonora Christina Ulfeldts »Jammers Minde« 48
Den fjerde aften-sang fra Th. Kingos Åndelige Sjungekor 60
Ludvig Holbergs 85. Epigram fra »Moralske Tanker« . 72
N. F. S. Grundtvigs digt »Modersmålet« 92
Af indledningen til B. S. Ingemanns »Valdemar den Store og hans Mænd« 118
Fyndord og aforismer om tale og sprog 134

OPLYSNINGER OM MODERSMÅL-SELSKABET

VEDTÆGTER

FOR

MODERSMÅL-SELSKABET

(stiftet d. 27. november 1979)

§ 1.

FORMÅL.

Modersmål-Selskabets formål er at virke for bevarelse og udvikling af modersmålet som en grundlæggende forudsætning for dansk kultur.

Dette formål tilstræbes ved:

1. at vække forståelse for betydningen af en klar, udtryksfuld og varieret anvendelse af sproget i tale og skrift – med respekt for dialekterne.
2. at formidle kendskab til forskning og uddannelse vedrørende det danske sprog, især med henblik på sprogets mundtlige anvendelse.

§ 2.

MEDLEMSSKAB.

1. Alle, der tilslutter sig Modersmål-Selskabets formål, kan optages som medlemmer. Indmeldelse sker ved henvendelse til Selskabets sekretariat eller et medlem af bestyrelsen.
2. Medlemskabet træder i kraft, når det første kontingent er indbetalt, og ophører, hvis medlemmet undlader at forny sit kontingent.

§ 3.

GENERALFORSAMLINGER.

1. Modersmål-Selskabets øverste besluttende myndighed er generalforsamlingen. Hvert medlem har møde- og stemmeret.
2. Generalforsamlinger indkaldes af bestyrelsen med mindst 4 ugers varsel og med angivelse af dagsorden. De ledes af en dirigent, valgt af generalforsamlingen.
3. Alle valg og vedtagelser sker ved simpel stemmeflerhed; vedtægtsændringer og opløsning af Selskabet kan dog kun ske med 2/3 af de afgivne stemmer. Fuldmagt til stemmeafgivning kan gyldigt afgives af et andet medlem af Selskabet.
4. Vedtagelser indføres i en dertil af bestyrelsen autoriseret protokol, der underskrives af dirigenten og bestyrelsens tilstedeværende medlemmer.

§ 4.

ORDINÆR GENERALFORSAMLING.

1. Modersmål-Selskabets ordinære generalforsamling afholdes hvert år inden udgangen af maj måned, og der indkaldes skriftligt med 4 ugers varsel.

2. Dagsorden for den ordinære generalforsamling skal omfatte:
   a) Valg af dirigent.
   b) Bestyrelsens beretning om Selskabets virksomhed i det forløbne år.
   c) Aflæggelse af revideret årsregnskab til godkendelse.
   d) Fastsættelse af kontingent.
   e) Valg til bestyrelse.
   f) Eventuelt.
3. Medlemmer kan indsende forslag til sekretariatet senest 3 uger før generalforsamlingen eller fremsætte dem under behandlingen af de enkelte dagsordenspunkter.

§ 5.

EKSTRAORDINÆR GENERALFORSAMLING.

1. Ekstraordinær generalforsamling afholdes,
   a) hvis bestyrelsen beslutter det,
   b) hvis dette vedtages på en ordinær generalforsamling, eller
   c) hvis mindst 20% af Selskabets medlemmer indsender begæring herom til bestyrelsen.
2. For indkaldelsen til og gennemførelsen af en ekstraordinær generalforsamling gælder de samme regler som for ordinær generalforsamling – bortset fra kravene til dagsordenen.

§ 6.

BESTYRELSEN.

1. Modersmål-Selskabet ledes af en bestyrelse på 7–9 medlemmer, der vælges af den ordinære generalforsamling. Bestyrelsen er beslutningsdygtig, når mere end halvdelen, heriblandt formanden eller næstformanden, er til stede. I tilfælde af stemmelighed giver formandens eller ved dennes forfald næstformandens stemme udslaget.
2. Hvert år stiller 3 bestyrelsesmedlemmer – efter valgalder, om fornødent efter lodtrækning – deres mandat til rådighed. Genvalg kan finde sted.
3. Hvert år vælger den ordinære generalforsamling 3 suppleanter til bestyrelsen.
4. Straks efter valget konstituerer bestyrelsen sig med formand, næstformand, sekretær og kasserer. Den fastlægger selv sin forretningsorden.
5. Bestyrelsens medlemmer er ulønnede, men har krav på at få deres udgifter i forbindelse med bestyrelsesarbejdet godtgjort. Bestyrelsen kan ansætte lønnet medhjælp til varetagelse af selskabets administration.

§ 7.

ØKONOMI OG REGNSKAB.

1. Modersmål-Selskabets økonomi er baseret på medlemskontingent og evt. frivillige bidrag og gaver.
2. Selskabet forpligtes ved underskrift af formanden, i tilfælde af dennes forfald af næstformanden, i forening med et andet medlem af bestyrelsen. Kassereren meddeles bankfuldmagt af den samlede bestyrelse.

3. Selskabets regnskabsår er kalenderåret. Bestyrelsen lader en statsautoriseret revisor revidere regnskabet, inden det forelægges den ordinære generalforsamling til godkendelse.

§ 8.

LOKALAFDELINGER OG UDVALG.

1. Bestyrelsen kan oprette eller godkende oprettelsen af lokalafdelinger og udvalg, der arbejder i overensstemmelse med Selskabets formål.
2. Lokalafdelingens vedtægter og udvalgenes arbejdsformer og -områder skal godkendes af bestyrelsen.

§ 9.

OPLØSNING.

1. Beslutning om Modersmål-Selskabets opløsning kan vedtages på en generalforsamling, hvor mindst halvdelen af medlemmerne er til stede.
2. Er det nødvendige antal af medlemmer ikke til stede, men 2/3 af de tilstedeværende stemmer for opløsning, indkalder bestyrelsen til en ekstraordinær generalforsamling, hvor opløsningen kan vedtages med 2/3 flertal af de afgivne stemmer.
   Ved tilstedeværende stemmer forstås også stemmer afgivet ved fuldmagt.
3. Generalforsamlingen, som vedtager opløsningen, træffer samtidig beslutning om afvikling af Selskabets forpligtelser og anvendelse af Selskabets formue til et dansk almennyttigt formål.

BESTYRELSESMEDLEMMER OG SUPPLEANTER

Formand: Fhv. seminarielektor Poul Hansen,
Hammerichsvej 3, 4760 Vordingborg.

Næstformand: Forfatter, lærer Poul A. Jørgensen, Møllevej 9, 5683 Haarby.

Kasserer: Studielektor Reinhard Brose, Oehlenschlagervej 9, 8230 Åbyhøj.

Sekretær: Rektor Tom Høyem, Fuglsangsvej 9, 4270 Høng.

Bestyrelsesmedlemmer:
Fabrikant Dagmar Andreasen, 5350 Rynkeby.
Byrådsmedlem Gunhild Due, Sønderbyvej 27, Agtrup,
6091 Bjert.
Søren Kiersgaard, Dybdalsvej 16, Tolsager, 4550 Asnæs.
Cand. phil. Gerda Thastum Leffers, Skolebakken 81, 2830 Virum.
Amtsskolekonsulent V. Witt-Hansen, Box 5, 6600 Vejen.

Suppleanter: Lærer Per Jespersen, Randerup 40, 6261 Bredebro.
Redaktør Hans Andersen, Dr. Holstsvej 1, 8230 Åbyhøj.
Retoriklærer Kirsten Mandrup, L. E. Bruunsvej 31, 2920 Charl.

Sekretariat: Fuglsangsvej 9, 4270 Høng, (03) 55 26 36, kl. 14–16.

MARTIN HAMMERICH OG MODERSMÅL-SELSKABET

Årbogens redaktion har bedt mig fortælle lidt om, hvad der gik forud for stiftelsen af Modersmål-Selskabet.

Lad mig med det samme afsløre, at selskabet – endnu ufødt – var tiltænkt et andet navn: Martin Hammerich-Selskabet. I sin artikel »Om undervisningens frihed – en studie i Martin Hammerichs skoletanker« (Årbog for Dansk Skolehistorie 1978) bragte professor, dr. pæd. Vagn Skovgaard-Petersen mig på sporet af Martin Johs. Hammerich (1811–1881).

Hammerich var uddannet som teolog, blev magister, og senere titulær professor. Allerede i sin studentertid blev han lærer ved Borgerdydskolen på Christianshavn og var dens rektor gennem 25 år, indtil han i 1867 slog sig ned på godset Iselingen ved Vordingborg. Martin Hammerich engagerede sig stærkt i det nationalliberale kulturliv og i det dengang gryende folkestyre. Således var han bl. a. medlem af den grundlovgivende rigsforsamling. Efter afskeden fra Borgerdydskolen fortsatte han sin skribentvirksomhed, der især samlede sig om litteraturhistoriske, nationale, skandinaviske og pædagogiske emner. I en længere årrække var han desuden medlem af udvalget for Folkeoplysningens Fremme.

At dømme efter Hammerichs utrykte levnedsoptegnelser betragtede han sig først og fremmest som skolemand og pædagog. Som sådan fik han betydelig indflydelse på de reformer, der gennemførtes i datidens lærde skole, ligesom han satte sit præg på den pædagogiske udvikling indenfor folkeskolen og den tids realskole. Selv underviste han mest i dansk, som han betragtede som det fag, der mere end noget andet fag rummede de bedste muligheder for elevernes individuelle dannelse.

Allerede i 1841 udgav han en pædagogisk afhandling, »Om det mundtlige Foredrag – hvorfor og hvorledes det bør udvikles i vort Undervisningsvæsen«. I forordet hedder det bl. a.: »Navnlig har der under en Betragtning af Culturforholdene i fremmede Lande og forbigangne Tider ofte paatrængt sig mig den Overbeviisning, at det hos os staaer paafaldende langt tilbage med det mundtlige Foredrag (= den mundtlige fremstilling, forf.), og at dets maadelige Beskaffenhed, der er let at forklare af vor Forsømmelighed i at udvikle det, saavel antyder en betænkelig Mangel ved vor individuelle Dannelse, som ogsaa forspilder os ikke faa af det private og offentlige Samfundslivs Goder«.

Disse ord gjorde et dybt indtryk på en lille kreds af sproginteresserede, der blev styrket i den opfattelse, at vi nu snart 140 år efter stort set står i samme situation. Et nærmere studium af bogen og af Hammerichs andet større værk indenfor samme område »Fremstillingens Kunst – i Retning af det Almenlæselige« (1881) har givet os et tydeligt indtryk af, at det i hvert fald ikke er Hammerichs skyld, hvis det står sløjt til med vort sprog. Efter at have orienteret os i hans samlede produktion, og om hvad der er skrevet om ham (i nyere tid bl. a. af professorerne

Arthur Arnholtz og Jørgen Fafner), kom vi til det resultat, at Martin Hammerichs indsats for modersmålet var så betydelig og original, at hans navn kunne »bære« et selskab. Når vi alligevel opgav dette, skyldtes det, at der endnu ikke i tilstrækkeligt omfang er forsket i Hammerich.

Nye muligheder viste sig imidlertid hurtigt. Det planlagte Martin Hammerich-Selskab blev til Modersmål-Selskabet ud fra den betragtning, at et sådant ville have større muligheder for at opnå folkelig opbakning og bredde, hvad der lå os stærkt på sinde. Og når alt kommer til alt, er vort mål stadig det samme: På linie med Martin Hammerich vil Modersmål-Selskabet i de videst mulige kredse søge at vække forståelse for betydningen af en klar, udtryksfuld og varieret anvendelse af sproget i tale og skrift.

ANDRE OPLYSNINGER

Kontingentet, som for 1981 er 60 kr. for enlige og ægtepar og 40 kr. for pensionister og unge under uddannelse, gælder for kalenderåret.
Det kvitterede girokort er adgangstegn til Modersmål-Selskabets generalforsamling og andre arrangementer.
Selskabets økonomi hviler på medlemskontingentet samt på gaver fra fonds, pengeinstitutter og enkeltpersoner.
Selskabets bestyrelse samles jævnligt, og imellem bestyrelsesmøderne arbejdes i forskellige underudvalg samt med de opgaver, som mødet har pålagt det enkelte bestyrelsesmedlem.
Selskabet udgiver en årbog og planlægger for tiden flere debatoplæg angående forskellige forhold omkring sproget.

Indholdsfortegnelse

Forord 5

Poul Hansen:
Beretning 7

K. B. Andersen:
Der skal ikke tales fint 13

Ulla Bagger:
Modersmålet og faderguden 19

Morten Bredsdorff:
Sprogets krise – et varsel? 27

Jytte Engberg:
Om modersmål og fordomme 31

Iris Garnov:
Begge dine modersmål 39

Erik Hansen:
Smukt, pænt og grimt sprog 41

Poul Hartling:
Uden sproget kan vi ikke tale sammen 49

Piet Hein:
Sproget er et redskab 53

Grethe Heltberg:
Sproget 61

Mogens Jansen:
Selv dansk er andet end lyde og ord 63

Peter Jerndorff Jessen:
Er vort modersmål dejligt 73

Stig Jørgensen:
Vulgærsprog 85

Jacob Mey:
Hvem tilhører sproget? 93

Stig Jørgensen:
Hundesvømning 101

Jacob Mey:
Se Hundested og gø 107

Stig Jørgensen:
Vov 113

Jørn Lund:
Hvad skal det nytte? 119

Bjørn Moe:
Veltalenhedens krise 125

Vilhelm Nielsen:
Modersmålet i industri- og servicesamfundet ... 135

Grethe Rostbøll:
Dansk er ikke hvad som helst 151

Vagn Steen:
Jeg hedder Rigmor. Kald mig Rimse 158

Sprog og modersmål i pressen 144

Fortegnelse over illustrationer 175

Oplysninger om Modersmål-Selskabet
Vedtægter 177